Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України;
ГАМАН-ГОЛУТВІНА О.В.,
доктор політичних наук, завідувач кафедри порівняльної політології Московського державного інституту міжнародних відносин (Російська Федерація);
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;
ДЕНИСЕНКО А.В.,
доктор історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;
ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОППІЙКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОППЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОТИК В.Д.,
доктор політичних наук, МЗС України;
КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;
КУЛІНИЧ М.А.,
кандидат історичних наук, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
ЛАТІЙ Г.Г.,
Спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки;
ЛЕЩЕНКО Л.О.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
НОБІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);
ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України;
РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЦІВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор політичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ШМЕЛЬОВ Б.О.,
доктор історичних наук, керівник Центру політичних досліджень, професор, перший проректор Міжнародної вищої школи (Російська Федерація);
ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України,
протокол №3 від 26.12.2013 для "З.С." №12 (історичні науки).

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:
Ольга Таукач, Юлія Валєєва, Леся Савчин, Галина Яворська, Олексій Суслін. Відповідальний за випуск Володимир Семенов.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції.
Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на "Зовнішні справи" не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.

"Зовнішні справи", науковий журнал
2013, № 12. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство "Журнал Міністерства закордонних справ України "Політика і час".

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.
Телефон/факс: 38 044 279 39 18
Електронна пошта: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com
Видавець: ДП "Політика і час"
Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.
Друк: ТОВ "Вістка". Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 15 гривень. Передплатний індекс: 74402. "Зовнішні справи", 2010.

На 1-й стор. обкладинки – фото В. Харченка

Яким був для нас рік, що минає? Безумовно, дуже щільним на події, як у міжнародному, так і внутрішньому житті. Лише останній місяць 2013-го прикував світову увагу до України – Вільнюський саміт, Євромайдан, Київське засідання Ради міністрів країн-членів ОБСЄ, яке, за загальним визнанням його учасників, відбулося на найвищому рівні.

Спроби проаналізувати ці найвагоміші для України історичні моменти читач знайде на сторінках завершального числа «Зовнішніх справ».

Для самого журналу кінець 2013 р. теж став знаковим – Наказом Міністерства освіти і науки України від 21 листопада 2013 р. №1609 «З.С.» включено до Переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю «Історичні науки». Упевнені, що це розширить наше авторське коло і позитивно позначиться на глибині розвідок і якості запропонованих текстів. Вимоги до матеріалів – на сайті www.uaforeignaffairs.com

Кажуть, жив колись у Китаї богдихан Цзан-Лі-О. Він, незважаючи на свою неписьменність, жваво цікавився науками і наказав у визначений день скликати всіх учених для всенародного допиту про користь наук.

Після розмови з ученими всі науки Правителем були визнані або шкідливими, або марними.

Останнім у черзі виявився поет Му-Сі, який так пояснив Володареві Піднебесної сенс науки:

- Був у одного з твоїх предків, сину неба, такий чудесний сад, у якому росли чудові, запашні квіти, що він отримав назву Ворота Раю. І забрела одного разу до цього саду корова, яка винесла свій вердикт: «Зовсім ніякого смаку! Рішуче не розумію, навіщо люди розводять квіти!» По-моєму, сину неба, корові краще було б не ставити цього запитання.

Богдихан розсердився і наказав:

- Відрубайте йому голову!

Дивлячись на обезголовлене тіло Му-Сі, богдихан задумався і промовив:

- Одна була розумна людина в усьому Китаї, та й та померла!

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити „Зовнішні справи" ви можете у наших партнерів:

- **ДП „Преса" Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;**
- **ТОВ „НВП „Ідея", вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;**
- **ООО Фірма „Періодика" Тел.+ 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі "24 nonstop" та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;**

або придбати вроздріб у редакції журналу „Зовнішні справи" за адресою: 01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18. Відпускна ціна видання – 15 гривень.

«Зовнішні справи» №12. ЗМІСТ

5 Леонід Кожара. Зустрічаємо Новий рік – з вірою та впевненістю у майбутньому!

6 Київські мости співпраці (20 OSCE Ministerial Council (Kyiv, 5-6 Desember 2013)

12 *Василь Мармазов.* Північно-Східна Азія і Гельсінський процес: чи можна його повторити?

15 *Олександра Шаповалова.* Ціна втраченого часу: післямова Вільнюського саміту

20 *Людмила Чекаленко.* Україна в колі еволюційних процесів розвитку

24 *Михайло Троїцький, Самуель Чарап.* Дилема інтеграції на пострадянському просторі

30 *Анатолій Зленко.* Національні інтереси у внутрішній політиці та зовнішньополітичній стратегії України

36 *Алла Киридон.* Україна – Республіка Польща: етапи, реалії та перспективи відносин

40 *Сергій Троян.* Міжнародні відносини в постбіполярному світі: основні закономірності та тенденції еволюції

46 *Катерина Княждвірська.* КНР та Індія в боротьбі за Африканський континент

50 *Павло Бовсунівський.* Лівія після Муамара Каддафі: федералізація чи незворотний розпад?

54 *Станіслав Желіховський.* Правові аспекти діяльності країни, що головує в ОБСЄ

56 *Алла Ликова.* Становлення політики Росії в Чорноморському регіоні

60 У пошуках гармонії життя

62 *Володимир Харченко.* Є така країна – Домінікана

Зустрічаємо Новий рік – з вірою та впевненістю у майбутньому!

Леонід КОЖАРА,
Міністр закордонних справ України

Український зовнішньополітичний рік був переповнений подіями та заходами. Мабуть, жоден інший період новітньої історії нашої держави не міг би за насиченістю та доленосністю змагатися з 2013-м.

Була продовжена робота з економізації зовнішніх зносин України. Попри складну економічну кон'юнктуру у світі, попри кризу, що панувала на міжнародних фінансових ринках, нам вдалося в основу розвитку відносин з основними партнерами закласти життєво важливі для нашої держави завдання: захист вітчизняного виробника, залучення іноземних інвестицій, диверсифікація ринків збуту української продукції.

Посилена увага приділялася забезпеченню стратегічної мети – євроінтеграції України. Результат докладених зусиль – технічно готова до підписання Угода про асоціацію та глибока заінтересованість у її укладенні з обох сторін.

Та головний прорив полягає в тому, що в Україні розпочато глибинні внутрішні реформи, здійснено зміни у виборчому законодавстві та повну трансформацію судової влади. Можна констатувати, що завдяки цілеспрямованим діям процес побудови Європи в нашій державі впевнено набирає темпів.

Незмінною константою залишався пріоритет захисту прав та інтересів українських громадян за кордоном. Особливе значення він набув на тлі ескалації ситуації на Близькому Сході, передусім у Сирії, та за інших дестабілізуючих умов. Ішлося про збереження життя українців. Дякувати Богу, зусилля нашого зовнішньополітичного відомства на цьому напрямі виявилися ефективними та вчасними.

Гуманітарна складова зовнішньої політики України також ознаменувалася значними досягненнями. Було зроблено все необхідне для належного відзначення 200-річчя з дня народження Великого Кобзаря. У 2014 р. Україна вступає, готова віддати своєму видатному синові на міжнародному рівні найвищу шану.

Широко відзначено одну з найтрагічніших сторінок в історії людства – 80-річчя Голодомору в Україні 1932-1933 років, злочину, скоєного тоталітарним режимом проти нашого народу.

Водночас справжнім надзавданням для української дипломатичної служби стало Головування України в ОБСЄ. Всі українці можуть пишатися тим, як з цією важливою місією впоралася наша держава.

Нам вдалося вплинути на зміст переговорів у рамках цієї авторитетної регіональної організації, досягти прогресу з усіх визначених на початку року пріоритетів, зокрема у сфері заморожених конфліктів, протидії торгівлі людьми, стосовно енергетичної безпеки.

Кульмінацією діяльності України на цьому напрямі стало Міністерське засідання ОБСЄ. На початку грудня Київ, вітаючи високі делегації з усіх держав-членів Організації та її партнерів, на два дні перетворився на дипломатичну столицю Європи. Прийняті під час заходу рішення підтвердили правильність позиції української дипломатії.

Послідовність і прагматизм, які супроводжують зовнішню політику України, фактично визначили пріоритетність завдань наступного періоду. Забезпечення національних інтересів у міжнародних відносинах, захист українських громадян за кордоном і підвищення авторитету нашої держави у світі – три складові, що й надалі формуватимуть лінію поведінки України на міжнародній арені. Тож у майбутнє ми дивимося з вірою та впевненістю.

Київські мости співпраці

(20 OSCE Ministerial Council (Kyiv, 5-6 Desember 2013)

У Києві 5-6 грудня відбулося ювілейне 20-те засідання Ради міністрів ОБСЄ, у якому взяли участь високі представники 57-ми країн-учасниць та 11-ти країн-партнерів із співробітництва та представників міжнародних організацій. Відкрив засідання Діючий голова ОБСЄ, Міністр закордонних справ України Леонід КОЖАРА.

Леонід КОЖАРА: Я щиро вітаю усіх учасників 20-го засідання Ради міністрів ОБСЄ. Протягом року Українське головування докладало багато зусиль, закладаючи необхідне підґрунтя для успішного проведення цієї події, сприяло реалізації збалансованого та всестороннього порядку денного переговорів та співробітництва в рамках ОБСЄ, щоб уможливити прийняття важливих рішень в усіх трьох вимірах Організації. Вірю, що втілення у життя наших пропозицій щодо рішень у Києві посилить ОБСЄ та забезпечить виконання відповідних зобов'язань усіма державами-учасницями.

Цьогорічне засідання Ради міністрів проходить на тлі мирних публічних демонстрацій у Києві, які підтверджують додержання Україною прав людини та основоположних свобод, включаючи свободу висловлювання, свободу зібрань та об'єднань. Так як велика кількість гострих політичних питань виникає у національному порядку денному, надзвичайно важливо, що вони порушуються Урядом та опозицією шляхом мирного діалогу без застосування сили або гострої полеміки та без зовнішнього втручання. Мирний політичний діалог та заходи, здійснювані у відповідності до національного законодавства, є єдиним дієвим шляхом, що відповідає інтересам стабільної та процвітаючої України.

Я висловлюю глибокі співчуття стосовно нещодавніх випадків застосування сили, які нині ретельно розслідуються. Розслідування покликане підтвердити, що громадяни України користуються своїми конституційними правами, а журналістська діяльність є безпечною, що є надзвичайно важливим для розвитку демократичного суспільства.

***

Прем'єр-міністр України ***Микола АЗАРОВ****, який також узяв участь у церемонії відкриття форуму, зачитав привітання Президента України Віктора Януковича, який знаходився у той час з офіційним візитом у Китаї. У ньому, зокрема, зазначалося, що «саме засадничі принципи ОБСЄ, навколо яких об'єдналося 57 держав-учасниць організації, є надійним фундаментом для подальшого розвитку нашої спільноти націй у XXI столітті. Рівність, солідарність та неухильне дотримання взаємних зобов'язань мають залишатися основоположними моментами постійного діалогу і розбудови справді єдиної процвітаючої і заможної спільноти в регіоні ОБСЄ».*

Прем'єр-міністр України також звернувся до

учасників засідання із привітанням від імені Уряду України. На його думку, ця зустріч у Києві є прекрасним майданчиком для обговорення гострих проблем і вироблення узгоджених позицій представниками різних міжнародних об'єднань і організацій, які є одночасно і членами ОБСЄ. Також Микола Азаров зупинився на ситуації всередині України. Протягом останніх трьох років країна проводить складні реформи практично в усіх сферах життя. Значна робота була проведена на шляху до європейської інтеграції, зокрема, підготовлено великий документ про Асоціацію з Європейським Союзом. А тимчасова пауза обумовлена винятковими економічними проблемами. За словами Прем'єр-міністра України, ми зіткнулися з наслідками економічної рецесії, а також із наслідками зниження товарообігу з країнами-сусідами, що призвело до виникнення великих проблем. Із цим пов'язане рішення щодо паузи на євроінтеграційному шляху, оскільки спочатку необхідно вирішити ці проблеми, відновити зростання економіки, товарообігу, а вже потім продовжити процес підписання Угоди про асоціацію. Це вимушене і складне рішення призвело до акцій протесту. Микола Азаров вважає, що нинішні прояви волевиявлення – абсолютно нормальне явище для демократії, яка розвивається. Інша справа, що деякі політичні діячі використовують мирні протести громадян як засіб боротьби проти легітимно обраної влади. Звертаючись до учасників 20-го Міністерського засідання ОБСЄ, прем'єр підкреслив, що питання влади повинно вирішуватися виключно на виборах. На жаль, серед протестувальників є певні екстремістські сили, які підбурюють до захоплення державних установ. Це – не європейський шлях розвитку. Влада України закликає опонентів сісти за стіл переговорів. Микола Азаров висловив сподівання, що учасники форуму з розумінням поставляться до тих проблем, які виникли в Україні наприкінці 2013 року і, як друзі, нададуть допомогу в їх вирішенні.

***

Діючий голова ОБСЄ Леонід КОЖАРА, Міністр закордонних справ України, у своїй промові окреслив основні напрями діяльності Українського головування у 2013 році. Міністр наголосив на «рішучій налаштованості сприяти досягненню єдності поглядів, цілей та дій, зближенню позицій сторін із спірних питань, а також зміцненню довіри з метою подальшого просування ідеї євроатлантичного та євразійського безпекового співтовариства». Зокрема, він сказав:

Leonid KOZHARA: It is my great pleasure as a Chairperson-in-Office to welcome you all in Kyiv for the Twentieth Meeting of the OSCE Ministerial Council.

As you have probably noticed, our premises are located close to the Dnipro River. It has played a crucial role in the life of our people since ancient times. It was the Dnipro River that offered its waters for ships under different flags, sailing "from the Varangians to the Greeks" on the famous trade route which flourished ten centuries ago.

As the ability to build bridges and operate ferries across large rivers was existential for the nations' survival in the ancient times, so dedication to building bridges remains an imperative for any country chairing the OSCE, including Ukraine.

Eleven months ago I took the office with a firm determination to promote common vision, common goals and common actions, to bridge divergences and to strengthen trust and confidence, so that we all could further move towards a shared vision of a Euro-Atlantic and Eurasian security community.

Today I would like to share with you some of my reflections of Ukraine's experience at the helm of the OSCE.

In 2013 we have succeeded in a number of common actions, each being a step towards making the OSCE area more united and secure as well as increasing the relevance of our Organization.

Your active engagement in the Helsinki+40 process, launched this year, allowed to accumulate already at this stage a number of interesting ideas on how to chart the Organization's future activities.

The Chairmanship, in particular, encouraged the participating States to reflect on strengthening the OSCE effectiveness and efficiency. It appears to be a complex and cross-cutting challenge for the Organization.

We had substantial discussions on improving the working methods of the OSCE bodies, in particular of the Ministerial Councils, bringing to them more interaction and "dialogue spirit".

The second year of the process will play a key role in defining ways to translate those ideas into reality. I believe that efforts to implement the Helsinki +40 Roadmap, prepared by three consecutive Chairmanships of Ukraine, Switzerland and Serbia will be instrumental in this regard. Ministers Burkhalter, Mrkic and myself intend to present this document today. (...)

For its part, the Declaration on Furthering the Helsinki +40 Process will allow us to register the progress achieved and to demonstrate the strong engagement of capitals to the process.

It is an encouraging sign for the OSCE that we are starting the Ministerial Council meeting with a number of agreements already reached. We should continue to depart from viewing Ministerial Councils as the only catalyst for generating necessary political will to come to agreement. (...)

This year we have strengthened the OSCE contribution to global efforts on combating transnational threats by agreeing on an initial set of confidence building measures in the area of cyber/ICT security.

We succeeded in finalizing our work on updating 1994 OSCE Principles Governing Non-Proliferation. I strongly welcome this important step in my

both capacities, as the OSCE Chair-in-Office and the Foreign Minister of Ukraine, which two decades ago made its conscious and historic choice to renounce the nuclear weapons.

We have progressed in our discussion on strengthening the OSCE response to the plague of human trafficking in the OSCE region. By adopting the Addendum to OSCE Action Plan to Combat Trafficking in Human Beings we will enhance the effectiveness of the anti-trafficking endeavours in the OSCE area.

Nowadays the energy security issues cut across the global security dialogue. The best way to address the challenges in this area is to improve technology and increase environmental friendliness of the energy-related activities. I am pleased that deliberations on the matter within the Second Dimension have demonstrated the readiness to elaborate a common vision on how the OSCE should act, by adopting relevant Council decisions.

We have worked tirelessly this year to take forward the OSCE acquis in the Human Dimension. Despite the existing divergences, we were able to agree on a balanced and relevant programme of the Third Dimension activities.

By preparing a balanced set of draft decisions in the Third Dimension, the Chairmanship has encouraged the participating States to demonstrate a constructive approach and to reaffirm our commitment to the promotion of human rights, democracy and the rule of law.

We believe the Kyiv Ministerial Council offers us an excellent opportunity for reaffirming and updating our commitments in the Human Dimension.

We also remained committed to further strengthening political dialogue and practical co-operation of the OSCE with our Partners for Co-operation across all three dimensions.

Taking keen interest in the developments in the Southern Mediterranean, the OSCE has made its multi-dimensional toolkit available to its Mediterranean Partners. Extension of this toolkit to Libya, which applied to become a Partner for Co-operation, would enhance the security and stability in the region.

We all recognize the need to strengthen our engagement with Afghanistan, especially in the light of significant transitions underway in this country and ISAF withdrawal in 2014. I strongly welcome the recent decision on deployment of ODIHR election support team to Afghanistan.

The Declaration we have tabled for this meeting, will further contribute to collective international efforts aimed at long-term security and stability in Afghanistan.

A number of presidential and parliamentary elections took place in the OSCE in 2013. It was of an utmost importance that ODIHR and the OSCE Parliamentary Assembly renewed their co-operation in the area of election observation.

I would also like to mention the timely extension of the mandate of the OSCE Representative on Freedom of the Media, as well as the appointment of a new High Commissioner on National Minorities. I encourage all participating States to act in the same constructive spirit in the year to come, while appointing a new Director of ODIHR. (...)

Among the threats that remain in the focus of the OSCE for many years, protracted conflicts take a particular place. We've put the issue of their settlement high on our Chairmanship's agenda.

Since the beginning of the year I visited all participating States affected by the protracted conflicts, encouraging the sides to further work on finding sustainable and long-term political solutions.

We tried to fill the existing negotiation formats with a more constructive spirit. Despite a challenging atmosphere it was possible to reach compromise solutions on a number of topical issues within the "5+2" talks on the Transdniestrian settlement with 5 rounds held this year. Two meetings of the Prime Minister of Moldova and the Transdniestrian leader, to which the Chairmanship invested a lot of facilitating efforts, also conduced to reaching compromise.

Co-chairing the Geneva International Discussion and supporting the efforts of the Minsk Group Co-Chairs were also among our key tasks throughout the year. I highly welcome the November meeting of the Presidents of Azerbaijan and Armenia, organized for the first time since January 2012.

Conventional arms control is another challenging issue, necessitating fresh solutions. Therefore we have initiated discussions on the role conventional arms control and CSBMs could play in the current European security architecture. I believe the Forum for Security Cooperation is well placed to continue the focused discussion on conventional arms control in 2014. (...)

The Chairmanship has laid a necessary groundwork for a constructive ministerial dialogue here in Kyiv. We have prepared a balanced framework for decisions, focusing on pertinent issues and reflecting priorities of different participating States.

Therefore I would like to encourage you to work together constructively to finalize a meaningful set of decisions that will be beneficial for the entire OSCE area.

***

Президент Парламентської Асамблеї ОБСЄ Ранко КРІВОКАПІЧ у своєму зверненні, зокрема, зазначив, що виступає вперше, як обраний на цю посаду представниками 320-ма членами парламенту всіх країн регіону ОБСЄ і майже 1 млрд. людей. Хоча Чорногорія невелика країна, вона отримала великі переваги, ставши членом ОБСЄ. Особисто від себе Ранко Крівокапіч висловив подяку місії ОБСЄ в Чорногорії. Він подякував також Україні, яка під час свого головування уміло проводила спільну політику в багатьох сферах регіону ОБСЄ. Окремо Президент Парламентської Асамблеї ОБСЄ зупинився на внутрішньополітичній ситуації в Україні.

Ранко КРІВОКАПІЧ: Мирні протести – це важливий інструмент висловлення громадської думки. Протести допомагають закладенню підвалин демократії в Україні. Розбудова демократії – складний процес, якому немає альтернативи, окрім діалогу між урядом, опозицією та демократичними інституціями. Необхідно впроваджувати верховенство права, і, я глибоко впевнений, що Україна пройде через ці складні часи. У кожному регіоні є свої проблеми, однак існують і спільні проблеми. А отже, є й спільні рішення. Ми маємо можливості змінювати нашу реальність, приходити до більшої впевненості у майбутньому. Зараз світ не є двополярним, а є поліцентричним. І тому він став більш складним і менш передбачуваним. ОБСЄ може виступити у цьому світі у якості стабілізатора, сповідуючи цінності, які для усіх нас є безумовними.

На думку Президента Парламентської Асамблеї ОБСЄ, нічого немає кращого, ніж бути вільним. Але питання в тому, як використовувати цю свободу. Ранко Крівокапіч висловив упевненість у тому, що ОБСЄ може стати рушійною силою, яка забезпечить розвиток свободи і демократії, а також стане джерелом рекомендацій і настанов щодо використання цих прав і свобод, наголосивши на важливій ролі парламентаріїв у цьому процесі.

***

Генеральний секретар ОБСЄ Ламберто ДЗАННЬЄР нагадав, що менше ніж за два роки святкуватиметься річниця затвердження Декларації, у якій було закладено основоположні 10 безпекових принципів. Питання безпеки стають все важливішими, оскільки нові завдання є дуже складними та потребують транснаціонального вирішення конфліктів. Для того, щоб долати ці нові виклики, треба працювати спільно. Однак сьогодні єдність сили ОБСЄ викликає сумніви. Ризик появи недовіри в цьому регіоні, на думку Ламберто Дзанньєра, впливає на єдність Організації та ускладнює можливість ухвалення спільних рішень. Генеральний секретар ОБСЄ висловив переконання, що Організація має потенціал, аби подолати труднощі та досягти згоди між усіма країнами-членами шляхом діалогу, під час якого кожен матиме змогу відстоювати свої погляди. Ламберто Дзанньєр наголосив, що рік тому в Дубліні Україна погодилася взяти на себе узгодження процесу «Гельсінкі + 40», який стосується питань безпеки. Під час свого головування, за оцінкою Генерального секретаря, Україна активно виконувала цю місію і є всі сподівання на те, що під час головування Швейцарії та Сербії процес «Гельсінкі + 40» буде продовжуватися. На думку Ламберто Дзанньєра, ОБСЄ сьогодні потребує реорганізації, аби її діяльність стала більш ефективною та відповідала вимогам сьогоднішнього дня. Головне – забезпечити виконання тих зобов'язань, які брали на себе країни, вступаючи до ОБСЄ.

Ламберто ДЗАННЬЄР: Оскільки виклики по периметру нашого регіону зростають, нам необхідно посилювати нашу співпрацю з країнами Азії, зважаючи на ситуацію у сусідніх державах, зокрема, в Афганістані після 2014 року. ОБСЄ має залишатися платформою для подальшого діалогу, надаючи підтримку і сприяючи розвитку безпеки.

У своїх промовах практично всі голови делегацій висловлювали подяку Україні за проведену під час її головування роботу, за виявлену Києвом гостинність і високий рівень організації 20-го засідання Ради міністрів ОБСЄ. У той же час більшість виступаючих наголошувала на неприпустимості застосування сили до мирних демонстрацій, які вимагають від Уряду України підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що під час проведення форуму тривали у столиці та регіонах.

***

На думку Міністра закордонних справ Російської Федерації Сергія ЛАВРОВА, заяви керівників делегацій на адресу України, які стосувалися акцій протесту, не вписуються в порядок денний засідання Ради міністрів ОБСЄ, присвяченого подальшому зміцненню Організації, розробленню відповідних механізмів і виробленню кроків, які дали б змогу всім країнам рухатися в напрямі, окресленому в Гельсінському Заключному акті. Міністр привітав Україну та всіх причетних до підготовки форуму в Києві з його безсумнівним успіхом. Особливо Сергій Лавров відзначив гідність, із якою українське керівництво проводить цей форум, незважаючи на непросту ситуацію в Києві, з огляду на масові акції протесту, які відбуваються буквально за декілька кроків від місця проведення засідання, і наголосив на позиції Росії з цього приводу – усі спірні питання мають вирішуватися в конституційному полі.

Сергій ЛАВРОВ: Вважаю, що особливої згадки заслуговує значення вже

повністю узгодженої декларації «Гельсінкі + 40», тому що після декларації, ухваленої самітом ОБСЄ в Астані в грудні 2010 р., це перша реальна домовленість про шляхи просування до тих високих цілей, які були визначені три роки тому нашими колегами.

Останні три роки Організація, скажемо чесно, буксувала. Ми відразу високо оцінили запропонований українською стороною порядок денний, програму головування, поширену серед учасників ОБСЄ наприкінці минулого року. По суті справи, усі поставлені головні завдання були виконані. Набір документів дуже вражає, із чим ми вас щиро вітаємо.

Вважаємо, що Україна за підтримки Росії та наших інших партнерів, особливо з країн СНД, змогла закласти дуже серйозний фундамент для прийняття у 2015 р. (у рік сорокаліття ОБСЄ) стратегічного, концептуального документа на тривалу перспективу. Цей документ має визначити вже в конкретних виразах принципи забезпечення на практиці, звичайно, при дружньому контролі з боку всіх членів Організації, рівності її учасників і механізми дотримання цих принципів, суть яких зводилася б не до «тикання пальцем» у яку-небудь окрему країну, а до визначення проблеми і аналізу її вирішення в кожній без винятку країні ОБСЄ. Тематичний підхід – ось, що є запорукою забезпечення рівноправності. Декларація «Гельсінкі + 40» створюється для того, щоб визначати такий формат, і це дуже міцний фундамент.

Сподіваюся, що Швейцарія та Сербія – два наступних голови Організації, з якими ми дуже тісно взаємодіємо, разом з Україною як членом «трійки» допоможуть довести до кінця дуже важливе починання, втілене в підсумкових документах цього саміту.

***

Виступаючи на заключному засіданні, діючий Голова ОБСЄ, Міністр закордонних справ України Леонід КОЖАРА високо оцінив конструктивну атмосферу зустрічі, висловивши задоволення успішним досягненням консенсусу при прийнятті ряду важливих рішень.

Леонід КОЖАРА: Радий, що нам вдалося дійти консенсусу з низки важливих рішень. Ми підтверджуємо свою глибоку прихильність процесу «Гельсінкі + 40» і продовжуватимемо працювати разом у напрямі зміцнення ефективності та дієвості ОБСЄ, наближаючись до відзначення 40-річчя Гельсінського Заключного акта.

Міністр відзначив, що врегулювання тривалих конфліктів було важливою складовою роботи Українського головування протягом року. За його словами, у нинішній заяві міністрів, яка стосується придністровського врегулювання, міститься «сильний сигнал щодо нашої спільної рішучості досягти прогресу» в напрямі всеосяжного вирішення цієї проблеми.

У заключному слові також було відзначено, що міністри позитивно оцінили нову динаміку у двосторонньому діалозі на вищому рівні між Азербайджаном і Вірменією. Шляхом консенсусу прийнято важливі рішення у військово-політичному вимірі, зокрема, з питань нерозповсюдження зброї масового знищення і транснаціональних загроз. Глави делегацій країн-учасниць ОБСЄ привітали прийняття першого пакета заходів по зміцненню довіри з метою зниження ризиків конфлікту, пов'язаних із використанням інформаційних і комунікаційних технологій.

«Зміцнення мандата ОБСЄ в галузі енергетики та навколишнього середовища, з особливим акцентом на сприяння підвищенню енергоефективності та поновлюваних джерел енергії, показує, що ОБСЄ йде в ногу з часом», – сказав Діючий Голова ОБСЄ.

В економіко-довкільному вимірі було схвалено рішення, спрямовані на зменшення негативного впливу енергетичної діяльності на довкілля та на захист енергетичних мереж від природних і техногенних катастроф.

Уперше за три роки міністри прийняли рішення у сфері людського виміру, які спрямовані на

захист свободи думки, совісті, релігії чи віросповідань, а також щодо поліпшення становища ромів та сінті в регіоні ОБСЄ.

«Прийнявши після значної перерви рішення у сфері людського виміру, ми продемонстрували, що ОБСЄ залишається актуальною у всіх без винятку вимірах безпеки», – підкреслив Леонід Кожара. Він відзначив готовність ОБСЄ активізувати зусилля в боротьбі з торгівлею людьми.

Міністр закордонних справ України привітав позитивні відгуки учасників щодо результативності Київської міністерської зустрічі, яка завершилася прийняттям багатьох рішень із широкого кола питань порядку денного ОБСЄ.

***

Приймаючи символічну естафету від України, про завдання зміцнення здатності Організації до дії, а також реалізацію безпеки та стабільності у Європі під час свого головування в ОБСЄ протягом 2014 р. повідомив Міністр закордонних справ Швейцарії Дідьє БУРКХАЛЬТЕР.

Дідьє БУРКХАЛЬТЕР: Під час головування в ОБСЄ у 2014 році... у нас є три завдання. Перш за все, це безпека та стабільність. Ми хочемо, щоб ОБСЄ робила конкретний внесок у вирішення конфліктів у Європі та за її межами. ОБСЄ має продовжувати сприяти побудові довіри за допомогою прозорості та транспарентності інформації зі звичайних озброєнь. Це перше завдання в цілому. А друге завдання – це поліпшення умов життя людей. Організація повинна приносити якісь конкретні результати для держав, для їхніх громадян. Третє завдання – це зміцнення потенціалу ОБСЄ, її здатність діяти. Ми хочемо розвивати потенціал Організації стосовно досягнення результатів. Ці три завдання пов'язані з трьома цінностями – безпекою, свободою та відповідальністю.

Міністр закордонних справ Швейцарії також підкреслив, що стосовно вирішення питання безпеки Швейцарія визначила для себе як майбутнього голови ОБСЄ два географічні пріоритети – Західні Балкани та Південний Кавказ.

Дідьє БУРКХАЛЬТЕР: Швейцарія буде сприяти реалізації ухвали між Белградом та Приштиною, призначимо спеціальне представництво для кожного з цих двох регіонів – для Західних Балкан та для Південного Кавказу. Що стосується Південного Кавказу, ми будемо співпрацювати в існуючому форматі, сприяючи пошукам вирішення конфліктів, які затягнулися. Що стосується Віденського документа, ми будемо продовжувати збирати та розвивати в ОБСЄ ідеї з контролю звичайних озброєнь і посилювати роль ОБСЄ у галузі безпеки.

У питанні забезпечення поліпшення умов життя людей Дідьє Буркхальтер назвав пріоритетом для Швейцарії як головуючої в ОБСЄ забезпечення повної реалізації існуючих зобов'язань. Він зазначив, що в центрі уваги зусиль країни буде боротьба проти тортур, боротьба за повагу до прав меншин, сприяння демократичним діям та зміцнення верховенства права у боротьбі з тероризмом.

Під час спільної з Міністром закордонних справ України прес-конференції Генеральний секретар ОБСЄ ***Ламберто ДЗАННЬЄР****, роблячи певний підсумок, сказав, що «засідання Ради міністрів сприяло формуванню довгострокового порядку денного Організації. Ми продовжуємо будувати справжню євроатлантичну та євразійську спільноту безпеки без розподільчих ліній. Очікуємо з нетерпінням продовження нашої роботи з цього питання під час майбутнього головування Швейцарії та Сербії, відповідно, у 2014 та 2015 роках».*

***

У рамках 20-го засідання Ради міністрів ОБСЄ Українське головування забезпечило ухвалення низки рішень, зокрема:

- ***Декларації щодо продовження процесу «Гельсінкі + 40»;***
- ***Заяви щодо Постійної конференції з політичних питань у рамках переговорного процесу з придністровського врегулювання у форматі «5 + 2»;***
- ***Міністерської заяви щодо Нагорного Карабаху (такий документ вдалося узгодити вперше в історії Організації);***
- ***Щодо легких озброєнь та стрілецької зброї, а також про запаси звичайних боєприпасів;***
- ***Щодо оновлення принципів ОБСЄ 1994 р., які регулюють нерозповсюдження зброї масового знищення;***
- ***Щодо зменшення негативного впливу на довкілля діяльності у сфері енергетики;***
- ***Щодо захисту енергетичних мереж від природних і техногенних катастроф;***
- ***Щодо свободи думки, совісті, релігії чи віросповідання;***
- ***Щодо посилення зусиль ОБСЄ у сфері виконання Плану дій з покращення ситуації ромів та сінті на просторі ОБСЄ з особливою увагою до проблем жінок та молоді ромів;***
- ***Щодо боротьби з торгівлею людьми;***
- ***Декларації щодо посилення діяльності ОБСЄ у сфері протидії транснаціональним загрозам.***

Рішення були ухвалені на основі консенсусу всіх 57 держав-учасниць засідання.

Матеріали засідання Ради міністрів ОБСЄ готували Ольга ТАУКАЧ та Володимир СЕМЕНОВ.

Північно-Східна Азія і Гельсінський процес: чи можна його повторити?

УДК 327:94

Василь МАРМАЗОВ,
Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Корея

Summary
This article is based report "The Role of the OSCE and its latest contribution in Northeast Asia" through participation in the international forum for peace and prosperity, which was held on 29-31 May 2013 in Jeju, Republic of Korea (mode.: http://jejupeaceforum.or.kr/eng/history/pdownload.sky?fid=534).
Key words: **South Korea, North Korea, nuclear safety, denuclearization, OSCE, international politics**

Північно-Східна Азія XXI ст. характеризується різними політичними системами, низьким рівнем політико-безпекової співпраці з одночасним зростанням економічної взаємозалежності країн. Територіальні та історичні суперечки донині на порядку денному взаємин країн у цій частині світу. У науковому та політичному середовищах таке явище характеризується як «азійський парадокс».

На сьогодні Північно-Східна Азія (ПСА) вкрай потребує активного багатостороннього діалогу, спрямованого на забезпечення миру і стабільності в регіоні. Упродовж останніх 20 років відбувалися окремі спроби об'єднання країн регіону для досягнення цієї мети. Зокрема, у середині 90-х років минулого століття Південна Корея запропонувала так званий діалог з безпеки у Північно-Східній Азії, але цей багатосторонній формат не реалізувався. Шестисторонні переговори, започатковані у 2003 р. задля денуклеаризації Північної Кореї, призупинилися у 2009 р. через безвихідь між Північною Кореєю та іншими сторонами. Тим часом, Північна Корея продовжує розроблення ядерної програми, незважаючи на жорстку реакцію міжнародної спільноти.

На цьому тлі в науковому та політичному середовищах тривалий час обговорюється ідея імплементації на теренах ПСА моделі Гельсінського процесу як інструменту зниження безпекової напруженості та налагодження конструктивного діалогу між країнами.

З часу вступу Пак Гин Хе на посаду Президента Республіки Корея у лютому 2013 р. можливі шляхи реалізації цієї проблематики набули активного обговорення в рамках різних міжнародних заходів, організованих у Південній Кореї за участі низки відомих світових політиків, дипломатів і науковців. Це, зокрема, Форум з питань миру і процвітання у м. Джеджу, Сеульський оборонний діалог, конференція Корейської національної дипломатичної академії «Ініціатива з питань миру та співробітництва у Північно-Східній Азії та політика довіри» тощо.

Яким же чином принципи Гельсінського процесу та досвід діяльності ОБСЄ можуть бути реалізовані в ПСА?

Незважаючи на політичні та соціально-економічні відмінності між Європою та Північно-Східною Азією, досвід ОБСЄ у створенні всесторонньої основи для відносин між державами може бути використаний як приклад у Північно-Східній Азії. Окремі практичні кроки в цьому контексті вже було зроблено. Упродовж останніх років відбулася низка заходів ОБСЄ за участі країн ПСА, результати яких дали розуміння важливості досвіду Організації в побудові багатостороннього безпекового співробітництва в Північно-Східній Азії. У цьому контексті слід виокремити таке:

1. Початковий етап функціонування НБСЄ-ОБСЄ, включаючи процес підготовки до Гельсінського Заключного акта, вважається особливо актуальним для початку процесу багатосторонньо-го співробітництва в галузі безпеки в Північно-Східній Азії.

2. Існуюча шестисторонняя робоча група з питання створення механізму миру і безпеки в Північно-Східній Азії може бути використана в якості основи для початку багатостороннього безпекового співробітництва.

3. Необхідність урахування таких принципів і досвіду ОБСЄ, як визнання основних безпекових інтересів усіх держав; рівність держав; консенсус; підтримка постійного діалогу без попередніх умов, урахування існуючих двосторонніх та інших угод у сфері безпеки; розроблення заходів довіри та безпеки на добровільній і спільній основах.

4. Людський вимір як основний елемент Гельсінського Заключного акта та Гельсінського процесу в Європі повинен також зайняти провідне місце у процесі багатостороннього безпекового співробітництва в Північно-Східній Азії. Прогрес у розвитку двосторонніх відносин, у тому числі поглиблення економічного співробітництва, буде важко реалізувати без покращення ситуації у сфері прав людини, вер-

ховенства закону та вільного обміну інформацією.

5. Зважаючи на досвід ОБСЄ, украй важливо встановити мінімально необхідний рівень взаємної довіри та прозорості в політичній і військовій сферах, а також вжити заходів з мирного врегулювання суперечок з метою підвищення довіри, передбачуваності та стабільності.

Базуючись на досвіді ОБСЄ, нині визначено відповідні заходи, які доцільно було б вжити для забезпечення багатостороннього співробітництва в галузі безпеки в Північно-Східній Азії, зокрема:

- декларативні заходи – спільне визначення критеріїв для мирного врегулювання суперечок, у тому числі територіальних; відмова від застосування сили або загрози сили;

- заходи транспарентності – наприклад, завчасне повідомлення про військові навчання та взаємне спостереження;

- заходи із забезпечення зв'язку – зокрема, створення прямої лінії зв'язку між керівниками країн і командними центрами з метою інформаційної взаємодії в разі кризових ситуацій;

- консультації та заходи щодо зміцнення довіри для вирішення конкретних політичних або військових ситуацій і суперечок, наприклад, територіальних;

- інші заходи, що можуть включати в себе обмін інформацією військового характеру, попереднє повідомлення про певні види військової діяльності, а також заходи, спрямовані на перевірку дотримання зобов'язань.

Важливим аспектом у контексті побудови багатостороннього безпекового співробітництва в Північно-Східній Азії нині є необхідність відновлення шестисторонніх переговорів. Зазначене питання набуло критичної актуальності у 2013 р. внаслідок здійснення КНДР 12 лютого третього ядерного випробування та чергового витка напруженості у відносинах між двома Кореями.

Слід зазначити, що побудова багатостороннього безпекового співробітництва в Північно-Східній Азії належить до одного з основних напрямів зовнішньої політики Президента РК Пак Гин Хе та її уряду через імплементацію «Ініціативи з питань миру та співробітництва в Північно-Східній Азії» (Northeast Asia Peace and Cooperation Initiative – NAPCI) і «політики довіри» в регіоні Північно-Східної Азії, метою яких є започаткування так званого Сеульського процесу – аналогічного Гельсінському процесові в Європі. На переконання глави РК, реалізація «політики довіри» повинна сприяти зникненню в регіоні такого явища, як «азійський парадокс», а також побудові довірчих міждержавних відносин і забезпеченню миру та стабільності.

У цьому контексті вартим уваги є різне бачення політико-дипломатичними та науковими колами підходів до реалізації згаданих ініціатив Президента РК.

З одного боку, низка відомих фахівців у політико-дипломатичній

сфері схиляється до думки про необхідність вивчення досвіду Організації з безпеки і співробітництва в Європі як ефективної платформи для багатостороннього діалогу та співпраці на Європейському континенті. У цьому контексті відзначається необхідність перенесення лише тих складових діяльності ОБСЄ, які можуть бути імплементовані з урахуванням специфіки регіону ПСА.

Подібного погляду дотримується й Генеральний секретар ОБСЄ Ламберто Дзаньєр, який упродовж останнього періоду декілька разів відвідував у Південній Кореї міжнародні заходи з проблематики побудови миру та стабільності на теренах ПСА та висловлював своє бачення побудови регіональної системи безпеки. Хотілося б виокремити його найбільш важливі месиджі, що могли б знайти своє місце в цьому процесі :

- побудова довірчих відносин була одним із найважливіших елементів, які дали змогу державам-учасницям розробити та погодити комплексний підхід до питання безпеки, що зробило ОБСЄ унікальною організацією в момент свого утворення;

- зміцнення довіри повинно розглядатися і як процес, і як кінцева мета, що вимагає від зацікавлених сторін певного часу та терпіння;

- регіональна система безпеки є результатом політичного середовища, у якому вона працює;

- доцільно запозичувати лише ті інструменти ОБСЄ, які можуть бути адаптовані до політичної та безпекової ситуації в регіоні ПСА;

- побудова в Азії архітектури безпеки, подібної європейській, потребує створення належних умов для укладення відповідної угоди, а також готовності країн-учасниць брати активну участь у цьому процесі та йти на компроміси в подоланні транснаціональних викликів;

- ключовими складовими успіху ОБСЄ є політична взаємодія, постійний діалог і пристосовність Організації до різних викликів сучасності.

З іншого боку, низка корейських науковців вважає, що Південна Корея як активний учасник багатьох міжнародних форматів повинна стати центром процесу

побудови довірчих відносин у регіоні, а реалізацію NAPCI доцільно розпочати із взаємодії країн у вирішенні так званих легких питань – навколишнє середовище, допомога в разі стихійних лих, боротьба з тероризмом, зміна клімату, ядерна безпека, кібербезпека, боротьба з торгівлею людьми та наркотиками, безпека мореплавання тощо.

Інша категорія експертів схиляється до думки, що імплементацію політики довірчих відносин у регіоні доцільно розпочати шляхом поглиблення співпраці в рамках організацій, які вже успішно функціонують у регіоні – АТЕС, АСЕАН, АСЕАН+3, АРФ і ТТП.

Торкаючись питання місця України та її можливого залучення до реалізації процесу побудови миру та співпраці в регіоні, вартим уваги є спільність бачення України та Республіки Корея підходів до вирішення багатьох гострих питань сучасної міжнародної політики. Зокрема, дві держави виступають за неухильне дотримання режиму нерозповсюдження зброї масового знищення, а саме, займають спільні позиції щодо врегулювання проблемних питань ядерної безпеки на Корейському півострові. З огляду на те, що Україна свого часу пройшла шлях ядерного роззброєння, наша держава може поділитися позитивним досвідом у цій сфері, який можна розглядати як певну модель для пошуку шляхів денуклеаризації КНДР.

Слід також зазначити, що в Україні позитивно

оцінюють стратегію Президента Республіки Корея Пак Гин Хе з реалізації в регіоні «політики довіри», зокрема, «Ініціативи з питань миру та співробітництва в Північно-Східній Азії». У цьому контексті наша держава, як учасниця ОБСЄ та країна, яка головує у 2013 р. в цій організації, могла б зробити свій внесок у реалізацію «Сеульського процесу».

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що на сьогодні в Північно-Східній Азії загалом існує спільне бачення щодо необхідності активізації багатостороннього діалогу, спрямованого на об'єднання країн регіону довкола механізму, що сприяв би підвищенню рівня довіри та забезпечував мир і стабільність. У цьому контексті необхідно підкреслити високий рівень зацікавленості Південної Кореї як країни-партнера ОБСЄ в тіснішому співробітництві та вивченні досвіду роботи Організації в контексті реалізації програми Президента РК щодо розбудови довіри та досягнення високого рівня стабільності й безпеки в Північно-Східній Азії. Результати низки проведених упродовж останнього періоду наукових заходів у Республіці Корея вказують, що модель функціонування ОБСЄ, зокрема, її окремі складові, є корисними в рамках реалізації «Ініціативи з питань миру та співробітництва в Північно-Східній Азії».

Крім цього, такі ключові механізми ОБСЄ, як Віденський документ і Кодекс поведінки стосовно військово-політичних аспектів безпеки, могли б слугувати прикладом для країн Північно-Східної Азії в просуванні питання зміцнення довіри, превентивної дипломатії та безпеки. Прийняття подібних документів у цьому регіоні сприяло б зміцненню довірчих відносин між країнами.

Таким чином, наступний етап співпраці між ОБСЄ та Північно-Східною Азією, на нашу думку, повинен бути спрямований на практичні кроки в багатосторонній політико-безпековій співпраці та застосуванні досвіду ОБСЄ в регіоні Північно-Східної Азії.

Список використаних джерел:

1 Jeju Forum for Peace and Prosperity 2013 [електронний ресурс] / Jeju Forum for Peace and Prosperity // режим доступу - http://jejupeaceforum.or.kr/eng/2013/?code=Overview.

2 Seoul Defense Dialog [електронний ресурс] / Ministry of National Defense of the Republic of Korea // режим доступу - http://www.mnd.go.kr/mbshome/mbs/mnd_eng/subview.jsp?id=mnd_eng_020101010000&titleId=mnd_eng_020101010000.

3 Outcome of 2013 IFANS Conference on Global Affairs, "NAPCI and Trustpolitik" [електронний ресурс] / Korea National Diplomatic Academy // режим доступу до документа - http://www.knda.go.kr/english/research/events/index.jsp.

4 Speech to the Seoul Defense Dialogue by OSCE Secretary General Lamberto Zannier [електронний ресурс] / Organization for Security and Co-operation in Europe // режим доступу до документа - http://www.osce.org/sg/108204.

АННОТАЦИЯ

В основу статьи положен доклад «Роль ОБСЕ и ее последний вклад в Северо-Восточной Азии» в рамках участия в международном Форуме за мир и процветание, который проходил 29-31 мая 2013 года в г. Джеджу, Республика Корея (режим доступа http://jejupeaceforum.or.kr/eng/history/pdownload.sky?fid=534).

Ключевые слова: Южная Корея, Северная Корея, ядерная безопасность, денуклеаризация, ОБСЕ, международная политика.

АНОТАЦІЯ

В основу статті покладено доповідь «Роль ОБСЄ і її останній вклад в Північно-Східній Азії» в рамках участі в міжнародному Форумі за мир і процвітання, який проходив 29-31 травня 2013 р. в м. Джеджу, Республіка Корея (див.: http://jejupeaceforum.or.kr/eng/history/pdownload.sky?fid=534).

Ключові слова: Південна Корея, Північна Корея, ядерна безпека, денуклеаризація, ОБСЄ, міжнародна політика.

Ціна втраченого часу: післямова Вільнюського саміту

УДК 327.7

Олександра ШАПОВАЛОВА, кандидат політичних наук, доцент кафедри зовнішньої політики та дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС

Summary
The article analyzes driving forces behind the political context of the Vilnius summit of the Eastern Partnership, basic motives of the parties and main outcomes of this international event. It is demonstrated that the difficulties that arose on the eve of the summit around signature of the EU-Ukraine Association Agreement only brought to the surface immanent setbacks of the strategies pursued by both sides in the recent years.
Keywords: **Ukraine, the European Union, the Eastern Partnership, the Vilnius summit, Association agreement, Russia, the Customs Union.**

У політиці все потрібно робити вчасно, особливо в зовнішній. Адже динамічність і мінливість міжнародного середовища в наш час настільки висока, що рішення, яке вчора видавалося найбільш оптимальним, сьогодні вже втрачає свою привабливість. Реальні виграші та витрати не є фіксованими, їх співвідношення багато в чому залежить від політичного контексту, у якому здійснюється його оцінка, а очевидні переваги з плином часу можуть бути девальвовані надмірною вартістю їх отримання.

Саміт Східного партнерства у Вільнюсі ще раз довів справедливість цих закономірностей міжнародних відносин. Відкладання та відтягування не є прийнятною тактикою стосовно доленосних рішень, а лише послаблює позиції обох контрагентів, змушує їх завчасно розкривати власні справжні наміри та робить дедалі обтяжливішим підтримання статус-кво в очікуванні кардинальних змін, чим відкриває шляхи для зовнішнього тиску.

У цьому світлі результат Вільнюського саміту є настільки ж несподіваним, наскільки й закономірним. Несподіваним через серйозну налаштованість на досягнення анонсованого результату, яка настільки часто й гучно декларувалася протягом останнього року обома сторонами, що стала сприйматися як доконаний факт, що не підлягає ревізії. Закономірним, оскільки розрахунки головних учасників з самого початку базувалися на сумнівних і малореалістичних уявленнях про мотиви поведінки один одного, посилених відповідною взаємною риторикою. Це сформувало завищені очікування, які рано чи пізно все одно були б зведені нанівець. І напевно, основний позитивний підсумок Вільнюського саміту полягає саме в тому, що це сталося до, а не після підписання Угоди про асоціацію.

Передісторія саміту у Вільнюсі – геополітизація Східного партнерства

Протягом усього 2012 р. Євросоюз здійснював жорсткий односторонній тиск на українську владу, спонукаючи її повернутися до моделі асиметричної нормативної конвергенції, яка зазнала кризи в ході внутрішньополітичних перипетій в Україні 2011 року. Слід визнати, що масштаб цієї кризи об'єктивно був гіпертрофований унаслідок впливу окремих європейських політичних фігур та негативному медійному фону. Сьогодні абсолютно очевидно, що через свої не завжди виправдані «ціннісні» претензії ЄС втратив найбільш реальну нагоду на підсисання Угоди про асоціацію у період, коли як міжнародний контекст, так і український електоральний календар надавали найбільш сприятливу можливість для цього [1]. Це, до речі, визнають і українські високопосадовці [2].

У міру усвідомлення того, що саме лише здійснення тиску не дозволяє досягти бажаного результату, деякі держави-члени Євросоюзу спільно з комунітарними органами запропонували наприкінці 2012 р. іншу тактичну схему впливу на Україну, головним стимулом у якій виступала можливість підписання Угоди про асоціацію на Вільнюському саміті Східного партнерства. Сенс цієї схеми полягав у поверненні до діалогу з українським керівництвом, обмеженні та конкретизації вимог до України з боку ЄС, здійсненні ще більш серйозного пресингу задля виконання

цих вимог та висуненні додаткового, темпорального фактора тиску завдяки позиціонуванню Вільнюського саміту як «останнього історичного шансу» на укладення Угоди у найближчій перспективі. Форсування процесу виконання українським урядом поставлених вимог, разом з тим, підкріплювалося хронічною невизначеністю щодо перспективи підписання цього документа. З боку євроінтеграційної спільноти до останнього моменту зберігалась інтрига відносно остаточного рішення, що залишало її представникам істотне поле для маневру у взаємодії з офіційним Києвом.

Темпоральне обмеження Вільнюським самітом із регулярно повторюваним європейськими функціонерами застереженням, що наступна можливість на підписання Угоди про асоціацію з'явиться лише 2016 р., із самого початку було очевидно штучним і необґрунтованим. Воно пояснювалося насамперед політичним календарем самого ЄС, на який у першій половині 2014 р. очікують вибори до Європарламенту та наступна зміна складу Єврокомісії. Скоріш за все, ці процеси супроводжуватимуться переформатуванням організаційної будови цього органу з передачею більшості нинішніх його повноважень у сфері зовнішніх справ Європейській службі зовнішньої діяльності. За нових умов головним протагоністам діючої моделі східної політики ЄС буде складно гарантувати підтримку з боку комунітарних органів у тому обсязі, в якому вона надається наразі. Тож досягти ключових формальних результатів у вигляді підписання Угоди та її ратифікації в Європарламенті потрібно було у найближчі місяці.

Однак, форсуючи розвиток подій у бажаному для себе напрямі, Європейський Союз припустився двох важливих помилок, які, зрештою, виявилися фатальними для його задуму.

По-перше, прагнучи компенсувати дефіцит у структурі Угоди реальних практичних переваг, які могли б стати дієвими стимулами в його нормативній стратегії, ЄС вустами своїх посадовців вдався до надання Угоді та програмі Східного партнерства загалом чітко вираженої геополітичної якості. Поступово, але помітно, магістральний дискурс Східного партнерства про наближення країн-партнерів до євроінтеграційного об'єднання доповнився, якщо не змінився, дискурсом про необхідність утримання їх від потрапляння до орбіти Росії [3].

Постійне наголошення на поворотному, «цивілізаційному» значенні асоціації з ЄС для України та категоричне відкидання будь-яких моделей сумісності асоціації зі співпрацею України з Митним союзом Росії, Білорусі та Казахстану, навіть у форматі «3+1», означали відкрите включення Євросоюзу в геополітичну конкуренцію з Росією у просторі Східної Європи, якої доти євроінтеграційному співтовариству вдавалося уникати та для якої в нього бракує як політичної волі, так і готовності витрачати значні практичні ресурси [4].

Ідучи на пряму ескалацію подібної конкуренції, європейські функціонери, разом з тим, не врахували належним чином ані власні ризики і витрати, ані потенційні ризики та витрати України від різкого дистанціювання від Росії, причому як у практичній, так і політичній площинах [5]. Символічне значення

На саміті у Вільнюсі Україна та Європейский союз парафували угоду про спільний авіапростір. За словам віце-президента Європейської комісії Сийма Калласа, досягнута угода дозволить Україні та ЄС стати партнерами в авіації через поступову інтеграцію ринків.

асоціації, яке вдалося сконструювати за минулі два роки, і вагомий політичний капітал, вкладений Євросоюзом у її підписання, вимагали довести справу до логічного завершення, незважаючи на наслідки, які могло принести для ЄС загострення прямої конкуренції з Росією [6]. Так, позиціонуючи Вільнюський саміт як «точку неповернення» і останній шанс України на підписання Угоди про асоціацію, Євросоюз тим самим нав'язав Києву дилему за принципом «зараз або ніколи», зумовивши штучну ескалацію політичного напруження навколо цієї події в період значного погіршення економічної ситуації в Україні та Європі.

Не останню роль у такій постановці питання відіграла й позиція українського керівництва, яке увесь цей час ішло в руслі генерованої ЄС геополітичної репрезентації Угоди, намагаючись у цьому контексті підвищити власні переговорні важелі, та не виносило на публічний розгляд питання практичної імплементації її положень.

По-друге, категоричним наполяганням на вирішенні питань так званого вибіркового правосуддя євроінтеграційна спільнота поставила під сумнів свій імідж неупередженості та незаангажованості відносно внутрішньополітичних процесів в Україні. При цьому, акцентуючи «цивілізаційне» значення Угоди про асоціацію, Євросоюз сприяв умонтуванню питань євроінтеграції у традиційний дуалізм українського політичного простору, що, можливо, збільшило її мобілізаційний ефект для деяких верств, але знизило потенціал консолідації для українського суспільства в цілому.

Утім, незважаючи на те, що деструктивні ефекти вказаних тенденцій наочно проявилися вже у першій половині року, процес узгодження умов укладання Угоди просувався в напрямі, визначеному пропозиціями Євросоюзу. Українська влада поступово виконувала поставлені законодавчі вимоги, хоча водночас вдавалася до окремих протекціоністських заходів у економічній площині, що викликало суперечності в діалозі з Єврокомісією. Водночас, від комунітарних інститутів лунали заяви стосовно можливостей

істотної підтримки інтересів України в енергетичній сфері, однак здебільшого вони анонсували плани на віддалену перспективу, ніж реальну готовність надавати таку підтримку вже на цьому етапі. Тобто Європейський Союз пропонував Києву низку серйозних практичних стимулів, але погоджувався розглядати умови їх надання лише після укладання Угоди.

Отже, навіть за місяць до саміту ситуація з підписанням Угоди про асоціацію залишалася неоднозначною – з одного боку, з-поміж явних політичних перепон для цього зберігалося лише питання «вибіркового правосуддя», у якому європейська сторона демонструвала дедалі більшу гнучкість, але з іншого – навколо практичних умов укладання асоціації продовжувався активний, хоча й непублічний торг. Український уряд демонстрував рішучу налаштованість на укладення асоціації, від Євросоюзу ж виходили суперечливі сигнали – Рада з питань торгівлі в середині жовтня одностайно підтримала рішення про підписання Угоди, натомість Рада з міжнародних справ відклала прийняття остаточного рішення з цього питання.

Український тур-де-форс напередодні саміту: об'єктивні причини та суперечлива форма

Угода про асоціацію тривалий час виступала наріжним каменем зовнішньої (останніми роками – внутрішньої) політики України. Початковий розрахунок правлячої команди було зроблено на створення двох зон вільної торгівлі з ЄС і СНД, що дало б змогу нашій державі відігравати роль сполучної ланки між двома частинами європейського континенту. Ця, на перший погляд, прагматична і кооперативна модель, мала три суттєві недоліки.

По-перше, орієнтуючись виключно на економічні механізми, вона не була підкріплена відповідною кооперативною політичною платформою, яка давала б змогу узгодити українські прагнення з ключовими геополітичними тенденціями в пан'європейському просторі. Зближення між Заходом і Сходом не може відбуватися виключно економічними методами, воно вимагає політичної волі обох сторін і належних механізмів політичного діалогу [7]. Україна не може домогтися такого зближення за допомогою одного лише становлення обмежених двосторонніх форматів економічних взаємодій з кожною зі сторін. Тим більше, у дискурсивному плані реалізація цієї моделі супроводжувалася практично повною синхронізацією з аргументами, що лунали від Брюсселя та інших зацікавлених європейських столиць, а це суттєво обмежувало кооперативний потенціал української моделі подвійної зони вільної торгівлі.

По-друге, Київ припустився системного прорахунку, сподіваючись на швидке укладання Угоди про асоціацію, після якого можна буде вибудовувати відносини з Росією та Митним союзом, обмеживши переговорне поле лише питаннями взаємного практичного інтересу. Можливо, на початковому етапі ця тактика й була б утілена в життя, але із затягуванням підписання Угоди з ЄС утримуватися в її рамках ставало дедалі складніше. Однак, безвідносно до реалістичності такого задуму, його доцільність завжди була вельми сумнівною, оскільки з огляду на геополітичне становище України, системний компроміс із Росією виступає відправною точкою та наріжним каменем української зовнішньої політики. За його відсутності жодна, навіть найбільш далекосяжна домовленість із третіми сторонами, не може вважатися стабільною та гарантованою.

З цієї причини було надто необачно з боку Києва намагатися розбудовувати конструктивні взаємини з Москвою «за залишковим принципом», відштовхуючись від умов, сформованих асоціацією з Євросоюзом. Особливо беручи до уваги той факт, що наполегливі застереження представників Єврокомісії стосовно несумісності форматів асоціації з ЄС і співпраці з Митним союзом дискредитували та позбавляли сенсу численні заяви українських посадовців про готовність «опрацювати оновлені підходи до торговельно-економічного співробітництва в межах СНД» після підписання Угоди про асоціацію [8]. Окрім цього, цілком очевидно, що з суто практичних міркувань подвійна зона вільної торгівлі України з ЄС та Росією багато в чому підриває переговорні позиції Москви в її діалозі з Брюсселем, у якому у російської сторони є лише дві вагомі переваги – енергетичні ресурси та доступ на ринок Митного союзу. І навряд чи можна було сподіватися, що російське керівництво дозволить змарнувати ці переваги.

Недостатнє врахування цих факторів зумовило втрату динаміки та змістовності українсько-російського діалогу в першій половині 2013 р., що призвело до неочікуваного загострення протиріч, у якому проявилися потенційні ризики ігнорування позиції Росії для економічних інтересів України. Тож, урегульовувати ці протиріччя довелося в період, вирішальний для Угоди про асоціацію з Євросоюзом і з усвідомленням того, що підписання Угоди не дасть можливості зберегти статус-кво в торгівлі з країнами СНД.

По-третє, і найголовніше, модель двох зон вільної торгівлі базується на поєднанні обмежених двосторонніх форматів взаємодій із провідними центрами впливу європейського континенту, які сконструйовані таким чином, щоб закріпити існуючий асиметричний характер цих взаємодій. Найперше це стосується Угоди про асоціацію, конфігурація якої не тільки усталює асиметричність відносин із Євросоюзом у нормативному вимірі, а й поширює її на політичну сферу [9]. Тобто, навіть у разі повноцінної реалізації ця модель не забезпечує реального підвищення суб'єктних якостей України та зростання її важелів впливу на міжнародне середовище, а тому не дає змоги подолати дилеми, породжені геополітично проміжним становищем України.

Однак, станом на початок листопада стало цілком зрозуміло, що втілити в життя цю модель у тому вигляді, як планувало українське керівництво, майже неможливо. У першу чергу тому, що утримати обидві зони вільної торгівлі Україні не вдасться. І справа не стільки в опорі Росії, скільки в тому, що Євросоюз, маючи відмінне бачення цілей асоціації з Україною, не поділяв повністю українську модель і не був готовий сприяти її реалізації. Перспектива розриву економічних зв'язків між Україною та країнами СНД вважалася європейськими політиками не надто небезпечною (а де в чому навіть сприятливою) з точки зору

завдань східної політики ЄС, щоб докладати окремі зусилля для її нейтралізації.

Так, європейська сторона проігнорувала висунену Києвом за місяць до Вільнюського саміту ініціативу проведення переговорів у тристоронньому форматі між Європейським Союзом, Митним союзом та Україною задля врегулювання спірних питань. У Москві ця ініціатива також не була сприйнята адекватно в умовах, здавалося б, неминучого підписання Угоди про асоціацію та створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною і ЄС.

Таким чином, за останні півроку політичний контекст у Східній Європі зазнав істотних трансформацій, а з ним і цінність Угоди про асоціацію для офіційного Києва. Без повномасштабного доступу на ринок країн СНД економічний сенс асоціації з ЄС для України багато в чому втрачався. До того ж, за відсутності інструментів збалансування, асиметричний характер асоціації дедалі поглиблювався, як і залежність від ресурсів, що їх обіцяло виділити євроінтеграційне об'єднання для підтримки української економіки у перехідний період [10]. У цій ситуації Києву було конче необхідно зафіксувати такі обіцянки у вигляді чітких формальних гарантій.

Утім, у публічній площині ця нова реальність не була належним чином озвучена та аргументована. Тому заява українського уряду 21 листопада про призупинення підготовки до укладання Угоди про асоціацію пролунала як раптовий і невмотивований демарш, якщо не відверта зміна стратегічного курсу держави.

Час оприлюднення цієї заяви, за тиждень до Вільнюського саміту, фактично, унеможливлював підписання Угоди в рамках саміту. Це докорінно порушувало тактичну схему Євросоюзу, у якій можливість підписання Угоди на саміті відігравала ключову стимулюючу роль. По суті, йдучи на подібний односторонній крок, українська влада відкидала нав'язану ЄС логіку штучних темпоральних обмежень, ставлячи у центр діалогу конкретні умови укладання асоціації, а не його строки.

Наполегливі намагання української сторони отримати від Євросоюзу зобов'язання економічної підтримки до підписання цього документа пояснюються чітким розумінням того, що після цього Київ втратить свій головний важіль впливу. Тоді як контроль за виконанням зобов'язань, що їх Україна бере на себе з підписанням Угоди, розпочнеться вже з її тимчасовим застосуванням, яке, за повідомленнями українських дипломатів, включатиме й створення спільних органів асоціації [11].

Разом з тим, не можна не вказати на те, що переведення у площину практичних розрахунків питання, яке до того спільними зусиллями було зведено до геополітичного та «цивілізаційного» масштабу, призвело до серйозних іміджевих і репутаційних втрат для українського уряду. Окрім того, постановка питання в такому суто прагматичному ключі кардинально не змінює геополітичну конфігурацію, в якій наразі опинилась Україна, а лише підвищує елемент невизначеності, за якого зростає недовіра з боку зовнішніх партнерів так само, як і політична ціна їхніх практичних поступок.

Перебіг та підсумки Вільнюського саміту

Як можна було зрозуміти з подальших перипетій, українська заява виявилася неочікуваним поворотом справ для Брюсселя. Європейські політики опинились у ситуації, до якої вони були абсолютно не готові, а тому прийнятної тактики на випадок такого сценарію в них не було. Українська сторона, судячи з офіційних коментарів, так само не виробила чіткого плану дій і не прорахувала можливі варіанти розвитку подій як усередині країни, так і у взаєминах із ЄС. «Запасних шляхів» не було в обох сторін, і їм доводилося чи не з нуля формувати власну лінію поведінки у відповідь на нові несподівані виклики, і не дивно, що ця лінія відзначалася певною інерцією попередньо сформованих підходів.

За таких обставин саміт у Вільнюсі пройшов у пригніченій атмосфері. Тактична схема, яку останній рік вибудовував Європейський Союз навколо цього заходу, по суті, зазнала фіаско. Однак неоднозначна позиція українського керівництва, яке продовжувало декларувати намір підписання Угоди про асоціацію вже найближчим часом, дала змогу європейським функціонерам наполягати на утриманні діючих параметрів переговорного процесу задля його доведення до бажаного фінішу якомога раніше, використовуючи внутрішній резонанс в українському суспільстві як засіб тиску на керівництво держави.

Так, у Спільній декларації за підсумками саміту стверджується, що ЄС та Україна підтверджують свою налаштованість на підписання Угоди на основі рішучих дій і відчутного прогресу в трьох сферах, визначених на саміті Україна-ЄС у лютому 2013 року [12]. Це явно контрастує із заявами, виголошеними на саміті на адресу Вірменії, з якою ЄС погодився переглянути й оновити існуючу базу відносин, поглиблюючи їх відповідно до зобов'язань країни у відношенні Митного союзу.

При цьому європейська сторона поки що утрималася від однозначної реакції на висловлену Україною ініціативу проведення тристоронніх переговорів із Росією задля вироблення гармонізованого торговельного режиму й започаткування співпраці в такому форматі [13]. Деякі представники Єврокомісії разом із окремими міністрами держав-членів ЄС відкинули саму можливість становлення такого формату. Однак позиція провідних держав ЄС – Німеччини та Франції – з цього приводу поки що публічно не сформульована, що залишає можливість для знайдення взаємоприйнятного компромісу. Тим більше, що Росія в останні тижні вперше відкрито висловила готовність до таких переговорів.

Переваги цього формату для України є беззаперечними – це єдина конфігурація, в якій Україна має змогу виступати як самостійний повноправний актор на європейській арені, а не обмежуватися роллю периферії однієї з великих потуг і об'єкта геополітичної конкуренції між ними. Тому лише у тристоронньому діалозі Київ може радикально посилити свої статусні характеристики та частково подолати асиметричність двосторонніх взаємодій із ключовими зовнішніми партнерами.

Оцінюючи підсумки саміту, потрібно визнати, що, з одного боку, вони залишають відкритими всі можливі опції, однак з іншого – часу

для їх реалізації в усіх сторін дуже мало.

У Євросоюзу залишилася єдина можливість домогтися підписання Угоди в її нинішньому варіанті на саміті Україна – ЄС, який може відбутися на початку наступного року. Тобто остаточну крапку на Східному партнерстві як геополітичному проекті ставити зарано. Однак, як би не розвивалися подальші події, на сьогодні цілком зрозуміло, що ЄС доведеться серйозно коригувати свою східну політику, оскільки, як визнають європейські експерти, примушення країн Східного партнерства до однозначного й остаточного вибору між Сходом і Заходом є контрпродуктивним як для досягнення стратегічних цілей політики ЄС у цьому просторі, так і для здійснення внутрішніх перетворень у сусідніх країнах [14].

Загалом, і Євросоюз, і Росія в останні місяці зазнали суттєвих труднощів у реалізації своїх стратегій монополізації впливу у Східній Європі шляхом одностороннього тиску на місцеві еліти. Однак допоки шанси на їх втілення зберігаються, очікувати на відмову від цих стратегій не варто. Політична та практична ціна співробітництва між двома полюсами європейського континенту поки що перевищує вартість тиску на окремі країни «спільного сусідства», але на цьому рівні потенційні ризики і витрати наближаються до тієї межі, за якою вони значно перевищуватимуть гіпотетичні дивіденди в разі успіху. Своїм демаршем Київ якраз і намагається довести це обом європейським потугам, але до такого кооперативного континентального підходу він звернувся надто пізно.

Ціна втраченого часу для України надвисока – там, де Європейський Союз втратив шанс на здійснення однієї, причому не надто вдалої версії своєї східної політики, Україна загубила історичну можливість для посилення своїх суб'єктних і статусних якостей у європейській системі міжнародних відносин. Залишається тільки сподіватися на те, що в нинішніх турбулентних обставинах її зовнішнім партнерам вдасться перевести процес у кооперативне русло, розуміючу всю небезпеку чергової ескалації геополітичної конкуренції між ними.

Список використаних джерел:

1. Детальніше про це див. Шаповалова О.І. Україна – ЄС: тернистий шлях до асоціації / О.І. Шаповалова // Зовнішня політика України – 2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2012. – С. 161.

2. Інтерв'ю Президента українським телеканалам. – 27 листопада 2013 року. – http://president.gov.ua/news/29605.html. Цитата В. Януковича: «Якби не витрачали час, а, умовно кажучи, 2-3 роки тому запропонували і сказали, давайте підпишемо, із зав'язаними очима підписали, і питань би не було ніяких. Нам все виставляли умови, умови, умови і умови».

3. Shumylo-Tapiola O. A Successful Vilnius Summit: Mission Possible / O. Shumylo-Tapiola. – June 4, 2013. – http://carnegieeurope.eu/2013/06/04/successful-vilnius-summit-mission-possible/g88t

4. Shumylo-Tapiola O. The Eurasian Customs Union: Friend or Foe of the EU? / O. Shumylo-Tapiola // The Carnegie Papers. – October 2012. – No. 11. – P. 25. – http://carnegieendowment.org/files/customs_union2.pdf

5. Dragneva R. Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry? / R. Dragneva, K. Wolczuk // Chatham House Briefing Papers. Russia and Eurasia Programme. – August 2012. – REP BP 2012/01. – P. 11.

6. Sherr J. Ukraine and Europe: Final Decision? / J. Sherr // Chatham House Briefing Papers. Russia and Eurasia Programme. – July 2013. – REP BP 2013/05. – P. 4.

7. Шаповалова О.І. Україна в глобалізованому світі / О.І. Шаповалова // Зовнішня політика України – 2011: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2012. – С. 25.

8. Виступ Президента під час Регіонального засідання Всесвітнього економічного форуму. – 6 листопада 2013 року. – http://president.gov.ua/news/29375.html

9. Детальніше про це див. Шаповалова О.І. Обтяжлива унікальність або дилема асиметрії в зовнішній політиці України / О.І. Шаповалова // Зовнішні справи. – 2011. – № 7. – С. 22-26.

10. Moshes A. The EU's defeat in Vilnius: Can the Eastern Partnership be salvaged? / A. Moshes // FIIA Comment. – 2013. – No. 20. – http://www.fiia.fi/fi/publication/384/

11. Константин Елисеев: Украина достигла прогресса по всем критериям // Интервью газете «Коммерсантъ Украина». – 23 сентября 2013 года. – http://www.kommersant.ua/doc/2302806

12. Eastern Partnership: the way ahead. Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit, Vilnius, 28-29 November 2013. – http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/139765.pdf

13. Виступ Президента України на пленарному засіданні саміту Ініціативи «Східне партнерство». – 29 листопада 2013 року. – http://president.gov.ua/news/29616.html

14. Youngs R. Smart Geostrategy for the Eastern Partnership / R. Youngs, K. Pishchikova // Carnegie Europe. – November 2013. – P. 8. – http://carnegieendowment.org/files/smart_geostrat_eastern_partnership.pdf

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы движущие силы, которые определяли политический контекст Вильнюсского саммита Восточного партнёрства, базовые мотивы сторон и основные итоги этого международного события. Показано, что сложности, возникшие вокруг подписания Соглашения об ассоциации между Украиной и Евросоюзом в преддверии саммита, только вынесли на поверхность имманентные недостатки тех стратегий, которые реализовывали обе стороны в последние годы.

Ключевые слова: Украина, Европейский Союз, Восточное партнёрство, Вильнюсский саммит, Соглашение об ассоциации, Россия, Таможенный союз.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано рушійні сили, що визначали політичний контекст Вільнюського саміту Східного партнерства, базові мотиви сторін та основні підсумки цієї міжнародної події. Показано, що суперечності, які виникли навколо підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом напередодні саміту, лише винесли на поверхню іманентні недоліки тих стратегій, які реалізовували обидві сторони в останні роки.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, Східне партнерство, Вільнюський саміт, Угода про асоціацію, Росія, Митний союз.

Україна в колі еволюційних процесів розвитку

УДК 327

Summary
The author of the article discusses the realities with which to meet Ukraine in the contemporary international environment. Emphasizes the need to legislatively fixed the political strategy of state development. Leads options for creating a system of regional security.
Key words: **political strategy, OSCE, EU, economy, security**

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
доктор політичних наук,
професор, Дипломатична академія України при МЗС

Переформатування системи міжнародних відносин принесло різке поглиблення нестабільності та нестійкості світового порядку. На наших очах руйнуються впливові усталені схеми взаємозалежності держав, розхитується система суверенітету, зростає прірва між розпорядниками міжнародного буття та іншими, не такими могутніми суб'єктами міжнародного права. Небезпеку в Європі спричинюють політична нестабільність і непередбачуваність розвитку подій, поглиблення стратифікації держав із диференційним життєвим рівнем, екологічні катастрофи, міжетнічні конфлікти, тероризм, некерованість міграційних процесів, інтернаціоналізація кримінальних структур, зовнішні загрози.

У нових умовах Україні все важче долати перепони в реалізації зовнішньополітичних устремлінь, забезпечувати національні інтереси, пристосовуватися до оновленої системи міжнародних відносин. Цей процес ускладнюється й тим, що найближчі європейські сусіди значно випередили нас і спостерігають за Україною з євроінтеграційного та євроатлантичного поверхів сучасної Європи.

Вочевидь і в нових умовах зовнішньополітичні імперативи України є незмінними: вони спираються на загальновизнані норми та принципи міжнародного права, серед яких принцип визнання загальнолюдських цінностей, активної міжнародної співпраці є визначальним. Він передбачає на взаємній основі: суверенну рівність і повагу суверенітету; територіальну цілісність і непорушність кордонів; невтручання у внутрішні справи; дотримання та виконання міжнародних договорів і зобов'язань; урегулювання міжнародних спорів і конфліктів виключно мирними, політичними засобами.

Не зупиняючись на широкому переліку новітніх і застарілих нерозв'язаних проблем зовнішньополітичної та безпекової площини України, нагадаємо перш за все про відсутність законодавчо закріпленої політичної стратегії розвитку держави. Відсутність стратегії розвитку гальмує складові державної політики, заважає визначенню місця і ролі України в оновленій парадигмі міжнародних координат, перешкоджає розробленню відповідних схем захисту. Зазначене призводить до перетворення України на постійного реципієнта чужорідних ідей і концепцій, які періодично реалізуються в Україні, але доволі часто – не в державних національних інтересах.

Наявність відповідно розробленої стратегії врешті-решт припинить спекуляції навколо європейського або євразійського векторів зовнішньої політики. Відповідна стратегія сприятиме визначенню стратегічних партнерів України, які стали б гарантами нашої безпеки, нашого захисту, а отже, і розвитку. Саме на захист і підтримку стратегічних партнерів, які часто відіграють роль лобістів у посуванні в інтеграційні, зокрема європейські структури, розраховують держави середньої ланки, що доводить світовий досвід. При цьому існують можливості використання прийнятних схем просування партнерського співробітництва до рівня стратегічного партнерства з відповідними гарантіями з боку партнерів.

Серед низки зовнішньополітичних завдань, що постають перед Україною, привертають увагу найскладніші. У першу чергу, це – необхідність вироблення механізмів протистояння сучасним загрозам через участь України в реалізації світових і регіональних безпекових схем. Недосконалість і неефективність механізмів захисту низки міжнародних структур штовхає Україну на постійні пошуки політичного вибору. Європейська держава Україна болісно повертається на європейський шлях розвитку. Із загостренням територіальних, економічних, енергетичних і багатьох інших загроз будь-якій державі середньої ланки бажано мати механізми захисту на глобальному, регіональному та субрегіональному рівнях, а зміна захисних механізмів вимагає відповідної еволюції зовнішньополітичної концепції.

Яким чином захистити себе? Меморандум про гарантії безпеки, у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, виявився простою заявою, декларацією, у якій Росія, Велика Британія, Франція та США обіцяють домагатися негайних дій з боку Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Це досить цікавий пункт зобов'язань, як з огляду на сучасну російську практику економічного та політичного тиску, так і з огляду на необхідне звернення до Ради Безпеки ООН. Навіть важко собі уявити, що стане з Україною, поки ядерні країни – постійні члени Ради Безпеки будуть радитися з... агресором. Отже, меморандум виявився декларативним документом, заявою про наміри, що

не підкріплено конкретним механізмом захисту України від територіальних зазіхань і зовнішнього втручання. Звичайно, механізм захисту логічно виробляти з оновленою ООН, але ситуація складається таким чином, що до реформування системи цієї всесвітньої організації з безпеки – ще доволі довгий шлях...

Відтак, за відсутністю глобального механізму захисту, ООН і сьогодні номінально є відповідальною за мир і безпеку, оскільки жоден політико-суспільний інститут у світі поза цією структурою не має подібного міжнародного статусу, кількісного складу і відповідних можливостей при виконанні миротворчих функцій і фінансування. Ураховуючи зазначене, можна запропонувати ядерним країнам, учасникам ООН, розглянути можливість захисту нашої держави в разі ядерної загрози прямої або опосередкованої дії.

Особливу роль у реалізації механізму регіональної системи безпеки, запобіганні та розв'язанні конфліктів європейського простору повинна відігравати Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Водночас остання поступово втрачає важелі відповідальності за безпеку регіону, хоча має для цього необхідні механізми. На запитання: чи достатньо ефективною є робота ОБСЄ, важко відповісти однозначно. Застарілі конфлікти європейського регіону набули перманентного стану, а на території СНД постійно виникають нові проблеми. ОБСЄ зосередилась переважно на моніторингу виборів, що не є основним її покликанням. Структури цієї організації вимагають оперативного реформування, а функції – відповідного перегляду, про що говорили й учасники Міністерської наради ОБСЄ в Києві 5-6 грудня 2013 року. Головування України в Організації 2013 р. підтвердило думку про необхідність посилення безпекової ролі останньої та вироблення механізму впливу на перебіг подій у рамках ОБСЄ через «трійку» головуючих, тобто об'єднання зусиль кількох учасників структури для досягнення конкретної мети.

Прийнятним для України є варіант утворення системи регіонального захисту через залучення відповідного захисного механізму структур безпеки Європейського Союзу. У цій площині Україна також має позитивний досвід. Найважливішим принципом інтеграції військових структур нашої країни є активна співпраця Збройних Сил України та військових структур ЄС із широкого кола питань, що становлять взаємний інтерес, у т.ч. питань, що не мають безпосереднього стосунку до військової сфери. Це боротьба зі стихійними лихами, надання допомоги, взаємодія з цивільними структурами, боротьба з організованою злочинністю, нелегальною міграцією, торгівлею людьми тощо. Довгостроковими пріоритетами співпраці України – ЄС є приєднання нашої держави до Спільної зовнішньої та безпекової політики Євросоюзу, і в цьому вимірі – участь в оперативних формуваннях за Петерсберзькими критеріями, у тому числі й у Придністровському врегулюванні. Одним із напрямів співпраці можна розглядати реформування ЗС України відповідно до завдань державної програми розвитку Збройних сил України.

Основна проблема співпраці з ЄС у галузі безпеки полягає в незавершеності створення безпекового механізму самого Євросоюзу та невизначеності принципів його взаємодії з іншими країнами-нечленами ЄС. Ураховуючи те, що всі нові військові структури Європи базуються на використанні інформаційного, військового, управлінського потенціалу НАТО, а також і те, що нехтування цим потенціалом призводить до значного військового відставання держав Європи через економічні проблеми, Україна у співробітництві з військовими структурами ЄС також ураховує критерії подовження та поглиблення конструктивного співробітництва з Альянсом у сфері забезпечення власної безпеки. Певний досвід такої орієнтації держава вже має: Україна бере активну участь у розбудові архітектури загальноєвропейської безпеки, разом із європейськими партнерами протистоїть сучасним викликам і загрозам. Сприятливі перспективи в цьому напрямі визначають і завершення конфронтації Схід – Захід, відкритість європейських структур, у тому числі й програма НАТО «Партнерство заради миру». Таким чином, Україна сама виробляє систему своєї безпеки, спираючись на набутий досвід європейських країн.

Серед завдань у сфері економіки Україна заявила про забезпечення сталого економічного зростання та істотного підвищення загального рівня життя. Ключовим елементом економічної стратегії України є забезпечення відповідності стандартам Світової організації торгівлі (СОТ), а також виконання зобов'язань щодо приведення внутрішнього законодавства у відповідність до правил і процедур, прийнятих у євроінтеграційному просторі.

Ураховуючи європейський інтеграційний досвід, привертає увагу те, що механізм білатерального партнерства став основою для розвитку такого ж партнерства у багатосторонньому вимірі, що в результаті призвело до формування союзів стратегічних партнерів – союзів держав. Саме на таких союзах держав вибудовується система регіональної та зрештою глобальної безпеки. Цей досвід закріплений на практиці сусідами України – країнами Центрально-Східної Європи.

Поточний кризовий період розвитку європейської інтеграції свідчить про безліч проблем, що намагаються долати країни ЄС. Ситуація, що склалася в Євросоюзі після Лісабонського договору (набув чинності 2009 р.), змусила учасників інтеграційного процесу шукати варіанти подальшого розвитку. Нагадаємо, що внутрішньополітичні євроінтеграційні проблеми були зумовлені також спробою ущемлення прав громадян і суверенних прав держав. Серед причин незадоволення згадаємо й негативні наслідки розширення ЄС, і у першу чергу соціальні негаразди: приплив мігрантів із Півдня та Сходу, які створюють проблеми з робочими місцями; ісламський фактор; європейські устремління Туреччини; посилення «пакс-американа»; поведінка брюссельської космополітичної бюрократії, що утри-

мується на податки громадян, кількість якої шалено зростає, невдоволення владою, погіршення рівня життя тощо. Співвідношення національного та наднаціонального рівнів соціальної політики найбільш рельєфно проявляється в порівнянні фінансових ресурсів, які використовуються на соціальні цілі структурами ЄС і державами-членами. Провідні країни не хочуть ділитися соціальними завоюваннями – перерозподілом соціальних виплат – із бідним населенням кризових країн європейського простору.

Питання фінансування соціальної сфери прямо ув'язується з формуванням спільного бюджету ЄС. Скільки кожна країна Євросоюзу повинна сплачувати в єдиний європейський кошик, а скільки отримувати? Ця різниця між внесками і дотаціями поділяє членів ЄС на донорів і реципієнтів. Серед перших платників і утримувачів європейського бюджету – Німеччина (частка в загальному внеску дорівнює в середньому 19,65%), Франція (16,5%), Італія (12,78%), Велика Британія (12,49%). Заможні країни все голосніше виявляють невдоволення утриманням бідних. Таким чином, небезпека криється і в небажанні населення провідних країн уніфікувати соціально-економічне законодавство ЄС. Можна припустити, що перспективи подальшого розвитку соціальної політики останнього залишилися невизначеними.

До проблемних питань необхідно додати ще одне доволі серйозне явище – загроза втрати європейськості. Кількісне зростання представників національних меншин переважно з арабського світу, що неухильно стають більшістю, розповсюдження ісламу, підміна загальнолюдських цінностей цінностями однієї конфесійної гілки виявилися досить вагомими факторами на шляху європейського прогресу. Втрата національної ідентичності виявляється для багатьох етносів-творців власних держав регресом. Гасла демократії та свободи, на яких роками будувалися європейські країни, стали незрозумілими в сучасних умовах: яка свобода і від кого? Для кого демократія? Дослідження цього питання останніх років доводять зростаючу загрозу невирішеності проблеми мігрантів європейських країн. З наростаючою тривогою європейці повідомляють про ісламізацію Європи.

З наростаючою тривогою слідкували в ЄС і світі за поглибленням економічної кризи єврозони. Вихід було знайдено через упровадження відповідних реформ і заходів з утримання стабільності євро. Німеччина і Франція розробили відповідний план виходу з кризи, за яким уведено автоматичне покарання урядів, які не змогли втримати дефіцити бюджетів під контролем, а також оперативне застосування фонду допомоги країнам єврозони, що переживають труднощі. За словами А. Меркель, ця програма показує, що лідери Євросоюзу повні рішучості зберегти євро як стабільну валюту і важливий фактор європейської стабільності, що в Європі відновлюється принцип повернення богів, скорочення дефіцитів, відродження зростання[1]. Від-

так, спостерігаючи за згуртованими діями європейських країн у протистоянні світовій моральній і фінансовій кризі, можна сподіватися, що врешті-решт країни ЄС будуть спроможні об'єднати зусилля для захисту утвореного простору через уніфікацію необхідних складових – у першу чергу зовнішньої політики та політики безпеки.

Негативними наслідками європейському простору загрожує і відсутність єдиної зовнішньополітичної стратегії ЄС. Нарешті зі створенням структури – Служби зовнішньополітичної діяльності, Європейський Союз звернув увагу на необхідність вирішувати ключові суперечності інтересів країн ЄС. Серед основних питань, що викликають загострену дискусію і вимагають узгодження:

1) проблема спільної оборонної доктрини;

2) зовнішньополітична концепція;

3) право на «вето» в питаннях зовнішньої політики.

Гальмування інтеграційних процесів у Європі напряму позначається й на відносинах Україна – ЄС, що продемонструвала політика Євросоюзу щодо тексту та конкретних положень Угоди про асоціацію Україна – ЄС[2]. Так, до тексту Угоди не було включено положення про можливе майбутнє членство України в Європейському Союзі, вилучено положення про вільне переміщення робочої сили, що є складовою чотирьох свобод для утворення зони вільної торгівлі, тощо. Однак, і з таким рішенням європейських лідерів українська сторона погодилась, оскільки, дивлячись уперед, розуміє, що необхідно розвиватися, посуватися по висхідній, а не тупцювати на місці, або повертатися до вже апробованих і заздалегідь провальних схем і моделей міжнародного буття.

1 Саркози и Меркель согласовали план выхода из кризиса // Корреспондент.net, 6 декабря 2011. – Режим доступу: http://korrespondent.net/business/economics/1290921-sarkozi-i-merkel-soglasovali-plan-vyhoda-iz-krizisa

2 Існує кілька варіантів асоціативного співробітництва з ЄС, серед яких згадаємо конституційну асоціацію, яка може бути застосована тільки для держав-колишніх колоніальних володінь, географічно розташованих поза межами Європи. Наступний договірний тип асоціації, що має три сходинки – етапи посування до мети: асоціація з метою розвитку, асоціація з метою вільної торгівлі, і, нарешті, асоціація вступу. Країнам-сусідам України, що набули членства ЄС 1 травня 2004 року, було запропоновано полегшену схему посування до європейського простору – асоціацію з подальшим членством. До речі, подібний формат «полегшеності» пропонується й Македонії, а також Сербії (якщо буде знайдено компроміс щодо Косова). Зрозуміло, що тут вступають у дію інші важелі – геополітичні та стратегічні.

Додамо, що повагу до українського рішення щодо поглиблення співпраці з ЄС поза центральними європейськими країнами висловили майже всі учасники Митного союзу та інші країни СНД, що було підтверджено результатами переговорів Міністра закордонних справ України – головуючого в ОБСЄ під час низки візитів у Середню Азію, Кавказ і Європу протягом останнього року.

Які важелі можуть спонукати учасників Євросоюзу прискорити питання щодо поглибленого співробітництва з Україною? Об'єктивні реалії, на жаль, свідчать, що в українському варіанті поки що стратегічні важелі не спрацьовують. І це пов'язано не тільки з бажанням-небажанням учасників ЄС. У першу чергу ситуація, що склалася, викликана вочевидь внутрішніми, об'єктивними проблемами європейської спільноти. Інше стосується конкурентної спроможності нашої держави[3].

У співпраці з ЄС Україна знайшла і запропонувала ті економічні ніші, які може заповнити, що підтверджено й текстом Угоди про асоціацію. Як наприклад, співпраця в гуманітарній, допомоговій сферах (транспортні літаки, миротворчі контингенти), а також використання переваг транзитної держави (енергоносії, газові сховища, ГТС); поширення співпраці з Євросоюзом у енергетичній, сільськогосподарській, транспортній галузях; удосконалення візового режиму тощо. Важливим кроком на цьому шляху розглядається також відновлення переговорного процесу Україна – ЄС щодо нових підходів до оновленої угоди про асоціацію, що означає співробітництво.

Повертаючись до поняття «нейтралітет», яким сьогодні відверто спекулюють деякі українські політики, нагадаємо, що нейтралітет або нейтральний статус має бути визнаний і гарантований провідними ядерними державами світу, а вже потім закріплений на міжнародному рівні. Наша країна не прагнула отримати статус нейтральної держави і не намагалася його закріпити[4]. У 2010 р. Україна на законодавчому рівні закріпила статус позаблокової держави. Деякі кон'юнктурні політики свідомо замовчують той факт, що нейтральний статус не тільки заявляється, тобто «береться» самою країною, а й надається у першу чергу провідними ядерними державами, до яких зараховуємо постійних членів Ради Безпеки ООН. Нагадаємо: ще й досі надійних гарантій безпеки з розробленим механізмом захисту Україні не надано.

Ураховуючи фактор європейськості нашої країни, не позбавлене сенсу запровадження механізму білатерального характеру інституційних контактів з окремими сусідами. З цих міркувань важливо об'єднати зусилля політичної еліти, дипломатів, експертів для реалізації вектора Україна – країни-сусіди, у тому числі й варіант «Україна + 4ВГ»[5] – ЄС. Водночас адекватне часу сприйняття складових ЄС – Україна, плюс співробітництво з РФ та іншими країнами СНД дасть змогу виробити паралельні багатопланові та комплексні механізми співпраці у сферах безпеки, економічного співробітництва, питань юриспруденції та судової системи, а також у культурній площині; координувати заходи, спрямовані на створення сприятливих можливостей у галузі торгівлі, інвестицій, вільного переміщення робочої сили тощо. У стабільній і заможній Україні зацікавлені й наші сусіди, у тому числі й Російська Федерація, яка, захищаючи власні інтереси, послідовно й самостійно розширює та поглиблює співробітництво з Європейським Союзом.

Зазначимо, що всі згадані проблеми залишаться нерозв'язаними, а проекти нереалізованими, якщо українські можновладці не опікуватимуться справами держави, а й надалі вестимуть внутрішню «холодну війну», що зрештою відкидає Україну від істинного парламентаризму, достойного майбутнього, а її громадян – від добробуту та гідності.

В умовах сучасних загроз Україна не може залишатися наодинці зі своїми проблемами. Ідеться про сучасні, нові різновиди загроз. Поряд із відомими – територіальними загрозами, викликами унітарності, цілісності держави, спостерігаємо руйнування людських цінностей через наркоманію, пияцтво, суїцид, розповсюдження небезпечних хвороб, корупцію, нелегальну торгівлю зброєю, торгівлю людьми тощо; зростання неконтрольованої міграції; злочинність; незадовільний екологічний стан тощо.

Підбиваючи підсумок, ще раз наголосимо: еволюційні процеси розвитку є незворотними, що опосередковано доводять численні європейські проекти щодо України та її сусідів. І за багатьма прикладами з історії людства можна дійти висновку про те, що будь-яке вже окреслене суспільне явище, рух можна на певний час загальмувати, але не можна йому запобігти, оскільки закони розвитку, закони діалектики діють незалежно від волі учасників історичного процесу.

3 Для провідних європейських країн, у першу чергу Франції, Україна є конкурентом у сільськогосподарській галузі. За загальними обсягами продажу продовольства за кордон Франція вийшла на друге місце у світі після США. Розміри позитивного сальдо тут вражаючі: десятки мільярдів євро. Франція є провідним експортером м'яса, молока, пшениці, овочів, фруктів, сирів, птиці та інших видів сільськогосподарської продукції.

4 Гасло нейтралітету з тактичних міркувань було використане у 1990 році, коли Україна ще не набула міжнародної правосуб'єктності і називалася УРСР .

5 ВГ – Вишеградська група, в яку входять Польща, Угорщина, Чеська Республіка і Словаччина.

АННОТАЦИЯ

Автор статьи рассматривает реалии, с которыми приходится встречаться Украине в современных международных условиях. Акцентирует внимание на необходимости законодательно закрепленной политической стратегии развития государства. Приводит варианты создания системы региональной защиты.

Ключевые слова: политическая стратегия, ОБСЕ, ЕС, экономика, безопасность

АНОТАЦІЯ

Автор статті розглядає реалії, з якими доводиться зустрічатися Україні в сучасних міжнародних умовах. Акцентує увагу на необхідності законодавчо закріпленої політичної стратегії розвитку держави. Наводить варіанти утворення системи регіонального захисту.

Ключові слова: політична стратегія, ОБСЄ, ЄС, економіка, безпека

Дилема інтеграції на пострадянському просторі

Михайло ТРОЇЦЬКИЙ,
доцент МДІМВ (У) МЗС Росії

Самуель ЧАРАП,
директор російських та євразійських програм, старший науковий співробітник Міжнародного інституту стратегічних досліджень (IISS).

Широко розповсюдженою є точка зору, відповідно до якої Європейський Союз пропонує країнам «Східного партнерства» вільну торгівлю, лібералізацію візового режиму та європейське майбутнє, натомість Росія активно перешкоджає цим планам і руйнує європейські прагнення громадян країн-партнерів ЄС. Москва нібито прагне включити сусідів у свою «сферу впливу» і відновити домінування над ними в радянському стилі через інтеграцію в рамках Євразійського економічного союзу.

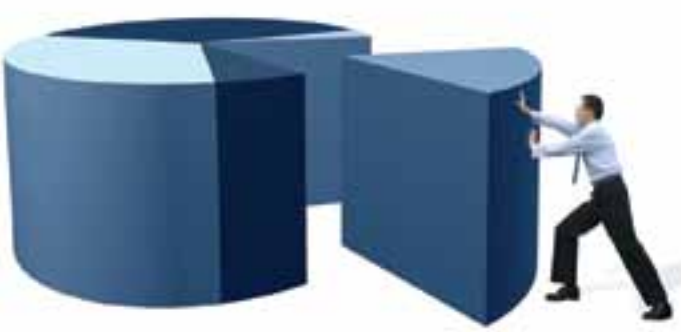
Подібні оцінки точно відображають широко розповсюджене, але разом з тим помилкове сприйняття ситуації. Воно не дає змоги повною мірою побачити джерело проблеми. Насправді мотиви Росії мають захисний і реактивний характер значно більшою мірою, ніж прийнято вважати. Якщо розглянути ситуацію більш пильно і менш упереджено, то виявиться, що між цілями Москви та Брюсселя немає непереборних протиріч, які повністю виключали б компроміс. Фундаментальна причина конкуренції інтеграційних проектів на пострадянському просторі полягає не в геополітичному або цивілізаційному протиборстві, а у відомому феномені дилеми безпеки.

ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ДИЛЕМА

Класичне визначення дилеми безпеки дав американський учений Роберт Джервіс: вона виникає тому, що «виграш у безпеці однієї держави може сприйматися іншими державами як загроза їхній безпеці». Як пояснює Джервіс, «заходи, що вживаються державами для зміцнення своєї безпеки, часто призводять до випадкового і непередбаченого результату: інші держави починають відчувати, що поріг їхньої безпеки знизився». Коли мотиви і плани дій якої-небудь держави невизначені, нарощування її оборонних ресурсів може розглядатися як загроза. У цьому разі інша держава стикається з дилемою: змиритися зі зниженням рівня своєї безпеки або теж наростити оборонні можливості? Вибір на користь другого варіанта може зумовити занепокоєння першої держави, і обидві сторони стануть на шлях незмушеної ескалації конфлікту або гонки озброєнь.

Джервіс підкреслює, що оборонні дії однієї держави можуть сприйматися іншою як наступальні. Випадковість і непередбачувана реакція відіграють більш значущу роль, ніж хотілося б думати. Тому результати дій на міжнародній арені іноді серйозно розходяться з очікуваннями. Розвиток подій за схемою «дія – протидія» часто призводить до небажаного для обох сторін результату й ускладнює пошук взаємовигідних рішень. Як вказує Джервіс, «при загострені дилеми безпеки міжнародна політика може набути трагічного обороту. Хоча зазвичай держави прагнуть до мирного співіснування і принаймні не заперечують проти взаємної безпеки, їх дії на практиці можуть призводити до зворотного результату».

Економічні об'єднання і військово-політичні союзи стикаються з одним із проявів дилеми безпеки. Ми пропонуємо називати цей випадок «дилемою інтеграції». Перед нею виявляється держава, що сприймає як загрозу своїй безпеці чи благополуччю інтеграцію сусідів у недоступні для неї самої економічні організації або військові блоки. Дилема інтеграції

виникає в першу чергу внаслідок закритості цих об'єднань. Для держав, які виключені з інтеграційних ініціатив, відкритих сусідам, інтеграція перетворюється із взаємовигідного процесу в гру з нульовою сумою. Як і в загальному випадку дилеми безпеки, наміри сусідів або прихильників їх включення в об'єднання, не обов'язково ворожі по відношенню до держави, стикаються з дилемою інтеграції.

Проявити поміркованість при виборі відповіді на дії інших міжнародних суб'єктів складно, оскільки держави виходять із найгірших припущень щодо мотивів і цілей цих суб'єктів. Подібні припущення часто стають причиною ескалації конфлікту, особливо коли можливості комунікації між державами обмежені. В умовах дилеми інтеграції лідери блоків, що змагаються між собою, постійно підвищують ставки, щоб заманити чи змусити якусь державу до вступу у «своє» об'єднання, і різко критикують один одного, підриваючи взаємну довіру. Негативні наслідки для всіх учасників зростають на кожному витку конкуренції.

ДИЛЕМИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ

В історії об'єднання європейських держав після холодної війни знайдеться чимало прикладів дилеми інтеграції. Деякі дослідники вважають, що між 1989 і 1991 роками існувала можливість піти шляхом розширення повноважень загальноєвропейських організацій, таких як Нарада з безпеки та співробітництва в Європі. Проте Захід вибрав розширення вже існуючих структур – в першу чергу НАТО та ЄС. Таким чином, Росія виявилася фактично виключеною з процесів регіональної інтеграції. Безсумнівно, членство РФ як у Північноатлантичному альянсі, так і в Європейському Союзі вимагало б кардинальної трансформації кожної з цих структур. Успіх подібної ініціативи, звичайно, не був би гарантований, і, можливо, приєднання Росії не дозволило б НАТО і Євросоюзу сприяти демократичному та ринковому транзиту країн Центральної та Східної Європи. Однак які б не були досягнення західних інститутів у цих країнах, витрати, пов'язані з дилемою інтеграції на пострадянському просторі, виявилися значними.

Уперше вона окреслилася у зв'язку з розширенням НАТО. Плануючи його в середині 1990-х рр., Північноатлантичний альянс офіційно не виключав можливості приєднання й Росії. Однак із багатьох причин, включаючи погляди й уподобання самої Москви, опір багатьох членів блоку, відсутність взаємної довіри й оперативної сумісності між російськими та натовськими військовими, передбачалося, що політика «відкритих дверей» стосується Росії лише формально. Вступ РФ ніколи не розглядався як реалістичний варіант жодною зі сторін.

Водночас членство залишається можливим не тільки для держав Варшавського договору та прибалтійських республік, а й для шести країн-учасниць «Східного партнерства». Представники НАТО і найбільших держав Альянсу, включаючи США, стверджують, що участь у блоці зніме стурбованість цих країн зовнішніми загрозами, прискорить демократичні та військові реформи, а Росія лише виграє від конструктивного настрою та внутрішньої стабільності сусідніх держав. У Брюсселі, Вашингтоні та інших натовських столицях стверджують, що альянс виконує виключно оборонні функції та ніколи не вдадуться до наступальної операції проти Росії. Занепокоєння Москви наслідками розширення НАТО для російських інтересів відкидається як безпідставне, таке, що не відповідає духові часу, або нещире.

Для того, хто знайомий із концепцією дилеми безпеки, немає нічого дивного в тому, що подібні аргументи ніколи не переконували Росію, а Північноатлантичний альянс відмовлявся приймати російські заперечення. Як вказує Джервіс, «нездатність зрозуміти, що власні дії можуть виглядати загрозливими, а недружні кроки іншої держави сприймаються виключно як ознаки агресії, призводить до загострення конфлікту до такого рівня, який неможливо пояснити об'єктивними чинниками». Крім того, у Сполучених Штатах і країнах-кандидатах на вступ до НАТО часто можна було почути думку про те , що розширення є необхідним для захисту від можливої агресії з боку Росії. Тим самим підривалася офіційна натовська позиція, відповідно до якої розширення спрямоване в першу чергу на підтримку демократичних реформ у посткомуністичних державах.

У такій ситуації Москва стала протидіяти включенню до НАТО своїх сусідів. Так, РФ почала зміцнювати на пострадянському просторі міжнародні структури безпеки, у яких вона відігравала роль лідера – у першу чергу Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), а також двосторонні угоди з Вірменією, Білоруссю, Узбекистаном і Україною. У свою чергу, НАТО не тільки, як і раніше, відкидає російське занепокоєння розширенням, а й розглядає багатосторонні організації за участю Росії як «паперових тигрів», приєднання до яких відбувається виключно з примусу. Такі інститути, на думку, що склалася в альянсі, не мали легітимності й тому були нестійкими. НАТО відмовляється встановлювати зв'язки з ОДКБ, мабуть, очікуючи швидкого ослаблення організації або переорієнтації її членів на Альянс, або вважаючи, що пряма взаємодія означала б визнання домінуючої ролі Росії на пострадянському просторі.

Досягнувши піку під час «п'ятиденної війни»

серпня 2008 р., дилема військово-політичної інтеграції останніми роками стала менш гострою, особливо після обрання українцями президента, який провів через парламент закон, що виключає членство України в НАТО. Швидше за все, перепочинок буде тимчасовим, оскільки він – наслідок випадкового збігу обставин, а не взаємоприйнятної домовленості. Не можна, наприклад, забувати про те, що в підсумковій декларації, прийнятій країнами НАТО на Бухарестському саміті у 2008 р., було недвозначно заявлено: Україна і Грузія «стануть членами Альянсу». Цією заявою НАТО фактично інституціоналізувала дилему інтеграції.

Нині, однак, найбільш гостро дилема інтеграції на пострадянському просторі проявляється у сфері економіки. У 2009 р. за наполяганням міністрів закордонних справ Польщі та Швеції Євросоюз дав старт програмі «Східне партнерство». І знову Росія поза колом потенційних учасників. Критерії відбору шести держав не були чіткими та прозорими; ясно тільки те, що РФ не передбачалася в їх числі. У членів «Східного партнерства» мало спільного. Наприклад, на відміну від Росії, у трьох держав Південного Кавказу – учасників програми немає навіть спільного кордону з Європейським Союзом.

Головна вигода від приєднання до «Східного партнерства» – перспектива підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом, що передбачає створення глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ГВЗВТ). Модель ГВЗВТ виходить за рамки звичайних договорів про вільну торгівлю; вона вимагає від країн-учасниць прийняття значної частини acquis communautaires (законів, правил і норм ЄС). Таким чином, відбувається інтеграція в економічний і правовий простір єдиної Європи, що тягне за собою ослаблення торговельних зв'язків з іншими партнерами, у тому числі з Росією. Угоди про ГВЗВТ також відкривають ринки цих країн для товарів і послуг ЄС значно більше, ніж для них відкритий російський ринок. Оскільки чотири з шести країн «Східного партнерства» також беруть участь в угоді про вільну торгівлю в рамках СНД, Москва стурбована можливістю витіснення продукції цих чотирьох країн на російський ринок або незаконного реекспорту товарів Євросоюзу до Росії.

Не дивно, що Москва розглядає укладення сусідами угод про ГВЗВТ як загрозу економічній безпеці, якими б не були реальні наміри єдиної Європи – особливо в разі з Україною, ураховуючи тісні торговельні зв'язки двох країн. Крім того, відносини між Європейським Союзом і Росією, попри регулярні саміти, буксують як мінімум із 2008 р., коли почалися переговори з оновлення Угоди про партнерство та співробітництво (нині діючий документ підписаний у 1994 р.). Домовившись будувати чотири «спільних простори» та реалізовувати «партнерство для модернізації», ЄС і Росія останніми роками зробили у напрямі інтеграції лише незначні кроки технічного характеру. У нещодавній доповіді серед основних досягнень 2012 р. згадується гармонізація фітосанітарних норм у галузі залишкового вмісту пестицидів. Абсолютно ясно, що у відносинах із Росією Брюссель не прагне досягти рівня інтеграції, що передбачається угодами про ГВЗВТ. Москва відповідає взаємністю.

Тобто, хоча «Східне партнерство» не було задумано як антиросійський проект, зрозуміло, чому Москва побачила в ньому лише суттєві витрати для себе без реальної можливості участі в програмі. І відреагувала власною пропозицією у формі Митного та Євразійського економічного союзів.

НУЛЬОВА СУМА І ЗНИЖЕННЯ ПЛАНКИ

За невдалими інтеграційними ініціативами на пострадянському просторі, а їх було чимало з часу розпаду СРСР, улітку 2009 р., було досягнуто домовленість про створення Митного союзу (МС) Росії, Білорусі та Казахстану. Угода набула чинності в січні 2010 року. Спочатку

заявлені цілі – усунення митних бар'єрів та інших обмежень на торгівлю товарами, а також єдиний митний тариф на зовнішніх кордонах – були досягнуті за деякими винятками досить швидко. Потім три країни рушили далі: вони делегували повноваження з вироблення єдиної торгової політики наднаціональному органу – Євразійській економічній комісії, а також утворили Єдиний економічний простір – зону вільної торгівлі товарами та послугами, вільного руху капіталу і робочої сили, узгодженої податкової, монетарної та антимонопольної політики. Москва, Мінськ і Астана також домовилися про заснування з 1 січня 2015 р. Євразійського економічного союзу, у якому будуть гармонізовані технічні стандарти, трудове і міграційне законодавство, а також намічений шлях до єдиних норм фінансового регулювання. Кульмінацією цього процесу повинно стати запровадження спільної валюти в перспективі 5-10 років.

Крім поглиблення інтеграції у форматі «трійки», Москва спробувала підключити до цього проекту інші країни «Східного партнерства». Вірменія планувала парафувати у Вільнюсі угоду про асоціацію з Євросоюзом – як здавалося, за згодою Москви. Однак Росія, очевидно, змінила підхід у світлі дилеми інтеграції, що посилюється. Після зустрічі з Володимиром Путіним у Москві 3 вересня 2013 р. Президент Вірменії Серж Саргсян оголосив про рішення приєднатися до МС і брати участь у формуванні Євразійського економічного союзу.

На Київ Москва натиснула за допомогою заяви про те, що асоціація з ЄС не тільки закриє Україні шлях до Митного союзу, а й може бути несумісною з участю в зоні вільної торгівлі країн СНД. Кремль нагадав, що Росія має право ініціювати перегляд умов перебування України в цьому просторі, якщо ГВЗВТ України з єдиною Європою призведе до істотної зміни українських торговельних потоків. Крім того, у разі підписання Україною угоди про ГВЗВТ з Європейським Союзом Москва може перейти до ретельної перевірки країни походження товарів, що ввозяться з України до Росії, щоб не допустити реекспорту з Євросоюзу. Щоб ясніше донести своє послання до Києва, російська влада протягом кількох днів у серпні 2013 р. застосовувала до українського експорту в Росію правила митного регулювання в повній відповідності з духом і буквою закону, через що потоки були фактично зупинені. Москва також обмежила з технічних підстав імпорт молдавських вин. Наводячи приклад небажаних для Росії наслідків асоціації Кишинева з ЄС, Володимир Путін висловив занепокоєння тим, що це загрожує витісненням молдавських вин недорогими та якісними французькими й італійськими винами з внутрішнього ринку Молдови на російський.

ЄС відповів здивуванням і обуренням. Виступаючи перед Європейським парламентом у середині вересня, єврокомісар із розширення та політики добросусідства Штефан Фюле засудив поведінку Росії. Він підкреслив несумісність Митного союзу з нормами ГВЗВТ і заявив, що рішення Вірменії приєднатися до Митного союзу унеможливить парафування угоди про асоціацію у Вільнюсі. Подібно чиновникам НАТО в колишні часи, Фюле зазначив, що ГВЗВТ за участю російських сусідів буде благом для РФ, Москві лише потрібно самій це усвідомити: «Нам необхідно більш ефективно переконувати російських партнерів у тому, що «Східне партнерство» не суперечить інтересам Росії». Безрезультатність подібних зусиль є безумовною.

Дилема інтеграції на пострадянському просторі вже дорого коштувала всім – насамперед самим країнам «Східного партнерства». Намагаючись залучити пострадянські держави під взаємовиключні інтеграційні проекти, Захід і Росія ставлять ці країни – часто ненавмисно – в умови гри з нульовою сумою, що призводить до поглиблення соціально-політичних протиріч, уповільнення реформ і демократичних перетворень у країні-кандидаті.

У той час як два інтеграційних блоки захоплені перетягуванням каната, всі країни «Східного партнерства» продовжують відчувати численні проблеми: розвал інфраструктури, деградацію людського капіталу, криза системи охорони здоров'я, корумпованість і неефективність органів управління, відсутність конкуренції в економіці, недієздатність політичної системи (унаслідок монополізації влади або боротьби кланів), масове самоусунення громадян від суспільного життя, незахищеність прав людини і нетерпимість до меншин. Шкода, що великі зовнішні держави, які мають інтереси в Східній Європі та Закавказзі, – зокрема ЄС, США та Росія – замість допомогти країнам «Східного партнерства» вирішувати накопичені проблеми поглиблюють їх або дозволяють урядам пострадянських держав ігнорувати ці проблеми.

Дилема інтеграції також підсилює тертя між Росією та Заходом.

У Вашингтоні, Брюсселі та інших західних столицях «боротьба» за приєднання країн «Східного партнерства» до одного з конкуруючих торгових блоків усе частіше розглядається як повернення до класичного суперництва часів холодної війни. Під таким кутом зору Росія все частіше бачиться західним союзникам авторитарною, антизахідною державою, яка посилює тиск на сусідів, що недавно здобули незалежність і прагнуть до демократії. У відповідь на заклики послабити вплив Москви на країни Східної Європи і Південного Кавказу російська Держдума звинувачує Захід у «неоімперіалістичних амбіціях», які поширюються на держави, пов'язані з Росією «багатовіковою історією» і «спільним гуманітарним простором». Тому «визволення» країн «Східного партнерства» з цього «простору» стає справою принципу для деяких західних політиків, попри наслідки. Такий механізм розкручування конфлікту – одна з головних особливостей дилеми інтеграції.

Крім того, від протиборства двох інтеграційних проектів страждають відносини Росії з сусідами. Говорячи із партнерами мовою попереджень (за поширеною в цих країнах думкою – загроз), Росія може повністю позбутися своєї «м'якої» сили в регіоні, що й без того скоротилася. Тиск на українського президента Віктора Януковича призводить до того, що середньостатистичні українці і правляча еліта гуртуються під прапором інтеграції з Євросоюзом – хоча б для того, щоб створити противагу російському впливові. Різка й часом презирлива риторика на адресу України з боку деяких російських чиновників лле воду на млин антиросійських настроїв у цій країні.

Незважаючи на це, з точки зору деяких країн-членів Євросоюзу, посилення позиції означає ризик втратити Україну. Щоб обґрунтувати необхідність зниження планки вимог до учасників «Східного партнерства», представники цих держав посилаються на приклад Білорусі, нібито вимушеної залишатися в союзі з Росією, зважаючи ізоляцію від Заходу. Останнім часом подібна аргументація бере верх – почасти через російський тиск, що посилюється.

Компрометація критеріїв євроінтеграції може мати набагато більш далекосяжні наслідки для Євросоюзу та країн «Східного партнерства», ніж прихильність принципам. Адже справа не виглядає так, що альтернативою асоціації з ЄС є обов'язково домінування Росії над цими країнами. Ні в одній з них правлячі еліти (або серйозні політичні сили) не мають наміру цього допустити. До того ж, як показує історія пострадянського періоду, здатність Росії примушувати до будь-чого сусідні держави, включаючи найближчих союзників, досить обмежена.

В історії європейської інтеграції застосовувалися різні підходи до дотримання критеріїв. Однак зараз дискусія з цієї проблеми вперше проходить у контексті дилеми інтеграції. В обстановці гострої конкуренції з Росією, коли, як вважають сторони, «переможець отримує все», у переговорах є присутнім непотрібний поспіх. Якщо жорсткі, але прозорі критерії, традиційно властиві європейській інтеграції, поступляться місцем політичному торгу, то постраждає весь Євросоюз. Авторитет євроінтеграції незабаром може потрапити в залежність від здатності України виконувати умови угоди про асоціацію. Якщо Київ не продемонструє явного прогресу (чого не можна виключати, ураховуючи проблеми державного управління в Україні), то ЄС ризикує втратити значну частку впливу на процес внутрішньополітичних реформ в усіх пострадянських державах, а жителі цих країн – відчути розчарування в Європейському Союзі.

Дилема економічної інтеграції на пострадянському просторі підживлюється упевненістю в тому, що «проросійський» і «проєвропейський» вектори інтеграції в принципі несумісні і що вибір між ними є поворотним моментом у

історії країн «Східного партнерства», а Європейський Союз і Росія приречені конкурувати один з одним за лояльність пострадянських держав. Подібний підхід приваблює простотою і ясністю, а його прихильники отримують можливість брати участь у драматичному процесі прийняття доленосних рішень. Однак така оцінка ситуації неправильна з низки причин.

По-перше, ГВЗВТ і Митний союз не є свідомо несумісними варіантами інтеграції. Обидві угоди відповідають нормам Світової організації торгівлі, оскільки країни ЄС і Росія беруть участь у СОТ. За словами комісара Фюле, єдина відмінність між двома угодами полягає в рівні митних зборів: «Членство в Митному союзі несумісне із ГВЗВТ тому, що не можна одночасно знижувати мита в рамках ГВЗВТ і збільшувати їх до рівня Митного союзу». Хоча Фюле недооцінює масштаб проблеми, можна помітити, що немає таких законів природи, які могли б перешкодити політикам вирішити це протиріччя. Тобто, несумісність двох інтеграційних ініціатив – результат дій конкретних чиновників; маючи інші інструкції, ті ж чиновники цілком можуть зробити ці дві ініціативи сумісними.

По-друге, повне розмежування з сусідньою країною – важливим торговельним партнером – недоцільно для будь-якої держави. Наприклад, будь-яка домовленість між ЄС і Україною, що завдає шкоди торгівлі України з Росією, навряд чи буде стійкою. Росія залишається другим після Євросоюзу торговим партнером України; на її частку припадає близько 20% загального українського торгового обороту. Більше п'ятої частини українського експорту спрямовується в Росію, тому будь-які обмеження завдадуть шкоди діловим інтересам обох сторін і негативно позначаться на доходах мільйонів українців.

Нарешті, в умовах дилеми інтеграції скачки в розвитку інтеграційних процесів можуть призводити лише до нестійких і неостаточних результатів. Заходи примусу, яких вживає Москва для підключення нових країн до своїх інтеграційних ініціатив, приречені на невдачу – якщо не в короткостроковій, то напевно в середньостроковій і довгостроковій перспективах. Рішення, нав'язані країною, яку багато хто в регіоні вважає колишньою імперською метрополією, будуть відразу оскаржені опозиційними політичними силами і можуть піддатися переглядові. Подібна доля спіткала, наприклад, домовленості між Росією та Україною щодо природного газу, укладені в січні 2009 року. У момент підписання на них дивилися як на прорив, однак менш ніж через три роки суд у Києві назвав їх кримінальним злочином.

Замість рухатися по спіралі ескалації, Росії та ЄС слід вжити заходів щодо вирішення дилеми інтеграції. Першим кроком могло б стати пом'якшення риторики, до якої сторони вдаються останнім часом. Саме це нещодавно зробили деякі російські офіційні особи. Наприклад, міністр закордонних справ Сергій Лавров у виступі на Генеральній асамблеї ООН у вересні 2013 р. закликав до «гармонізації інтеграційних процесів у різних регіонах світу» і відмови від «спроб штучно протиставляти їх один одному, створюючи нові лінії розподілу». Навіть якщо подібні заяви не повною мірою відповідають діям Росії, риторика примирення – крок у правильному напрямі. Сьогодні офіційні представники єдиної Європи набагато частіше, ніж їхні російські візаві, говорять про якісь непримиренні протиріччя.

Крім відмови від різкої взаємної критики, Росії та ЄС слід розпочати серйозний діалог з приводу конкуруючих інтеграційних ініціатив, що сьогодні практично не відбувається. Кінцевою метою повинен стати пошук шляхів забезпечення довгострокової сумісності двох інтеграційних проектів. У короткостроковій перспективі розробники торговельної політики Єврокомісії та їх партнери з Євразійської економічної комісії могли б провести спільну оцінку реального впливу ГВЗВТ на торгівлю між країнами «Східного партнерства» та Митним союзом. Подібна ініціатива позбавила б Росію приводу вводити торгові санкції щодо сусідів і при цьому вартувала б Євросоюзу набагато дешевше, ніж покриття потенційних економічних збитків, яких зазнають країни «Східного партнерства» від можливих недружніх дій Росії.

Навіть за відсутності такого діалогу ЄС слід подумати про адаптацію своїх інструментів із урахуванням відмінностей між країнами «Східного партнерства» та іншими частинами Європи. Асоціація з Євросоюзом раніше була етапом на шляху приєднання країн Центральної та Східної Європи, однак у держав «Східного партнерства» відсутні ясні перспективи членства в Євросоюзі і подальшого структурного фінансування реформ. При цьому соціально-політичний, економічний та історичний ландшафти на пострадянському просторі різко відрізняються від реалій ЦСЄ, тому для досягнення успіху в цьому регіоні потрібна більш гнучка дипломатія, більше терпіння та напруженої роботи, ніж на попередніх етапах розширення.

Успішний розвиток країн пострадянського простору залежить від подолання дилеми інтеграції та успішного пошуку розв'язку, виграшного для всіх. Тільки за такого підходу зовнішні гравці могли б допомогти країнам регіону впоратися з численними проблемами та реалізувати потенціал розвитку, замість витрачати час і ресурси на суперництво один з одним.

Журнал «Зовнішні справи» висловлює щиру подяку журналові «Россия в голобальной политике» за право публікації цієї статті

Національні інтереси у внутрішній політиці та зовнішньополітичній стратегії України

УДК 327:94

Анатолій ЗЛЕНКО,
Міністр закордонних справ України
у 1990-1994 рр., 2000-2003 рр.

Summary
In his interview with the magazine "Foreign affairs" first Ukrainian Foreign Minister Anatoly Zlenko comprehensively analyzes the content of the term "national interest". Based on international experience, the Ukrainian diplomat offers his vision of the role of national interests in the definition of the conceptual foundations of international policy.
Keywords: **national interests, foreign policy, energy independence, a multipolar world order**

«З.С.»: *Вам, як першому Міністру закордонних справ України, довелося долучитися до визначення основних стратегічних і зовнішньополітичних орієнтирів країни, тобто сприяти підготовці концептуальних засад зовнішньої політики, що повинна базуватися на захисті національних інтересів.*

Анатолій ЗЛЕНКО: У першу чергу хотів би зазначити, що «національний інтерес» є одним із найуживаніших термінів у теорії міжнародних відносин у вітчизняному політичному лексиконі. Тому протягом перших років незалежності проблема національних інтересів і особливо визначення їх пріоритетності стало предметом гострої наукової та політичної дискусії в Україні.

Це цілком закономірно, оскільки визначення національних інтересів і забезпечення найбільш ефективних методів і способів їх захисту є найбільш важливим завданням будь-якої держави. Перед тим, як сформулювати свої національні інтереси, ми ознайомилися з численними вітчизняними та зарубіжними роботами політологів. У цілому можна дійти висновку, що національні інтереси – це усвідомлені потреби держави, що визначаються економічними та геополітичними відносинами держави в конкретну епоху, її культурно-історичними традиціями, необхідністю забезпечення безпеки та захисту населення від зовнішніх загроз і внутрішніх безладів, екологічних катастроф тощо.

Разом зі своїми колегами я переконався в тому, що національні інтереси будь-якої держави спрямовані на забезпечення передусім економічного зростання, процвітання держави та благополуччя її громадян. Власне, цим ми керувалися при підготовці концептуальних засад зовнішньої політики України з урахуванням національних інтересів. Загалом можна говорити про те, що стратегічні національні інтереси є такими, що вимагають проведення невідкладних заходів для їх реалізації та досягнення кінцевої мети – задоволення зростаючих потреб суспільства та захисту в цілому інтересів держави. Тобто національні інтереси – це сукупність інтересів і стратегічних завдань, імплементація яких дає змогу впливати на досягнення конкретних результатів.

Національні інтереси ґрунтуються на таких загальноприйнятих просторових постулатах, як існування самостійної, незалежної та соборної держави, тобто реалізуються в межах окремо взятого суб'єкта міжнародних відносин. Національні інтереси особливо дієві в питаннях зовнішньої політики, оскільки, на думку наших фахівців, викликають у багатьох образ нації чи національної держави, яка захищає свої інтереси в умовах небезпеки, що несе архаїчна міжнародна система. У сфері внутрішньої політики поняття «національні інтереси» звучить менш переконливо, оскільки тут зазвичай використовують інші підходи. На думку відомого американського політолога і дослідника Ганса Моргентау, термін «національні інтереси» аналогічний політичному варіанту суспільних інтересів, оскільки означає сприятливу систему відносин з іншими державами.

Деякі дослідники стверджують, що національні інтереси об'єктивно виведені на основі вивчення історії, положення держави в міжнародній системі та можуть формулюватися на підставі дослідження успіхів і невдач держави в політиці. Турбота про національні інтереси є потужним інструментом для забезпечення підтримки в питаннях внутрішньої та зовнішньої політики, а також визначення зовнішньополітичної стратегії країни з урахуванням її потенціалу та геополітичного поло-

ження. Це має особливе значення для країни, яка будує свою державність.

Формування національних інтересів будь-якої держави є тривалим процесом, на який має вплив низка обставин: геополітичні реалії, розвиток свободи та демократії, економічне благополуччя, соціально-культурні традиції тощо. Відверто кажучи, багато факторів як зовнішніх, так і внутрішніх впливали на формування концепції національних інтересів України.

Зокрема, бралися до уваги нові геополітичні умови, у яких опинилася незалежна Україна. Очевидним було те, що країна протягом останніх декількох століть стикалася з історичними катаклізмами та постійним перекроюванням геополітичного простору центральної та східної Європи. Ці обставини ускладнювали процес становлення державності і, крім того, формували певну історичну поведінку сусідів. Це треба було враховувати і ретельно вибудовувати в концепції національних інтересів і основ зовнішньої політики, особливо зовнішньополітичної стратегії нової незалежної держави на короткотерміновий і середньотерміновий періоди.

Загалом, українській державі довелося вибудовувати свою зовнішню політику з урахуванням національних інтересів у складних умовах, пов'язаних, насамперед зі змінами регіонального та світового рівнів, а також доволі напруженою внутрішньою ситуацією. Водночас ставилося питання осмислення національних інтересів як певної системи, що дала б змогу сформувати та реалізовувати зовнішню політику України. В одному з перших Законів України про дипломатичну службу зазначено, що дипломатична діяльність є практичною реалізацією зовнішньої політики України, захисту її національних інтересів у сфері міжнародних відносин, а також захисту її громадян та окремих осіб за кордоном.

Складно дорікнути українській дипломатії у відступі від цих принципів, хоча треба визнати, що деякі дипломатичні акції наштовхувалися на нерозуміння та відверте ігнорування вимог нашої країни. Те, чого не вдалося реалізувати, перш за все, лягає на плечі наших партнерів, які змушували нас іти на поступки, що дозволяло зберігати національний суверенітет. Це можна віднести до питань правонаступництва після розпаду СРСР, включно з урегулюванням проблем Чорноморського флоту, ядерної зброї, боргів тощо. Можна нагадати, що стратегія національної безпеки України містить життєво важливі національні інтереси – від прав і свобод людини і громадянина до суверенітету та соборності на основі консолідації навколо цінностей демократичного розвитку, а також створення конкурентної економіки, здатної забезпечити благополуччя населення, розвиток духовних і культурних цінностей суспільства тощо.

Взагалі, під національними інтересами ми мали на увазі, перш за все, стратегічні завдання, які стояли перед українською нацією на певному етапі історичного розвитку. У вузькому розумінні національні інтереси визначають фундамент, стратегію управління, а також цілі, спрямовані на розвиток країни, і займають найвищу сходинку в ієрархії національного розвитку.

При формулюванні концептуальних засад зовнішньої політики нам довелося виходити з того, що у нової країни – незалежної України – не було будь-яких історичних традицій самостійної реалізації зовнішньої політики і, природно, такого її важливого інструменту, як історична дипломатична спад-

щина. Це означало необхідність осмислювати маловідоме минуле і будувати на абсолютно новій основі зовнішню політику, намагаючись поставити дипломатичну діяльність на державний рівень, тобто створити сучасну українську зовнішню політику з урахуванням нових тенденцій, зважаючи на серйозні трансформації світового розвитку, що за своєю глибиною і масштабом не мали аналога. Ми при цьому не забували те, що зовнішня політика повинна бути нерозривно пов'язана з внутрішньою політикою держави, яка, ми розуміли, є пріоритетною. Адже саме вона визначає зовнішню політику, оскільки саме в ім'я внутрішніх інтересів проводиться зовнішня політика.

Зовнішня політика спирається на економічний, науково-технічний, демографічний і військовий потенціал держави. Поєднання цих категорій вибудовує пріоритети в реалізації цілей і завдань зовнішньої політики. Якщо говорити про конкретні складові поняття «національні інтереси», то на основі вивчених матеріалів, у тому числі доповідей, наданих урядами і парламентами інших країн, ми побачили, на чому будуються національні інтереси у світі. Зокрема, переконалися в тому, що національні інтереси, наприклад, у економічній галузі передбачають створення інноваційної, конкурентоспроможної, відкритої ринкової економіки.

У сфері духовній – збереження і зміцнення в суспільстві ідеалів високих моральних норм, традицій патріотизму та гуманізму; в оборонній – забезпечення військової безпеки, недопущення агресії з боку інших держав; у соціальній – створення для всіх громадян гідних умов та якості життя; в інформаційній сфері – пропаганда культурної національної спадщини і духовних цінностей, норм моралі, розвиток сучасних телекомунікаційних технологій. Ці складові повністю враховувалися нами при підготовці концепції, яка знайшла своє втілення в основних напрямах зовнішньої політики України (Постанова Верховної Ради від 02.07.1993).

Звичайно, практичне життя та постійні виклики ускладнювали досягнення цих цілей. Зрозуміло, що на перших етапах становлення державності необхідно було визначити найбільш життєво важливі проблеми, від розв'язання яких, на думку дипломатів та експертів, залежали наші національні інтереси. До них, у першу чергу, належали утвердження та розвиток України як незалежної демократичної держави; забезпечення стабільності становища України у світі; збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів; включення національного господарства у світову економічну систему; забезпечення потреб і поліпшення добробуту громадян, а також захист їхніх прав та інтересів.

Ці життєво важливі інтереси держави знаходили підтримку в суспільстві на етапі становлення нашої державності. Вони стали керівництвом до дії для вітчизняної дипломатії, незважаючи на те, що вона перебувала на стадії формування. Тим не менше, робота розгорталася доволі активно і нам вдавалося гасити будь-які спалахи напруження поблизу території України, а також зберігати та розвивати нормальні відносини з усіма державами. Докладалося чимало зусиль, аби нова зовнішня політика України сприяла збереженню її стабільного становища у світі, недопущенню локальних або міжрегіональних збройних конфліктів, не говорячи вже про ймовірні внутрішні катаклізми.

Свідченням тому є вирішення таких стратегічних завдань, як боротьба за нерозповсюдження ядерної зброї, участь у регіональних об'єднаннях, покликаних припинити поширення придністровського конфлікту, виконання посередницьких місій і надання території України для проведення зустрічей конфліктуючих сторін, зокрема, у рамках грузино-абхазького конфлікту тощо.

«З.С.»: *Виходячи з нинішніх реалій і враховуючи труднощі, з якими довелося зіткнутися в ході реалізації зовнішньої політики протягом 22 років незалежності України, яка, на Вашу думку, потрібна сьогодні зовнішня політика? Яким повинен бути баланс у політиці зовнішній і внутрішній?*

Анатолій ЗЛЕНКО: Нам необхідно визначити напрям, де необхідна активізація зовнішньої політики. У питаннях безпеки пріоритетами є збереження стабільності в регіоні та відведення будь-яких загроз для нашої країни. Тут важливо домагатися запобігання будь-яких локальних і збройних конфліктів, а також уникнення будь-яких напруженостей поблизу території нашої держави. Необхідно також докласти зусиль, щоб зберігати нормальні відносини з усіма державами, особливо сусідніми. У цьому контексті, велике значення має налагодження та під-

тримка нормальних і рівноправних відносин із нашим найбільшим сусідом – Росією.

На мій погляд, найважливішим завданням зовнішньої політики України на нинішньому етапі є пошук взаємоприйнятного алгоритму відносин із Росією, як з точки зору реалізації стратегічного курсу України на європейську та трансатлантичну інтеграцію, так і в контексті її економічних інтересів. Стабільне співробітництво з РФ є не тільки передумовою реалізації євроінтеграційного курсу України, а й створення підґрунтя для широкого трансрегіонального та регіонального політичного й торговельно-економічного співробітництва. Варто підкреслити, що ключовими напрямами розвитку двосторонніх українсько-російських відносин є співпраця в політичній, економічній, науково-технічній і культурно-гуманітарній сферах.

Якщо вдасться вирішити це завдання, то поступово зникне проблема роздоріжжя, на якому застигла Україна між Сходом і Заходом. Відповідь на це питання потрібно очікувати не тільки від дипломатів і політиків, а й від усіх, хто зацікавлений у збереженні нашої внутрішньополітичної стабільності, вирішенні низки господарсько-промислових питань, поліпшенні іміджу та авторитету нашої країни у світі. Саме таке розуміння зазначеного підходу дасть змогу уникнути помилок і протиставлення європейського курсу України та розвитку відносин із Російською Федерацією.

В інтересах нашої країни варто максимально використовувати, незалежно від політичного устрою та режиму, наші можливості по лінії ООН та інших міжнародних організацій з метою швидкого політичного регулювання осередків напруженості. Необхідно обстоювати престиж держави, як миролюбної, зміцнюючи роль України в міжнародному співтоваристві, орієнтувати зовнішньополітичну діяльність на вирішення внутрішніх проблем: побудову громадянського суспільства та застосування міжнародного досвіду у сферах економічного, соціального і культурно-гуманітарного розвитку країни. У цьому, власне, і полягає зовнішньополітична стратегія України, покликана сприяти реалізації стратегічних завдань заради зміцнення своєї держави.

Україна, яка головує у 2013 р. в ОБСЄ, повинна наполягати на тому, щоб ця авторитетна міжнародна організація, стала відігравати помітнішу роль у питаннях миру та регіональної безпеки. У тому числі це стосується удосконалення самої структури, подальшого її розвитку та зміцнення, а також оперативного надання допомоги та сприяння в отриманні консультативних послуг і розроблення рекомендацій, погоджених з ОБСЄ і приймаючою стороною, забезпечення визначальної ролі закону та демократичних інститутів, підтримання правопорядку та сприяння створенню умов для переговорів допомогли б урегулюванню кризових ситуацій.

На мій погляд, було б украй важливо вирішити питання розміщення на території України одного з підрозділів ОБСЄ. Оскільки такій державі, як наша, важлива присутність ОБСЄ, ураховуючи, що ми межуємо з країнами, на території яких відбуваються локальні так звані заморожені конфлікти. Це також важливо в контексті реалізації Будапештського меморандуму (1994 р.) про гарантії безпеки.

У цьому контексті хотів би нагадати монографію Г. Кіссінджера «Чи потрібна США зовнішня політика?» У ній висловлюється сумнів стосовно того, що зовнішня політика не може вирішувати внутрішні проблеми, які визначаються економічними міркуваннями. Професійний дипломат Г. Кіссінджер вважає, що зовнішня політика США повинна базуватися, у першу чергу, на основоположних принципах свободи і рівності, на яких ґрунтується історична ідентичність США.

Автор переконаний – жага свободи та рівності призвела свого часу до повалення Британської гегемонії та десятирічної війни за незалежність, подолання безпрецедентного політичного хаосу, який передував прийняттю Конституції та утворенню США (1776 р.). Зовнішня політика – важлива сфера діяльності будь-якої держави, яка шукає вихід на міжнародну арену з метою вирішення нагальних питань свого розвитку. Зовнішня політика дає змогу уникнути ізоляціонізму та замкненості, запобігти будь-яким зовнішнім загрозам і заявити про себе, як про державу, яка прагне долучитися до відповідальності за мир і безпеку у світі. На думку Кіссінджера, США, з одного боку, наситилися зовнішньою політикою, а з іншого – дають зрозуміти, що Америка може вирішувати зовнішньополітичні питання іншими способами, вдаючись до силових методів і використовуючи свою політичну та військову міць, включно з застосуванням військової сили, а також введення санкцій проти окремих країн, де чисто дипломатичними способами їм не вдається домогтися потрібного рішення того чи іншого питання.

Україна виходить з того, що у розв'язанні будь-яких проблем зовнішньополітичного характеру для нас є дуже важливим зберегти імідж миролюбної держави, здатної вирішувати всі питання мирними та дипломатичними інструментами. Наше завдання полягає в тому, щоб постійно удосконалювати форми і методи зовнішньополітичної та дипломатичної діяльності. Необхідно також співвідносити зовнішньополітичні можливості з потенціалом країни.

Необхідно домагатися того, щоб зовнішня політика завжди відзначалась активністю і креативністю, що підкріплюється

конкретними зовнішньополітичними ініціативами, здатними обстоювати національні інтереси не через конфронтацію та за рахунок інтересів інших, а на основі розвитку рівноправних і взаємовигідних відносин з різними державами. Ми, говорячи про успішну зовнішньополітичну стратегію, переконані в необхідності як мінімум ставити реалістичні цілі, виключаючи крайнощі.

Вважаю, що вихідною позицією для зовнішньої політики України – особливо в російському та американському напрямах, є відповідальний підхід до реалізації поставлених завдань і своїх можливостей. Така позиція передбачає розроблення та втілення в життя відповідної стратегії, не прив'язаної ані в позитивному, ані в негативному з політикою однієї країни, яка натомість сприяє стабільності та консолідації суспільства, зміцненню центробіжних цілей, що передбачає формування довіри і залучення до вирішення загальноєвропейських проблем на глобальному рівні, що стосуються розповсюдження ядерної зброї (у контексті підтримки нашої ініціативи про добровільне ядерне роззброєння, приборкання міжнародного тероризму та організованої, транснаціональної злочинності, наркотрафіку тощо). Як на мене, необхідно виробити і здійснювати зовнішньополітичний курс із урахуванням багатополярного світоустрою, у який повинна вписуватися й Україна.

Треба враховувати, що пасивна зовнішня політика України, яка означає пристосування до міжнародної кон'юнктури, є неприпустимою. Однак не можна вдаватися й до агресивної зовнішньої політики. Говорячи про активну зовнішню політику, треба розуміти, що для неї характерний інтенсивний пошук рівноваги між внутрішньою та зовнішньою політикою, а також відмова від консерватизму, спрямованого на збереження раніше досягнутих позицій. Для такої країни, як наша, не підходить ведення пасивної зовнішньої політики, сутність якої полягає в пристосуванні до міжнародної кон'юнктури. Необхідно виходити з реальних умов, потенційних можливостей країни, її економічного стану і силових можливостей. Я не ставлю перед собою завдання готувати нову концептуальну основу зовнішньої політики України, оскільки напрацювань у цій царині зроблено більш ніж достатньо. Завдання полягає в тому, щоб привести до руху всі існуючі механізми заради реалізації наявних напрацювань.

Сьогодні у нас є всі підстави говорити, що Україна утвердилася як повноправний учасник світових процесів та підтримує мирні, дружні відносини з усіма країнами. Перебуваючи на перетині різновекторних геополітичних інтересів, перед усіма, хто займається міжнародними відносинами, стоїть завдання вироблення такого зовнішньополітичного курсу, який відповідав би нашим національним інтересам, одночасно гарантуючи безпеку, що спирається на підтримку всього населення і сприяє досягненню загальнонаціонального консенсусу щодо окремих зовнішньополітичних пріоритетів.

Нинішній зовнішньополітичний курс України, орієнтований на європейські цінності, говорить про те, що ми шукаємо свій шлях, ураховуючи приналежність своєї культури і світосприйняття до Європи. Ці чинники обумовлюють орієнтацію нашої держави на формування європейських стандартів

у якості життя своїх громадян. Треба відзначити, що протягом незалежності України навколишній світ істотно змінився і стоїть на порозі ще масштабніших змін. Звичайно, це вимагає від сучасної зовнішньої політики нашої країни відповідних зусиль для найшвидшого визначення свого місця в новій системі міжнародних координат. У будь-якому разі для нас прийнятна активна зовнішня політика.

Крім того, аналіз нинішніх тенденцій вказує на різні фактори, що відіграватимуть провідну роль на геополітичній карті світу. Серед них доступ до енергоресурсів, новітніх технологій, розвиток національної інформаційної інфраструктури. Україна шукає альтернативні шляхи забезпечення енергоносіями, збереження та розвитку існуючої технологічної бази, збереження своїх досягнень, інтеграції в регіональний і світовий простір. Для нашої країни важливо розпочати процес конструювання простору безпеки. Головними тут можуть стати питання створення регіональної сфери безпеки, яка будуватиметься на принципах багатовекторності та паритетних взаємовідносинах з усіма сусідами. Це також не виключає розширення та поглиблення співпраці з НАТО.

Усе це відноситься до національних інтересів країни, розвитку її двосторонніх відносин і співпраці України з державами різних регіонів, у контексті розширення та

реалізації інвестиційної політики. Для нашої країни важливо виконувати посередницьку місію у вирішенні кардинальних питань регіональної політики, що виникають між країнами ЄС і державами пострадянського простору.

Світ настільки швидко трансформується, що пропонувати механізми вирішення проблем без урахування перспективи не є доцільним, хоча необхідно завжди тримати руку на пульсі і бути здатними адаптуватися до тієї чи іншої ситуації з урахуванням національних інтересів. В умовах глобалізації та посилення конкуренції було б важливо більше уваги приділити питанням посилення ролі України в забезпеченні своєї енергетичної безпеки, удосконалення транзитного та інфраструктурного потенціалу, включно з удосконаленням взаємовідносин із суб'єктами європейського простору та міжнародними об'єднаннями.

Ці пріоритети повинні відповідати стратегічному завданню, пов'язаному із забезпеченням стійкого економічного зростання, досягненням високого рівня благополуччя громадян, соціальної та політичної стабільності. Слід ураховувати і той факт, що глобалізація безпосередньо впливає на перебудову міжнародної політичної системи і це, звичайно, вимагає осмислення процесу, як у зовнішній політиці України, так і в її дипломатичній діяльності.

«З.С.»: *Із якими труднощами Вам довелося зіткнутися в ході реалізації зовнішньої політики України? Що було найбільшою проблемою – непослідовна поведінка партнерів, спеціальне затягування ними розгляду актуальних питань, здійснення економічного тиску та використання мови ультиматумів?*

Анатолій ЗЛЕНКО: «Національна ідея» та «ідеологія нації» – співвідношення понять. Щоб краще це усвідомити, необхідно враховувати, що національна ідея – основний принцип устрою життя нації, за яким воно формується та розвивається. Протиріч між цими поняттями немає, оскільки це дві складові одного цілого, що відображає національні інтереси країни. І тому чим швидше вони будуть усвідомлені суспільством, тим скоріше буде створена держава-нація, тобто суспільство з поліетнічною складовою.

«З.С.»: *Чи можна вважати, що нація сьогодні глибше усвідомлює, що таке національні інтереси, ніж на зорі проголошення нашої незалежності?*

Анатолій ЗЛЕНКО: Так, звичайно. Цій тематиці присвячено чимало досліджень. І сьогодні однозначно можна сказати – нація краще розуміє, що таке національний інтерес. За 22 роки існування незалежної України суспільству вдалося наблизитися до реалізації наших національних інтересів.

Однак, категоричніше на це запитання можна було б відповісти, якби були вирішені численні проблеми, від яких залежить економічне зростання і рівень життя населення. І важливим є при цьому не тільки розуміння нацією своїх національних інтересів, а й мобілізація зусиль до досягнення тих цілей, які лежать в основі національних інтересів. Можна сьогодні сказати, що нація поступово наближається до реалізації національних інтересів і якщо до цього додасться політична воля наших політиків, можна буде говорити про те, що ми, нарешті, наблизилися до реалізації національних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Hans Morgenthau «Politics Among Nations»

2. Закон України «Про дипломатичну службу». Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2728-14

3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум). Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conv_disarmament.shtml

4. Генрі Кіссінджер «Чи потрібна США зовнішня політика?». Режим доступу: http://bookre.org/reader?file=1346193

АННОТАЦИЯ

В своем интервью журналу «Зовнішні справи» первый Министр иностранных дел Украины Анатолий Зленко всесторонне анализирует содержание термина «национальные интересы». На основании международного опыта украинский дипломат предлагает свое видение роли национальных интересов в определении концептуальных основ международной политики государства.

Ключевые слова: национальные интересы, международная политика, энергетическая независимость, многополярный миропорядок.

АНОТАЦІЯ

У своєму інтерв'ю журналу «Зовнішні справи» перший Міністр закордонних справ України Анатолій Зленко всебічно аналізує зміст терміна «національні інтереси». На підставі міжнародного досвіду український дипломат пропонує своє бачення ролі національних інтересів у визначенні концептуальних засад міжнародної політики держави.

Ключові слова: національні інтереси, міжнародна політика, енергетична незалежність, багатополярний світоустрій.

Україна – Республіка Польща: етапи, реалії та перспективи відносин

УДК 327(477:438)"312"(045)

Алла КИРИДОН,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу досліджень теоретичних і прикладних проблем національної пам'яті Українського інституту національної пам'яті

Summary
Article researches the nature of formation, problems and stages of the evolution of Ukrainian-Polish relations in the conditions of system transformations in Europe and the essential changes of the whole architecture of modern international relations. Special attention is paid to the scientific analysis of the latest stage in 2010 - cooperation between Ukraine and the Republic of Poland and its prospects.
Keywords: **Ukraine, Republic Poland, post-bipolar world system transformation cooperation.**

(Закінчення. Початок статті у №11)

«Українсько-польські відносини сьогодні: потреба перезавантаження чи продовження?» – такою була тема міжнародної конференції, що відбулася наприкінці вересня 2010 р. на Прикарпатті за участі науковців з обох країн. Її організували Центр дослідження Центрально-Східної Європи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Інститут європейської інтеграції Львівського національного університету імені Івана Франка, редакція газети «Кур'єр Галіційський» та фонд «Допомога полякам на Сході». Тематика зібрання (як і низки подібних наукових і науково-практичних форумів, присвячених українсько-польським відносинам з огляду на їх досягнення, проблеми, перспективи та стратегію) обумовлювалася необхідністю обговорення зовнішньополітичних орієнтирів України та Польщі після зміни керівництва. «Політичний досвід засвідчує те, що фактично прихід кожного з президентів в Україні і Польщі знаменує новий початок українсько-польських відносин», – зауважив ректор Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Ігор Цепенда.

Не випадково на конференції точилися дискусії навколо термінології, зокрема поняття «перезавантаження». Професор Варшавського університету та Києво-Могилянської академії Олександра Гнатюк висловила побоювання, чи не відбудеться «втрати інформації», і тоді можна загубити те, що «писалося спільно 20 років». Секретар Польсько-українського форуму, відомий польський публіцист Богуміла Бердиховська обґрунтувала власну позицію: «Я проти того терміну. Тому що перезавантаження потрібне між державами, які були в конфлікті, у конкуренції», – зазначила вона. «20 останніх років в історії Польщі й України – це роки співпраці, порозуміння. Очевидно, що ми не всі шанси використали, можна було б ліпше. Але я вважаю, що це не такий етап, що ми маємо перевантажити. А надати нового імпульсу, перемогти обмеження, проблеми, складності, які виникають в наших відносинах», – переконана Богуміла Бердиховська[1].

Згадана конференція є своєрідним індикатором і лише одним із багатьох прикладів актуалізації проблеми зовнішньополітичних векторів України та Польщі. Останніми роками дипломатична діяльність Польщі помітно посилилася, а МЗС впроваджувало сміливі ініціативи (розрядка у відносинах із Росією, пожвавлення Веймарського трикутника, надання динаміки східній політиці ЄС – програма «Східне партнерство», підтримка розвитку політики безпеки та оборони ЄС). Спостерігається загальна переорієнтація польської «східної політики», яка поступово відходить від сприйняття Росії, у першу чергу, в категоріях загрози, а щодо пострадянського простору більше керується прагматизмом (орієнтуючись на досягнення конкретних цілей), ніж ідеологією.

Ключовими напрямами нинішнього етапу для двох країн визначено реформування, розширення економічних контактів між Україною та Польщею, інвестиційна співпраця наших країн, підтримка й допомога Польщі в питаннях інтеграції України в європейську спільноту та скасування візового режиму для українців із країнами ЄС, посилення захисту їх прав та інтересів. Автори зазначають, що вихідним пунктом співпраці повинно стати визначення взаємних зацікавлень – політичних, економічних, культурних. Україні потрібна підтримка у наближенні до Євросоюзу та інвестиції. Натомість, в інтересах Польщі – дотримання й захист прав польського бізнесу в Україні. Про важливість цього напряму, а також двосторонньої співпраці на рівні транскордонного співробітництва, регіональних проектів тощо свідчить і зміст та спрямованість українсько-польського діалогу на найвищому рівні – між президентами В. Януковичем і Б. Комаровським, у тому числі й переговори на початку жовтня 2013 року.

Вагому роль продовжують відігравати контексти історичної пам'яті, важкі та суперечливі сторінки спільного минулого. Так, зокрема, Сенат Республіки Польща 20 червня ухвалив постанову до 70-річчя Волинської трагедії. Згадується також, що в процесі примирення великий внесок зробили Єжи Ґедройць і президент Лех Качин-

1 Добош Г. Українсько-польські відносини: потреба перезавантаження чи продовження? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.radiosvoboda.org/

ський. Сенатори також цінують важливі жести примирення в Павлівці (2003 р.), Павлокомі (2006 р.) і Гуті-Пеняцькій (2009 р.)[2]. Безумовно, потрібно продовжувати непростий, але толерантний діалог у цьому полі, насамперед із залученням досліджень науковців і джерельних свідчень.

При вибудові перспектив економічної співпраці варто враховувати безперечні здобутки Польщі хоча б з огляду на той факт, що ця країна у 2009 р., коли в усій Європі спостерігався спад, продемонструвала зростання своєї економіки на рівні 2,4% (кращий показник по ЄС). Відповідно потребує вивчення досвід державного управління й адміністрування, хоча, безумовно, його не можна автоматично перенести на українські реалії. За даними експертів передбачено, що у 2013 р. ВВП Польщі збільшиться лише на 1%, а наступного року динаміка прискориться заледве на 2%. Проте згідно з найновішими прогнозами Societe Generale вже 2015 р. ВВП зросте на 3,3%, а 2016 р. – на 4%[3].

Республіка Польща є найбільшим торговельним партнером України серед країн Центрально-Східної Європи та займає за результатами трьох місяців 2013 р. четверте місце, а за результатами 2012 р. – п'яте місце серед країн світу[4]. Польща залишається для

України одним із найбільших європейських економічних партнерів (поряд із РФ, Німеччиною, Голландією, Італією, Туреччиною). За офіційними даними Держкомстату України за січень-липень 2010 р. український експорт товарів до Польщі становив 883 585,3 тис. дол., що на 57,5% більше відповідних показників за січень-липень 2009 року. За цей же час імпорт товарів Польщі в Україну становив 1309399,9 тис. дол. (на 13,5% більше, ніж у січні-липні 2009 р.). Водночас експорт послуг до Польщі за перше півріччя 2010 р. становив 38075,1 тис. дол. (порівняно з першим півріччям 2009 р. спостерігається спад на 12,8%). Показники польського імпорту до України в зовнішній торгівлі послугами зросли до 60080,4 тис. дол., що на 4,3% більше відповідного показника за перше півріччя 2009 року.[5]. Відповідна динаміка продовжує зберігатися, хоча з огляду на програму Східного партнерства показники могли б бути набагато вищими. Загалом зовнішньоторговельний оборот (товари + послуги) між Україною та Республікою Польща становив 4 млрд. 803 млн. дол. у 2010 р., 6 млрд. 249 млн. дол. у 2011 р., 6 млрд. 461 млн. дол. у 2012 р. і 1 млрд. 560 млн. дол. тільки за три місяці 2013 року[6].

Станом на 2013 рік Україна й Польща мають розвинену мережу контрактів на міжрегіональному рівні. Підписано близько 450 партнерських угод про співпрацю між суб'єктами місцевого самоврядування обох країн[7].

Слід відзначити й інвестиційну політику Польщі щодо українського партнера – станом на 1 квітня 2013 р. обсяги польських інвестицій в Україні становили 920,9 млн. дол., що становить 1,7% загального обсягу іноземних інвестицій в Україну. Найвагомішими польськими інвестиціями в Україні є, зокрема, фабрика будівельної кераміки «Церсаніт», фабрика паркету «Барлінек», меблева фабрика «Новий Стиль», фабрика упаковки «Кен-Пак», фабрика автозапчастин «Інтер-Гроклін», фабрика металообробки «Полімекс-Мостосталь», банк «Кредобанк», «Плюс-банк», кластерне утворення «Агромісто». Українські інвестиції в Польщі становлять 1,2 млрд. дол. (хоча офіційно відзначається, що обсяги українських інвестицій у польській економіці станом на початок квітня 2013 р. становили 54,0 млн. дол., або 0,8% загального обсягу українських інвестицій за кордоном). Найвагомішими українськими інвестиційними проектами в РП є, наприклад, металургійний комбінат «Гута Ченстохова» (інвестор – «ІСД»), суднобудівельний завод «Сточнє Гданське» (інвестор – «ІСД»), «Гута Покуй» (інвестор – «Приват»), завод освітлювальних приладів «Геліос» (інвестор – «Іскра»), Варшавський автомобільний завод (інвестор – «Авто-ЗАЗ»), плодопереробний завод «T.B.Fruit Dwikozy» (інвестор – компанія «T.B.Fruit» (власник торговельної марки «Яблуневий дар»), Мазовецький сироварний завод «Ostrowia» (інвестор – Група компаній «Milkiland»)[8].

Серед важливих завдань майбутньої співпраці – потреба розбудови транскордонної інфраструктури. Зокрема, варто врахувати, що на українсько-польському кордоні (довжиною 542 км) діє 12 пунктів пропуску (з них 6 автомобільних). Водночас на польсько-німецькому кордоні, довжина якого становить

2 Приставш Я. «Етнічна чистка з ознаками геноциду» / Я.Приставш // Наше Слово. – 2013. – №26. – 30 червня.

3 Посольство України в Республіці Польща (Економічний бюлетень. Червень 2013 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/regions

4 Там само.

5 Держкомстат України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.ukrstat.gov.ua

6 Посольство України в Республіці Польща (Економічний бюлетень. Червень 2013 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/regions

7 Посольство України в Республіці Польща. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/regions

8 Посольство України в Республіці Польща (Економічний бюлетень. Червень 2013 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poland.mfa.gov.ua/ua/ukraine-pl/regions.

500 км, діє 38 пунктів пропуску, 19 із яких автомобільні.

У перспективі також особлива увага повинна бути приділена створенню газового консорціуму та спільній участі в енергетичних проектах. Нарешті, необхідно позбутися поверховості й асиметричності в багатьох сферах як торговельно-економічних і науково-технічних відносин, так і політичного співробітництва на всіх рівнях між Україною та Республікою Польща.

При аналізі перспектив двосторонньої співпраці варто враховувати й пріоритети зовнішньої політики держав. Зі зміною політичного лідерства (липень 2010 р.) Польща визначила головними пріоритетами посилення впливу в Євросоюзі й НАТО, партнерські відносини із сусідніми країнами, поглиблення відносин із РФ. Усвідомлення масштабності (на сьогодні Польща є найбільшою східноєвропейською державою в складі ЄС), дає підстави для прагнень Польщі зміцнювати свої позиції в Європейському Союзі, НАТО та у світі й намагатися відігравати амбітну зовнішньополітичну роль. Політичний аналітик, фахівець з міжнародних питань Олександр Палій зазначає, що виконання цієї амбітної ролі останнім часом Польщі дуже добре вдавалося: «Вони мали голос у Європейському Союзі, до якого прислухалися такі держави, як Німеччина, Велика Британія, Італія і т.д. Тобто в ЄС поляки завдяки своїй енергії чи ідеологізованій зовнішній політиці, чи економічним успіхам, чи завдяки всім цим речам одночасно, взяли дуже хороші умови. Зараз ніхто вже не каже, що це якась там країна на Сході Європи, бідний родич і т.д. Тобто головою Європарламенту є поляк, два комісари Європейської комісії є поляками і т.д.»[9].

Фахівець з міжнародних відносин, доцент Варшавського університету Рафал Воніцький, підкреслюючи вагомість налагодження добрих відносин з Москвою, зауважив, що польський уряд повинен усвідомлювати небезпеку з боку Росії використання налагодження двосторонніх відносин як засобу для ослаблення польської східної політики й ліквідації польських ідей щодо розширення ЄС і НАТО в східному напрямку[10].

Наразі експерт українського Інституту євроатлантичного співробітництва Володимир Горбач не вбачає в цьому великих ризиків для України: На його думку, при домінуванні західного вектора зовнішньої політики Польщі, східний вектор особливих змін не зазнає, але «українсько-польські відносини чекають випробування прагматизмом»[11].

Про прагматизм в українсько-польських відносинах за нових президентів у двох сусідніх державах говорить і київський політолог Олексій Гарань. На його думку, бачення України для поляків не зміниться, як не зміниться й надія на проведення українцями реформ у своїй державі. «Якщо говорити про базові речі, тобто, про стратегічне бачення Польщі для України, України для Польщі, то, думаю, що ці речі не зміняться, – каже він. – Адже в інтересах поляків, щоб Україна була стабільною, демократичною та інтегрованою в Європу. Інша річ із обранням Комаровського і взагалі з курсом Польщі та курсом прем'єра Туска, можна говорити про те, що поляки зараз будуть підходити прагматичніше до українсько-польських відносин»[12].

Прес-конференція на тему: «Нові перспективи українсько-польського співробітництва» 31 жовтня 2013 року у прес-центрі «Українські новини»

За прогнозами аналітиків, двосторонні відносини України й Польщі базуватимуться не на історичних джерелах чи сентиментах, а передусім на економічному співробітництві. З огляду на це, керівник Школи політичної аналітики Києво-Могилянської академії Ростислав Павленко пропонує уважніше подивитись на економічну складову українсько-польських відносин. За його словами, старі енергетичні проекти за участю України та Польщі будуть піддані змінам – із урахуванням інтересів і нових пропозицій Росії. Натомість великий український капітал і надалі використовуватиме Польщу як плацдарм для просування на захід Європи. З огляду на важливість проблеми з точки зору ЄС, аналітик наголошує на можливості активізації питань, пов'язаних із прикордонним співробітництвом: «...Можна очікувати на прогрес у питаннях, пов'язаних із малим і середнім бізнесом, утворенням на прикордонні привабливого інвестиційного клімату, спрощенням митних правил». Водночас, за прогнозами Р. Павленка, у питаннях великої економіки, на жаль, якихось особливих проривів очікувати не доводиться: «...Тут кожна з фінансово-промислових груп дбає про свій інтерес»[13].

Аналітик Інституту євроатлантичного співробітництва Володимир Горбач порушує ще одне важливе питання, що виникає у трикутнику «Польща – Україна – Росія». На його думку, «перезавантаженням» відносин можуть стати президентські вибори в Білорусі, з огляду на вироблення спільної позиції щодо вже четвертого обрання президента Лукашенка на посаду.

Зміни в міжнародному співтоваристві, що окреслилися на початок другої декади XXI ст., безумовно, впливають і на характер українсько-польських відносин.

9 Там само.

10 Wonicki R. Poland and Russia: a fresh start or business as usual? / R. Wonicki – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http: // www.opendemocracy.net/od-russia/rafal%5%82wonicki

11 Костюк Б. Українсько-польські відносини за президента Коморовського: погляд із Києва / Б.Костюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/2120751.html

12 Там само.

13 Там само.

Проект Українсько-Польського інвестиційного центру

На думку директора Польського інституту міжнародних відносин Марчина Заборовського, «вступаючи в другу декаду XXI століття, Польща вже не буде комфортно функціонувати в прогнозованому світі, де правила гри встановлював Захід»[14]. Автор підкреслює, що після закінчення холодної війни метою зовнішньої політики Третьої Польської республіки було встановлення якомога тісніших відносин зі Сполученими Штатами, інтеграція із Західною Європою і протегування демократії та суверенітету держав колишнього СРСР. Цей останній елемент спирався на концепцію «прометеїзму» Єжи Гедройца і сприйняття Росії як регіонального суперника та навіть потенційного агресора. Це була раціональна політика, що відповідала реаліям тієї епохи, проте для деяких кіл вона мала також ідеологічне значення.

До перегляду принципів, які формували напрям зовнішньої політики в період після закінчення холодної війни, спонукає мінлива глобальна реальність. Зміна польських зовнішньополітичних орієнтирів зумовлена передусім прагненням Республіки Польща залишитися геостратегічним гравцем. Активізація відносин між Польщею та РФ автоматично ліквідує загрозу для польської національної безпеки з боку Росії. «Виходити з того, що наше міжнародне становище залишається незмінним і що ми можемо продовжувати лінію зовнішньої політики останніх двох десятиліть, було б безвідповідально», – підкреслив аналітик. Це не означає, що Польща повинна будь-якою ціною просувати власне зближення з Москвою та зближення з нею Заходу, яке може й не відбутися, хоча б унаслідок внутрішньоросійських умов і російської політики в усьому пострадянському регіоні. Проте поза сумнівом, що Росія останнім часом прагне згоди із Заходом. Доказом цього є не лише потепління у відносинах із Польщею, а й вирішення прикордонної суперечки з Норвегією або співпраця із США щодо Ірану та Афганістану.

Так, М. Заборовський зауважив: «Відкидаючи пропозицію Москви, Польща помістила б себе на узбіччя основного тренду, засудивши до самоізоляції й позбавляючи себе реального впливу на відносини Схід – Захід. Це ще один привід припинити керуватися історичними упередженнями. Ми просто не можемо собі дозволити зберігати табу в зовнішній політиці».

Далі Заборовський підкреслив: «Не йдеться про те, аби замінити політику програмної неприязні політикою програмної співпраці на будь-яких умовах. Метою залишається захист наших інтересів, але ми можемо робити це ефективніше, підходячи до польсько-російських відносин без упереджень». Наприклад, згода Польщі на членство Росії в Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) або в СОТ — це не лише жест доброї волі. Завдяки закріпленню РФ в цих організаціях зросте її прогнозованість як торговельного партнера, що має велике значення для наших економічних інтересів. Розвитку співпраці з Росією сприяє активізація польської дипломатичної присутності на сході нарівні з іншими регіональними партнерами. Окрім Білорусі та України в цьому контексті варто підкреслити активність Варшави в Молдові, де Польща стала однією з головних сил, що підтримують інтеграцію Кишинева з ЄС.

У середовищі українських політиків і вчених, навіть і пересічних українців, за останні роки вкоренилося сприйняття Польщі як «адвоката України в Європі» і як надійного стратегічного партнера. Водночас подальший характер українсько-польських відносин визначатиметься як позицією обох країн, так і еволюцією геополітичних реалій, насамперед у Європі, а також якістю просування України на шляху всебічної поступальної співпраці з Європейським Союзом. Звичайно, бажано було б, щоб сучасна «нова ера» українсько-польського співробітництва позначилася при цьому суттєвою активізацією політичної, економічної, культурно-гуманітарної співпраці, зокрема в контексті реалізації програми співробітництва між Україною та Республікою Польща на 2013-2015 роки. Тим паче, що для цього закладена вагома база українсько-польської співпраці впродовж попередніх майже двох із половиною десятиріч існування постбіполярного світу і Європи без розмежувальних конфронтаційних «мурів» і «завіс».

АННОТАЦИЯ

В статье исследован характер становления, проблемы и этапы эволюции украинско-польских отношений в условиях системных трансформаций в Европе и сущностных изменений всей архитектуры современных международных отношений. Особое внимание уделено научному анализу новейшего этапа – с 2010 г. – сотрудничества между Украиной и Республикой Польша, его перспективам.

Ключевые слова: Украина, Республика Польша, постбиполярный мир, системные трансформации, сотрудничество.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено характер становлення, проблеми й етапи еволюції українсько-польських відносин в умовах системних трансформацій у Європі та сутнісних змін усієї архітектури сучасних міжнародних відносин. Особлива увага приділена науковому аналізові найновішого етапу – з 2010 р. – співробітництва між Україною та Республікою Польща, його перспективам.

Ключові слова: Україна, Республіка Польща, постбіполярний світ, системні трансформації, співробітництво.

14 Заборовський М. Польська дипломатія без комплексів // День. – 2011. – №1 (11 січня); або:// Rzeczpospolita. – 2011. – 7.01

Міжнародні відносини в постбіполярному світі:
основні закономірності та тенденції еволюції

УДК 321:94

Сергій ТРОЯН,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України

Summary
The article deals with basic concepts of political science of international relations. It is proved that the system of international relations in the modern world omelette fall complex structure and typology of any definition or only conditionally displays international realities. The basic trends in the development of post-bipolar orientation of the world.
Key words: **international relations, international politics, trends in international relations.**

Після Другої світової війни було сформовано дві концепції розуміння змісту та спрямованості міжнародних відносин. Перша одержала назву «традиціоналістська» і найбільш повне втілення знайшла у працях американського політолога Ганса Дж. Моргентау (наприклад, «Політика між націями»). Учений визначав міжнародні відносини як «політичні взаємини між націями», в основі яких лежить боротьба за владу – єдиний «національний інтерес» для всіх учасників або акторів міжнародного життя. Це, на його думку, зумовлюється їхньою природною схильністю до насильства й жагою влади. Прихильники другої концепції – «модерністської» – намагалися сформулювати більш широкі та різнобічні уявлення про сутність міжнародних відносин. Але на практиці вони часто ігнорували загальні соціальні закономірності й обмежували дослідження міжнародних відносин пошуками шляхів оперативного втручання в їх розвиток. Найчастіше «модерністи» розглядали тільки окремі компоненти міжнародного життя, наприклад, процес прийняття зовнішньополітичних рішень, їх оптимізації та втілення в життя. Тому наука про міжнародні відносини фактично зводилася до визначення поведінки окремих суб'єктів цих відносин, найчастіше до вивчення політики окремих держав, хоча й не завжди. Так, представник школи біхевіоризму Д. Сінгер запропонував вивчати поведінку всіх можливих учасників міжнародних відносин – від індивідів до глобальної спільноти – зовсім не турбуючись про встановлення пріоритету відносно їх ролі на світовій арені. У цілому міжнародні відносини розглядалися «модерністами» насамперед як звичайна сукупність зовнішніх політик окремих держав, що уможливлювало виявлення оптимальних засобів досягнення окремих національних інтересів, але недооцінювало небезпеку їхнього зіткнення.

Однак представникам обох підходів не вистачало розуміння міжнародних відносин як цілісної системи та функціональної єдності її складових компонентів – з одного боку, і як діяльності на міжнародній арені різноманітних політичних акторів (держав, народів, суспільних і громадських рухів, організацій тощо) – з іншого. Такий комплексний підхід почав формуватися з початку 70-х рр. XX століття. Він базувався на поглядах французького соціолога М. Мерля, який у праці «Соціологія міжнародних відносин» обґрунтовував можливості використання системної моделі американського політолога Д. Істона для дослідження міжнародних відносин. Фактично М. Мерль запропонував ввести новий критерій для визначення специфіки міжнародних відносин і назвав його «критерій локалізації». За цим критерієм специфіка міжнародних відносин визначається як «сукупність угод або потоків, які перетинають кордони або ж мають тенденцію до перетинання кордонів». Таке визначення дає змогу враховувати особливості кожного етапу в розвитку міжнародних відносин і не зводити їх лише до міждержавних взаємодій.

Концептуальні підходи до розуміння сучасного етапу еволюції міжнародних відносин були закладені в період руйнації біполярного світу епохи «холодної війни» і формування нових основ світового і міжнародного порядку. Особливість цього процесу полягає в тому, що крах повоєнного устрою відбувся в мирних умовах. З'явилися, відповідно, дефініції нової епохи в міжнародних відносинах, які набули швидкого розповсюдження і стали крилатими. Назвемо, наприклад, «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона чи «Кінець історії» Ф. Фукуями, «Футурошок» і «Третю хвилю» Е. Тоффлера, «Інформаційну епоху» М. Кастельса, «Світ без кордонів» Зб. Бжезинського або «Світ-систему» І. Валлерстайна, «Уніполярну міжнародну систему» А. Страуса тощо.

Необхідно відзначити, що система міжнародних відносин у сучасному світі має дуже складну будову і будь-яке визначення чи типологія тільки більш або менш умовно відображає міжнародні реалії. Не можна не помітити і того факту, що

основоположну роль у пізнанні законів функціонування міжнародної системи відіграє її структура. Згідно з базовою ідею, нескоординована діяльність суверенних держав із своїми інтересами формує міжнародну систему, головною ознакою якої є домінування обмеженого числа найсильніших держав і структура якої визначає поведінку всіх міжнародних акторів. Звідси, найзагальнішим законом міжнародних систем вважається залежність поведінки акторів від структурних характеристик системи. Ще одним найбільш загальним законом учені, наприклад, Р. Арон, називають закон рівноваги міжнародних систем або закон балансу сил, що дає змогу зберегти відносну стабільність міжнародної системи.

Стосовно трансформації міжнародної системи, то основним її законом вважається закон кореляції між полярністю і стабільністю міжнародної системи. Однак розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи поставили такі питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів «полюси», «баланс сил», «конфігурація співвідношення сил» тощо. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога-міжнародника А. Д. Богатурова, «Ялтинсько-потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання». Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем. Це відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах. Доказом цього слугують події довкола Косова, Грузії, Іраку чи Афганістану, а останнім часом і країн Північної Африки та Близького Сходу, які, на думку окремих фахівців у галузі міжнародних відносин, «увійшли у смугу тривалої «надзвичайної ситуації».

Бельгійський учений А. Самюель у книзі «Новий світовий пейзаж» навіть вважає, що людство уже вступило в «новий міжнародний світ». Американський науковець Дж. Розенау в праці «Турбулентність у світовій політиці» говорить про «світ постміжнародної політики». Швидкість і глибина змін, які в ньому спостерігаються, мають як мінімум три головні наслідки. По-перше, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного. По-друге, цей перехідний світ став непередбачуваним і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки старими військово-силовими методами. По-третє, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, у тому числі у сфері світової політики, відіграють інформаційні технології, що дозволило охарактеризувати сучасне суспільство як інформаційне. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а значить – закономірності міжнародних відносин хоча й зберігаються, але набувають нових рис і часто розглядаються у вигляді універсальних закономірностей або тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин.

У плані виявлення змісту основних закономірностей (наявності довгого ряду схожостей у міжнародних відносинах, які не залежать від особливостей тієї чи іншої епохи) і тенденцій (напряму, спрямованості еволюції міжнародних відносин) розвитку взаємодій на міжнародній арені між учасниками світового політичного процесу, то, підсумувавши різні точки зору (Ж.-Б. Дюрозеля, Р. Арона, Г. Моргентау), погодимося з професором, завідувачем кафедри соціології міжнародних відносин Московського університету імені М. Ломоносова П. О. Циганковим з приводу таких фундаментальних закономірностей сучасних міжнародних відносин: 1) головними дійовими особами міжнародних відносин є держави, а формами їх міжнародної діяльності – дипломатія, війна і стратегія. Зауважимо при цьому, що число акторів на міжнародній сцені значно більше і часто вони відіграють не менш, а навіть і більш помітну роль, ніж держава; 2) державна політика має дві взаємопов'язані різновидності – внутрішню і зовнішню, або міжнародну; 3) основою всіх дій держав на міжнародній арені виступають національні інтереси, елементами яких є безпека, виживання і суверенітет; 4) міжнародні відносини – це силова взаємодія держав, у якій перевага належить наймогутнішим або великим державам; 5) залежно від розподілу могутності між великими державами баланс сил може набувати різних конфігурацій – «європейський концерт», біполярний, однополюсний тощо. Це п'ять основних закономірностей, сформульованих у рамках державноцентричної парадигми міжнародних відносин.

Разом з тим, розвиваючи своє бачення цієї проблеми з урахуванням подальшої еволюції сучасної світової політики, П. Циганков виокремив такі три її фундаментальні риси: по-перше, світова політика є результатом глибокої трансфор-

мації міжнародних зв'язків і взаємодій, виникнення цілого ряду загальних проблем, вирішення яких уже не може бути знайдено в рамках національно-державних кордонів; по-друге, в результаті змін, що відбуваються, міжнародна система набуває глобального, загальносвітового характеру; по-третє, глобалізація й інституалізація міжнародних відносин відображають зростаючий тиск екзогенних факторів на взаємодію держав на міжнародній арені.

Універсальні, або найзагальніші закономірності повинні відповідати критеріям просторово-часового та структурно-функціонального характеру. Це означає наступне. По-перше, їх дія повинна стосуватися не лише певних регіонів, а світу в цілому. По-друге, вони повинні спостерігатися в історичній ретроспективі, у сучасний період розвитку міжнародних відносин, а також не виключатися в майбутньому. По-третє, вони мають охоплювати всіх учасників міжнародних відносин і всі сфери суспільного життя. Звідси, можна виділити дві основні універсальні закономірності, або дві провідні тенденції в розвитку сучасних міжнародних відносин. До них належать глобалізація та фрагментація міжнародних відносин, становлення єдиного, цілісного світу і все нові форми його розколу. Ці універсальні закономірності є діалектично протилежними сторонами однієї внутрішньо суперечливої тенденції – росту взаємозалежності сучасного світу – і її проявів у сфері міжнародних відносин.

Якщо поглибити розуміння глобальних політичних тенденцій, причому не тільки з погляду історії, а й соціології міжнародних відносин, яка ґрунтується на вивченні способів впливу держави на суспільство та дослідженні механізмів впливу соціальних спільнот та інститутів на державу та політичний порядок у цілому, то можна урізноманітнити та розширити коло тенденцій міжнародних відносин у сучасному світі.

Тенденція до демократизації міжнародних відносин. Перший її аспект зводиться до розмивання кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою. Висновок про прозорість кордонів між ними поряд із висновком про втрату державами монополії на роль вершителя долі міжнародної політики відіграв вирішальну роль у становленні транснаціоналізму як теоретичного напряму у вивченні міжнародних відносин. Цей аспект, щоправда, на сучасному етапі розвитку міжнародного життя все ще не заперечує визначальної ролі державоцентричних підходів до аналізу стану і перспектив еволюції всієї системи сучасних міжнародних відносин.

Другий аспект полягає у наповненні демократичним змістом як міжнародних відносин, так і внутрішньополітичних процесів. Він спостерігається у всіх країнах незалежно від пануючого в них типу політичного режиму. Всесвітнє поширення отримує таке явище, як прогресуюча політизація мас, які повсюдно вимагають доступу до інформації, участі у прийнятті політичних рішень, покращення свого матеріального становища і якості життя.

Третій аспект пов'язаний із розширенням складу і ростом багатоманітності політичних акторів. Тільки за останні 50 років кількість держав-членів ООН зросла з 60 до 195 (на початок 2013 р.). Водночас зростає кількість і неоднорідність інших діючих суб'єктів на міжнародній арені. Серед них – регіональні адміністрації, сепаратистські сили, релігійні рухи, незалежні профспілки, екологічні партії, транснаціональні корпорації, політичні об'єднання, нарешті, міжнародні організації. У результаті, як підкреслює Дж. Розенау, виникають контури нової, «постміжнародної політики».

Тенденція до змін у змісті загроз міжнародному миру та розширення поняття «безпека». Перший її аспект зумовлений посиленням ролі біфуркаційного чинника в міжнародних відносинах. Так, Дж. Розенау відзначає, що світ «постміжнародної політики» характеризується хаотичністю і непередбачуваністю, спотворенням ідентичності, переорієнтацією традиційних зв'язків авторитету та лояльності. Тобто збільшення кількості учасників вносить у систему міжнародних відносин велику невпевненість. Тому забезпечення військової безпеки держав продовжує залишатися актуальним завданням. Причому до нього додаються виклики, пов'язані зі зростанням впливу інтеграційних і глобалізаційних процесів, ставок у сфері економічного змагання, проблемами міжнародного тероризму тощо.

Другий аспект трансформаційного плану: треба особливо звернути увагу на той факт, що в сучасному світі відбувається трансформація нині діючих концепцій і структур безпеки конфронтаційного типу в концепції та структури безпеки, засновані на співробітництві. Цей аспект характеризує взаємовплив і взаємозалежність національного і міжнародного аспектів безпеки. Виникає нове розуміння та зацікавленість кожного суб'єкта в забезпеченні національної безпеки через зміцнення безпеки

міжнародної.

Третій аспект пов'язаний із закріпленням нових елементів у правилах поведінки між державами в рамках сучасного міжнародного порядку, що насамперед характеризується зростанням визначального впливу двох кардинальних постулатів – права гуманітарної інтервенції та нелегітимності авторитарних режимів (інтервенція НАТО 1999 р. в Косово, тиск на С. Мілошевича в Сербії, війна 2003 р. в Іраку, погрози Північній Кореї та Ірану з боку США, надання Францією і Великою Британією допомоги повстанням у Лівії тощо). Новизна ситуації в тому, що США і держави НАТО стали наполегливо домагатися легітимізації практики гуманітарних інтервенцій і утвердження в міжнародних відносинах нового принципу вибіркової легітимності урядів суверенних держав – тенденції, яка йде врозріз із основоположним принципом невтручання, закріпленим ще Вестфальським миром 1648 року.

Четвертий аспект зумовлений утвердженням новітніх сучасних механізмів регулювання міжнародного порядку. Фактично здійснена реорганізація глобальних структур світоуправління таким чином, що поряд з універсальними за охопленням і офіційними за статусом оонівськими механізмами склався напівзакритий і неформальний (за кількістю членів і типом прийняття рішень) механізм «великої вісімки» з блоком НАТО. На початок XXI ст. ця неформальна коаліція за практичним впливом на світову політику не лише стала врівень із ООН, а й чітко окреслила тенденцію до нарощування свого впливу в подальшому. Водночас, поряд із двома гілками механізму регулювання міжнародних відносин – універсальною (ООН) та інституційно-груповою (G-8 + Північноатлантичний альянс), у світі стали проступати контури третьої гілки. Ідеться про тенденцію до зростання індивідуально-групового впливу на всю систему міжнародного світопорядку з боку США і, за необхідності, вузької коаліції обраних ними під реалізацію конкретної мети держав (наприклад, коаліція США, Великої Британії, Росії у другій афганській війні 2001-2002 рр. або американо-британська військова коаліція проти Іраку у 2003 р.). Водночас, ситуація довкола Сирії у 2013 р. свідчить про необхідність і вміння різних політичних акторів шукати компроміси та досягати домовленостей.

Тенденція до глобалізації та фрагментації, інтеграції та дезінтеграції міжнародних відносин. Перший її аспект викликаний глобалізацією міжнародного життя, зростанням універсальності, взаємозалежності та взаємообумовленості сучасних міжнародних процесів. Фактично найважливішою сутнісною характеристикою глобалізації стали реалії нової якості «всезагальності» людського буття: воно більше не вкладається у звичні рамки національно-державних утворень і, відповідно, державоцентричної парадигми. Тобто, йдеться про створення глобального («всесвітнього») співтовариства, у рамках якого існуючі національно-державні утворення виступають у якості більш-менш самостійних структурних одиниць. Водночас, глобалізаційні процеси ведуть до зростання конфліктогенності, оскільки за ними стоять колосальні інтереси (економічні, політичні, інформаційні, воєнні тощо), корінні відмінності між потенціалом і можливостями різних країн світу, культурно-цивілізаційні розбіжності та виклики, а також виникнення нових і загострення багатьох старих глобальних проблем. Тут не можна оминути тенденцію до наростання загрози екологічних проблем техногенного характеру. Прикладом може слугувати викликана могутнім цунамі катастрофа на атомній електростанції Фукусіма в Японії.

Другий аспект характеризує сутність фрагментації міжнародних відносин. Так, І. Лолан говорить про «балканізацію планети». Під нею він розуміє незворотний процес розпаду відносин солідарності та взаємозалежності, що поступово встановились у повоєнному світі. На думку П. А. Циганкова, явища фрагментації, балканізації, дроблення відображають реальні тенденції, що стосуються і політичних рішень. Ідеться про те, що розпад СРСР і Східного блоку, ліквідація біполярної системи ослабили внутрішню дисципліну західних держав і виявили раніше приховані суперечності. Колись єдиний Захід змінюють окремі центри сили, про що свідчить утворення ЄС та НАФТА. У цьому сенсі заслуговує на увагу точка зору академіка Є. М. Примакова. У книзі «Мінне поле політики» він зазначив, що закінчення «холодної війни» стало відправною точкою просування до облаштування стабільного і передбачуваного світу на глобальному рівні. Проте водночас різко розширилася зона регіональних конфліктів, повсюдний шок спричинив злет хвиль тероризму і, відповідно, зберігається загроза поширення зброї масового знищення.

Третій аспект полягає у виявленні феномену економічної, соціальної, політичної інтеграції та дезінтеграції, які спостерігаються на сьогодні практично в усіх регіонах світу. Прикладом можуть слугувати, з одного боку, процеси об'єднання Європи, а з іншого, процеси розпаду на просторі колишнього СРСР і світу соціалізму взагалі. Теоретики й аналітики міжнародних відносин правомірно звертають увагу на ту обставину, що формування цілісного світу супроводжується не тільки інтеграційними процесами, а й створює умови для виключення, відкидання на периферію всіх, хто не здатний включитися до міжнародних взаємозв'язків і справляти вплив на їх розвиток. Недаремно, виходячи з основних тенденцій світового розвитку, соціолог Дж. Грум вважає, що сучасне покликання науки міжнародних відносин полягає у створенні політичної соціології глобального суспільства.

Четвертий аспект проявляється у збереженні впливу економіко-фінансових, демографічних, екологічних чинників на міжнародні відносини. При цьому деякі з них, наприклад, фінансовий, роль транснаціональних корпорацій (ТНК) тощо навіть посилюють свій вплив. Свідченням цього стали прояв і наслідки глобальної фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. як для світової спільноти загалом, так і окремих її сегментів, зокрема.

Тенденція інформаційно-комунікативного змісту. Перший аспект зумовлений фантастичним зростанням ролі інформації в сучасному світі, швидкістю її надходження, можливостями доступу до неї та оперуванням або маніпулюванням інформаційними ресурсами. Останній приклад «викидання потрібної інформації» через ресурс Wikileks – міжнародний мереживний соціальний проект Джуліана Ассанджа – є свідченням того, що Інтернет охоплює всю сферу політичних комунікацій у сучасному соціумі, видозмінюючи та встановлюючи їх нові принципи. При цьому цінність мережі зростає, за «законом Меткафа», пропорційно квадрату кількості його користувачів. Практично це означає, що при зростанні кількості користувачів Інтернетом з 500 млн. до 1 млрд. цінність останнього та його можливостей зростає в 4 рази.

Другий аспект – зростання ролі Інтернету у світовій політиці, де він виступає у трьох головних якостях. Насамперед, ідеться про Інтернет як простір світової політики, в якому відображається і відбувається діяльність різноманітних міжнародних інститутів, а також проявляються нові фактори впливу на світову політику і становище держав на планеті. Далі Інтернет виступає як об'єкт світової політики, тобто окремий простір. У цьому сенсі він залишається на периферії світової політики. Це викликано, зокрема, тим, що питанням його регулювання та розвитку в якості об'єкта приділяється мало уваги. Нарешті, Інтернет потрібно розглядати і як виклик світовій політиці, тобто як своєрідну технологію, що формує життя суспільства, змушує міжнародні інститути видозмінюватися і по-новому впливати на еволюцію людства.

Третій аспект полягає в тому, що в Інтернеті накопичуються всі «нові знання світу». Загалом, держави, які виграють «світову інформаційну гонку», на думку російського дослідника Д. Пєскова, отримають три типи бонусів: безпосередні – за рахунок підвищення ефективності прийняття та реалізації рішень; тактичні – завдяки отриманню нових функціональних можливостей; стратегічні – маючи здатність установлювати свої правила гри на якісно новій території інформаційного поля.

Тенденція до змін у характері відносин між телуро- і таласократичними силами у світі після завершення «холодної війни». Вона полягає в еволюції сучасної геоісторичної фази планетарного дуалізму, як «певного способу реалізації основної суперечності сил Суші та Моря». Найважливішими тут є особливості структури, конфігурації центросилових відносин. При цьому одночасно існують і розвиваються два виміри: інтеграція таласо- і телурократичної напівсфер під владою домінуючого центру сили – США; формування поліцентричності для запобігання глобалістичним зазіханням (поряд із США – ЄС, Росія, Китай). Така ситуація, коли гегемонія в одній напівсфері співвідноситься з поліцентризмом, досить небезпечна для міжнародного миру. Саме в сучасних умовах загострення міжнародної обстановки і конфронтації, зокрема по лінії США – Росія, ми спостерігаємо загрозливе порушення рівноваги між телурократією і таласократією на глобальному рівні.

Нарешті, ще одним аспектом цієї тенденції еволюції сучасних міжнародних відносин виступає спрямованість до перетворення світового міжнародного порядку в «постамериканський світ» (за визначенням Ф. Закарії). У своїй однойменній книзі, яка вже стала бестселером, він дає таку влучну характеристику нової міжнародної системи: «У цій системі, яка розвивається, Сполучені Штати займають основне місце, але саме їм новий порядок і кидає найбільше викликів. Більшості інших великих держав ще належить

визначити свою роль – і цей процес уже йде повним ходом. Китай та Індія стають все серйознішими гравцями у своєму і сусідніх регіонах. Росія завершила пристосування до пострадянських умов і стає все впливовішою і навіть агресивною. Японія, хоча це розвинена держава, все охочіше говорить сусідам про свої погляди. Європа діє на торговому й економічному майданчику зі зростаючою могутністю і цілеспрямованістю. У латиноамериканських справах усе гучніше звучать голоси Бразилії та Мексики. Південна Африка позиціонує себе в якості лідера всього африканського континенту. І ці країни займають на міжнародній арені все більший простір». Це означає не що інше, як відносну нестійкість і подальші зрушення в переструктуризації всієї сучасної системи міжнародних відносин.

Загалом проблема закономірностей і тенденцій еволюції міжнародних відносин, залишається дискусійною в науці про міжнародні відносини, що, зокрема, пов'язано з її відставанням в осмисленні глобальних міжнародних політичних тенденцій. Це пояснюється, насамперед, специфікою цієї сфери суспільних відносин, де особливо важко виявити повторюваність тих або інших подій і процесів. Тому основні риси як закономірностей, так і тенденцій еволюції сучасних міжнародних відносин проявляються у їх відносному, вірогідісному, стохастичному, минущому характері.

Водночас постійна еволюція, яку можна визначити і як трансформаційну еволюцію, та характер змін у світі «постміжнародної політики», прикладом чого слугують і останні події «Арабської весни», не дає можливості прийти до консенсусу щодо загальноприйнятої назви сучасної системи міжнародних відносин. Перефразовуючи консервативного британського письменника-публіциста, журналіста і політика Девіда Прайса-Джонса, можна говорити про «пластичну ситуацію» у формуванні нової системи міжнародних відносин, яка має властивість відносно швидко змінюватися і набирати різних форм. Надзвичайно важливо відчути та врахувати тенденцію сучасної системи міжнародних відносин до такого характеру змін. У тому числі з цього приводу дуже актуальні слова рейхсканцлера Отто фон Бісмарка: «Завдання державного діяча – почути кроки Всевишнього, який іде крізь історію, і схопитися за його фалди, коли він буде проходити поряд». Головна ж ціль міжнародної архітектури світу «після холодної війни» полягає в забезпеченні миру, спокою, розвитку і свободи для всієї світової спільноти.

Список використаних джерел:

1. Моргентау Г. Политические отношения между нациями. Борьба за власть и мир / Г. Моргентау // Социально-политический журнал. – 1997. – № 2. – С. 189 – 201.

2. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство / Пер с англ. / З.Бжезинский. – М.: МО, 2004. – 288 с.; Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение / Пер с англ. / И. Валлерстайн. – М.: Издательский дом «Территирия будущего», 2006. – 248 с.; Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. / Пер с исп. / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.; Тоффлер, Элвин. Третья волна / Пер с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ»,2004. – 781 с.; Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Пер с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 588 с.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер с англ. / С. Хантингтон. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.; Страус А.Л. Унополярность. Концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России / А.Л.Страус // Полис. – 1997. – № 2. – С. 27 – 44.

3. Системная история международных отношений / Под ред. А.Д.Богатурова. Т. 1. – М.: Московський рабочий, 2006. – С. 29.

4. Розенау Дж. Меняющиеся индивиды как источник глобальной турбулентности / Дж.Розенау // Жирар М. (рук. авт. колл.) Индивиды в международной политике. – М.: МПА, 1996.

5. Международные отношения: социологические подходы. – М.: Гардарики, 1998. – 352 с.; Цыганков П.А. Теория международных отношений: Учебное пособие / П.А.Цыганков. – М.: Гардарики, 2002. – 590 с.

6. Див., напр.: Гура В. Світсистемні перспективи XXI ст. у контексті трансформації геополітичних пріоритетів США / В.Гура // Світ XXI ст. Взаємодія «Північ-Південь» у вимірах перспектив глобального співіснування : Матеріали Міжвідомчої науково-теоретичної конференції (м. Київ, 21 червня 2011 р.) / Відп. ред. В. К. Гура. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2011. – С. 4 – 14.

7. Див., напр.: Білорус О. Закономірності і нові тенденції глобального розвитку / О.Білорус // Глобальний кризовий розвиток чи антикризові тенденції: Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 24 червня 2011 р.) / Відп. ред. О.Г. Білорус. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2011. – С. 32 – 37.

8. Примаков Е.М. Минное поле политики / Е.М.Примаков. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 362 с.

9. Рейнгольд Г. Умная толпа: новая социальная революция / Г. Рейнгольд. – М., ФАИР-ПРЕСС, 2006. – С. 96.

10. Современные международные отношения. Отв. ред. А.В. Торкунов и А.В. Мальгин. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2012. – С. 243.

11. Закария Ф. Постамериканский мир будущого. – М.: Европа, 2009. – 280 с.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыты основные понятия политологии международных отношений. Доказано, что система международных отношений в современном мире имеет очень сложную структуру и любое определение или типология только условно отображает международные реалии. Сформулированы основные тенденции направленности в развитии постбиполярного мира.

Ключевые слова: международные отношения, международная политика, тенденции международных отношений.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито базові підходи до аналізу міжнародних відносин. Доведено, що система міжнародних відносин у сучасному світі має дуже складну будову і будь-яке визначення чи типологія тільки більш або менш умовно відображає міжнародні реалії. Сформульовано основні тенденції спрямованості в розвитку постбіполярного світу міжнародних відносин.

Ключові слова: міжнародні відносини, міжнародна політика, тенденції міжнародних відносин.

КНР та Індія в боротьбі за Африканський континент

УДК 327:94

Summary
This article is devoted to main features of China's and India's policy in Africa. The reasons of their successful implementation, main spheres of interaction and implications for the competitors are developed.
Key words: **China, India, economic competition, African countries, trends in collaboration, spheres of interests.**

Катерина КНЯЖДВІРСЬКА, кандидат політичних наук, науковий співробітник ДУ Інституту всесвітньої історії НАН України

У сучасному глобалізованому світі відбуваються зміни у розстановці великих економічних потуг, які суттєво витісняють класичних лідерів ЄС та США з регіональних ринків. На тлі фінансової кризи 2008 р. приріст ВВП Європейського Союзу та США у 2009 р. мав від'ємні значення (-4,4 і -3,5% відповідно). Навіть при запровадженні суворих режимів економії та запуску програм посткризового врегулювання цей показник залишається на досить низькому рівні. Так, приріст ВВП країн ЄС у 2010 р. становив 2,1%, а у 2011 р. знизився до 1,5%. Така ж тенденція спостерігається і в США: 2010 р. – 3%, 2011 р. – 1,7%. Водночас нові економічні гіганти КНР та Індія, які також відчули на собі наслідки кризи, мали відносно невеликі зміни в приростi ВВП, скорочення у 2009 р. в КНР становило лише 0,4%, в Індії – 0,5%, а у 2010 р. приріст ВВП КНР становив 10,4%, Індії – 9,0%. У 2011 р. цей показник дещо знизився – 9,2% і 7% відповідно [1]. Така ситуація дає змогу говорити про переорієнтацію країн, що розвиваються, на більш стабільні джерела надходження фінансових потоків з боку КНР та Індії, закріплення їх позицій на регіональних ринках, на африканському континенті, зокрема.

Субсахарська Африка також постраждала від євроатлантичної кризи, особливо це відчули країни, які тісно зав'язані на ринки розвинених держав, причиною чого стало зниження зовнішнього попиту на мінеральні ресурси. Однак багатьом африканським державам вдалося утримати відносно високі ціни на сировинні товари, які користуються високим попитом у таких економічних гігантів, як Індія і Китай, що, власне, і заповнило цю нішу в африканській економіці. На відміну від похмурих зовнішніх умов, внутрішня економічна ситуація характеризується певним динамізмом. Приріст ВВП країн Субсахарської Африки (без ПАР) у 2009 р. становив 0,6%, у 2010 р. цей показник зріс до 5,9%, а у 2011 р. стабілізувався на рівні 4,8% із прогнозами на покращення. Частково таке зростання зумовлено надходженнями ПІІ і підвищенням попиту на мінеральні ресурси азіатських економік.

Як бачимо, Китай та Індія виступають своєрідною альтернативою класичним євроатлантичним осередкам на Африканському континенті. Проте слід зазначити, що між вказаними державами також існує конкуренція за доступ на цей регіональний ринок, причому механізми взаємодії з африканськими країнами суттєво не різняться.

Відносини Індії з африканськими країнами не обмежуються сьогоднішнім днем. Африка була частиною зовнішньої політики Індії після здобуття незалежності в 1947 році. У колоніальні часи британський уряд направляв багато індійців працювати в шахтах, на полях, залізничних проектах в Африці, що стало передумовою поширення індійської діаспори. Крім того Індія неодноразово підтримувала африканські країни в боротьбі з колоніалізмом. Таке спільне історичне минуле дає можливість говорити про закладення сприятливої бази для подальшої взаємовигідної співпраці.

Із початку нового тисячоліття Індія вкотре визнала важливість африканських країн у глобальному управлінні та торгівлі. Її торгівля з Африканським континентом збільшилася з 967 млн. дол. у 1991 р. до понад 9,5 млрд. дол. у 2005 р., у 2010-2011 рр. обсяги торгівлі зросли до 53,3 млрд. доларів. Очікується, що він зросте до 90 млрд. дол. до 2015 році. У період 2000-2009 рр. індійський експорт в Африку збільшився з 2 млрд. дол. до 14,8 млрд. дол., а імпорт Індії з Африки зріс з 3 млрд. дол. до 24,73 млрд. дол. Офіційні прямі іноземні інвестиції Індії в Африку у 2008 р. становили 2 млрд. дол. [2]

У свою чергу, на Китай припадає 20% торгівлі в Африці, яка стала найбільш швидкозростаючим китайським ринком екс-

порту. Торгівля Китаю з Африкою виросла майже вдвічі швидше, ніж із країнами Латинської Америки, яка є другим торговельним партнером КНР. Найбільшими торговельними партнерами Китаю в Африці є Ангола, торговельний оборот із якою у 2010 р. становив 24,8 млрд. дол., ПАР (22,2 млрд. дол.), Судан (8,6 млрд. дол.), Нігерія (7,8 млрд. дол.).

«Китайська присутність» у Африці щороку міцніє. Нині Китай має зв'язки майже з усіма країнами Африки, за винятком Буркіна-Фасо, Гамбії, Свазіленду, Сан-Томе і Прінсіпі, які визнали Тайвань. Станом на 2005 р. Китай уклав договори про інвестиційну підтримку з 34 африканськими країнами, розмістивши на континенті близько 15 млрд. дол. своїх інвестицій. Пекіном було підписано також 245 угод із державами Африки з економічного співробітництва. На континенті активно розгорнули свою діяльність – від гірничодобувної та комунікаційної до деревообробної та риболовецької економічних галузей – 674 китайські великі виробничі об'єднання [3].

Основний інтерес на африканському континенті двох економічних потуг полягає в його природних ресурсах, що представлені в широкому асортименті.

Економічна могутність Індії та Китаю зростає з кожним роком, приріст ВВП Індії становив 8%, що змушує її шукати нові ринки збуту товарів та послуг і забезпечувати власну промисловість такими необхідними природними ресурсами. Зростаюча економіка Індії потребує набагато більше енергетичних резервів, ніж є наявними власні. Країна стала четвертим за величиною у світі нафтовим споживачем. За прогнозами, протягом наступних 15 років вона буде імпортувати майже всю нафту, тому одним із головних завдань Делі є диверсифікація шляхів отримання енергоресурсів. Усе більше надій Індія покладає на енергоресурси Центральної Азії та Африки. Саме тому африканські країни розглядаються як можливі стратегічні партнери Індії. Адже Африка володіє нині понад 10% світових запасів нафти, 40% золота, від 80% до 90% хрому і металів платинової групи. Індійська ювелірна промисловість потребує південноафриканських алмазів і золота. Мозамбік забезпечує кам'яним вугіллям, Малаві і Нігер необхідні як постачальники урану для розвитку ядерної енергетики.

Протягом останніх десяти років китайська економіка характеризується майже двозначним зростанням на рік. Це швидке розширення вимагає величезних ресурсів, особливо енергетичних.

Різко підвищується внутрішній попит Китаю на енергію в поєднанні зі зниженням внутрішнього виробництва нафти і недостатньої кількості видобутку вугілля, що призводить до пошуку нових сировинних ресурсів в інших країнах. У 2004 р. Китай став другим за величиною у світі нафтовим споживачем, поступаючись лише Сполученим Штатам. Китайське споживання нафти, як очікується, буде збільшуватися на 10% щорічно, що стимулюватиме китайський імпорт нафти і газу, який, за прогнозами, збільшиться з 33% до 60% до 2020 року. Азіатської нафти і природного газу не вистачає, щоб цілком забезпечити китайський попит, а велика частина близькосхідної нафти і газу, як правило, відводиться на американські та європейські ринки.

Тому Пекін зосередився на африканських країнах, як стабільних постачальниках вуглеводнів. За оцінками експертів, 25% загального обсягу нафтового імпорту Китаю нині поставляється з Африки, саме тому Пекін віддає пріоритет підтримці тісних зв'язків зі своїми африканськими постачальниками енергії за рахунок інвестицій, візитів на високому рівні та чіткій політиці «невтручання у внутрішні справи», що цілком задовольняє диктаторські африканські режими. [4] ПІІ Китаю вкладаються в енергетичні проекти по всьому Африканському континенту, зокрема в Алжир, Судан, Чад, Нігер і Нігерію.

Згідно з останніми даними, азіатські компанії починають диверсифікувати свою діяльність, розширюючи масштаби операцій за межами нафтової та інших сировинних галузей і проникаючи в більш широкий спектр галузей. Завдяки цій тенденції в Африці може початися випуск більш складної продукції, що сприятиме її більш повноцінній участі у світовій торгівлі. На думку економічного експерта Світового банку Гаррі Бродмана, «новим є те, що все більше інвестицій спрямовується в галузі, не пов'язані з нафтовидобутком, і це відкриває значні можливості для економічного зростання та зниження рівня бідності в регіоні, оскільки впродовж багатьох років основну частину зовнішньої торгівлі Африки становили сировинні товари та природні ресурси» [5].

Африканський континент із показником приросту ВВП в 4,8% щорічно представляє собою великий споживчий ринок, на якому індійські та китайські компанії можуть реалізувати свій товар. Особливо привабливим для Індії є ринок медикаментів. У Субсахарській Африці, за оцінками, проживає 22,5 млн. ВІЛ-позитивних людей – 68% усіх випадків інфікування по всьому світу. Завдяки

дешевим індійським лікам Африка змогла збільшити частку коштів на лікування хворих на СНІД від 2% у 2003 р. до 37% у 2009 році. Індійські фармацевтичні компанії за допомогою політики низьких цін витісняють західних конкурентів із континенту, який став їх ключовим ринком, купуючи 14% від 8 млрд. дол. експорту фармацевтичної галузі Індії у 2009 році.

Ще одним ринком, у якому зацікавлені індійські компанії, є телекомунікації. Подібно Індії, Африка характеризується швидкозростаючим мобільним ринком у світі, 7 із 10 телефонів у Африці є мобільними. У червні 2008 р. Bharti Airtel, індійська гігантська компанія з телекомунікацій, придбала африканського мобільного оператора Zain за 9 млрд. дол., з новими активами загальна база її абонентів зросте до 180 млн. осіб.

Також осторонь не залишаються такі гіганти індійської автомобільної промисловості як Tata Group, який є провідним інвестором Африки з проектами в 11 країнах, у 2011 р. відкрив завод по зборці автомобілів у Південній Африці. Остання є найбільшим одержувачем технічної та економічної допомоги з боку Індії з витратами більше мільярда доларів. Панафриканська електронна мережа, що фінансується і розроблена Індією, сприяла поліпшенню торгівлі між 53 країнами Африканського континенту.

У свою чергу, КНР активно вкладає кошти в розбудову африканської інфраструктури. Найбільший фінансовий проект

Експортбанку Китаю в Гані становив 9,87 млрд. дол. на розбудову автомобільних, залізничних доріг, будівництво гребель і 3 млрд. дол. від Китайського банку розвитку на розширення нафтогазової інфраструктури і розвиток сільського господарства [6]. Також КНР інвестувала кошти в будівництво доріг і мостів у Демократичній Республіці Конго (ДРК), залізничні дороги в Анголі та електростанції в Замбії. Китайські компанії будують лінії високої напруги для з'єднання країн Південної Африки, посилюючи тим самим африканську інтеграцію. До великих угод у залізничному секторі можна віднести будівництво системи громадського транспорту в Нігерії, а також будівництво нових ліній, пов'язаних із гірничим видобутком у Габоні та Мавританії. Найбільші ІКТ проекти з китайською участю включають в себе розгортання національної мережі зв'язку в Ефіопії.

З метою закріплення співробітництва азійські країни запроваджують політичні діалоги з країнами Африки. Так, у 2004 р. було засновано спільний Індо-Африканський форум, що збирається раз на три роки на високому рівні. Основною метою форуму є зміцнення взаємодії партнерів, і як результат – посилення індійської присутності на Африканському континенті. Зокрема на останньому форумі 2011 р. Індія надала 5 млрд. дол. кредиту на досить сприятливих умовах, а також заявила про побудову Індо-Африканського інституту інформаційних технологій у Гані та створення віртуального Індо-Африканського університету з подальшим наданням 22 тис. стипендій африканським студентам [7].

Для підтвердження своїх намірів і зміцнення китайсько-африканських відносин у 2000 р. було створено Китайсько-Африканський форум, у рамках якого розроблено план співробітництва між Китаєм і Африкою, оформлений у квітні 2005 р. в Бандугу документом про Нове стратегічне партнерство Азія-Африка. Такі зустрічі проводяться один раз на три роки за участі глав держав і міністрів із понад 40 африканських країн. Відбуваються також зустрічі на високому рівні.

Виникає питання чи дійсно існує суперництво між двома азійськими гігантами в боротьбі за африканський континент і чи є взагалі відмінність у здійснюваній ними політиці. На думку багатьох експертів, ці дві держави назвати суперниками не можна, оскільки у своїй співпраці з країнами Субсахарської Африки вони скоріше доповнюють одна одну, а не виборюють пальму першості. На відміну від китайських державних компаній, які мають суттєву фінансову підтримку з боку китайських державних банків, індійські компанії (в основному малі та середні), не володіють великими фінансовими ресурсами і діють переважно в приватному секторі, що зменшує їх можливості боротьби з китайськими гігантами. З іншого боку, така спрямованість індійської політики дає можливість охопити ті сфери африканського субрегіонального ринку, де китайські компанії не представлені.

Ще однією особливістю політики Делі є те, що вона на відміну від політики Пекіну зосереджує свою увагу на довгострокових проектах, спрямованих у сферу телекомунікацій, охорони здоров'я та освіти, тобто на розвиток людського ресурсу. Так, індійська компанія спільно з Африканським союзом розробила та запровадила Панафриканську електронну мережу, яка поєднала 53 африканські країни. Фактично, індійська політика спрямована на те, щоб навчити африканців заробляти гроші, а не отримувати їх у вигляді кредитів і фінансової допомоги. В той час як вузька китайська економічна орієнтація призводить до розвитку так званого «голландського синдрому» – залежність від

експорту природних ресурсів і висока швидкість грошового обігу, знижує продуктивність і конкурентоспроможність африканської промисловості й сектору послуг.

Крім того, Індія зацікавлена в підтриманні стабільності та безпеки на Африканському континенті. У рамках ООН Делі активно здійснює миротворчу діяльність на цьому континенті, де розташований один із її найбільших миротворчих контингентів – понад 30000 тис. миротворців. У цьому контексті цікавими можуть бути проекти по боротьбі з морським піратством у Аденській затоці та Мозамбіцькому каналі шляхом розвитку військово-морських потенціалів із країнами Східної Африки та проведення спільних військових навчань. Зокрема, за ініціативою Індії відбудеться перший щорічний морський симпозіум країн Індійського океану в Делі (з учасників якого Китай був виключений) з метою відродження Асоціації регіонального співробітництва країн Індійського океану, що може стати додатковою точкою дотику з країнами Африки.

Ще одна перевага Індії над Китаєм полягає в культурній близькості між Африкою та Індією. Велика індійська діаспора відіграє життєво важливу роль у цьому зв'язку: станом на 2001 р. вона становить близько 100 тис. індійських громадян, які проживають переважно у Східній та Південній Африці. Крім цього тут проживає понад 1 млн. вихідців з Індії, які оселилися в Африці протягом багатьох поколінь (близько 1 млн. в Південній Африці; 25 тис. на Мадагаскарі; 15 тис. у Зімбабве і 8 тис. у Нігерії) [8]. На відміну від більш пізньої та радикально відокремленої китайської «трудової діаспори», дії якої часто призводять до непорозумінь і протестів серед місцевого населення, громади індійського походження повністю інтегровані й часто зацікавлені в наданні свого бізнес-досвіду в якості консультантів для індійських інвестиційних проектів.

Таким чином, суперництво між двома азійськими гігантами на Африканському континенті існує, але проявляється у прихованих формах, поки їх національні інтереси суттєво не перетинаються. Причому індійська політика характеризується більш «м'якими» інструментами виходу та закріплення на регіональному ринку Субсахарської Африки. Натомість китайська економічна політика характеризується більшою агресивністю та масштабністю поглинання природних ресурсів, захопленням споживчого ринку, в чому їй поки що поступається Індія. У цілому за цими азійськими економічними гігантами закріпиться провідна роль на Африканському континенті, які суттєво посунуть євроатлантичне ядро.

Список використаних джерел:

1. Trade and Development Report, 2012. UNCTAD/TDR/2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2012_en.pdf

2. Smith D. India starts trade talks with African countries in effort to rival China./ The Guardian, Monday 23 May 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.guardian.co.uk/world/2011/may/23/india-trade-talks-africa-china

3. Solange Guo Chatelard. Viewpoint: Africa must do more to profit from China.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-18143515

4. Brookes P., Ji Hye Shin. China's Influence in Africa: Implications for the United States. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.heritage.org/research/reports/2006/02/chinas-influence-in-africa-implications-for-the-united-states

5. Африка открывает новые экономические возможности для Китая и Индии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/CHINAEXTN/0,,contentMDK:21057581~menuPK:318956~pagePK:2865066~piPK:2865079~theSitePK:318950,00.html

6. Schiere R., Rugamba A. Chinese Infrastructure Investments and African Integration./ African Deevelopment Bank Group, Working Paper No. 127 - May 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/WPS%20No%20127%20Chinese%20Infrastructure%20Investments%20.pdf. – PP. 14-15.

7. Kermeliotis T. Why Asian giants scent opportunity in Africa. August 4, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edition.cnn.com/2011/BUSINESS/08/04/china.india.africa.overview/index.html

8. Xavier C. India's strategic advantage over China in Africa. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idsa.in/idsacomments/IndiasstrategicadvantageoverChinainAfrica_cxavier_300610#footnote12_84x0wkp

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются особенности политики Индии и КНР в странах Африки, их соперничество, рассматриваются причины ее успешной реализации, сферы взаимодействия и последствия для конкурентов.

Ключевые слова: КНР, Индия, экономическое соперничество, страны Африки, направления сотрудничества, сферы интересов.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються особливості політики Індії та КНР у країнах Африки, їх суперництво, розглядаються причини її успішної реалізації, сфери взаємодії та наслідки для конкурентів.

Ключові слова: КНР, Індія, економічне суперництво, країни Африки, напрями співробітництва, сфери інтересів.

Лівія після Муамара Каддафі: федералізація чи незворотний розпад?

УДК 327:94

Павло БОВСУНІВСЬКИЙ,
кандидат політичних наук,
асистент кафедри
країнознавства Інституту
міжнародних відносин КНУ
ім. Тараса Шевченка

Summary
The article investigates the deployment of separatist tendencies in Libya after the fall of Muammar Gaddafi. The author analyzes the causes of the current situation and forecasts possible scenarios of its development.
Keywords: **Libya, Tripolitania, Cyrenaica, Fezzan, federalization, tribes.**

Вже минуло понад два роки з часу загибелі (20 жовтня 2011 р.) полковника Муамара Каддафі та падіння Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамахірії. Проте ситуація в Лівії вселяє не більше оптимізму, ніж майбутнє Сомалі, Іраку чи Афганістану. Більше того, все частіше щодо неї застосовують термін «failed state», яким позначають країни, не здатні до повноцінного існування, як державні актори міжнародних відносин, що перебувають у стані розпаду. Саме така ситуація спостерігається у колись монолітній Джамахірії, де центр у Тріполі вже не здатен контролювати регіони. Так склалося, що Лівія скроєна за колоніальними лекалами з трьох історичних регіонів – Триполітанії (захід), Кіренаїки (схід) і Феццана (південь), де проживає 140 племен різного походження, чисельності й авторитету. Лише 30 найбільших із них впливають на внутрішньополітичну ситуацію та можуть претендувати на врахування їхніх інтересів [1].

У привілейованому становищі разом із приходом М. Каддафі до влади, тобто протягом 42 років його правління, виявилися три великих племені на заході Лівії. Насамперед, це плем'я самого лідера – Кадаффі, а також найбільше лівійське плем'я – Варфалла (близько 1 млн. осіб, шоста частина населення країни), що мешкає південніше Тріполі, та Маргаха (Мегаріха), що займає друге місце за чисельністю після Варфалла і розташовується на півдні країни, у Феццані. Вихідцем із племені Маргаха є, зокрема, колишній соратник М. Каддафі Абдель Салам Джаллуд, який до 1993 р. був правою рукою лідера революції, однак згодом потрапив в опалу та був поміщений під домашній арешт [2].

На сході, у Кіренаїці, живуть арабські та арабо-берберські племена, зокрема і плем'я Харабе, до якого належав повалений у 1969 р. король Ідріс. Проте найупливовішим плем'ям Кіренаїки є Зувайя. Інтенсифікація протестного руху в Лівії розпочалася після того, як шейх цього племені Фарадж аз-Зувай 20 лютого 2011 р. пригрозив перекрити експортні шляхи постачання лівійської нафти, якщо урядові війська відкриють вогонь по учасниках заворушень. На руках членів племені опинилася велика кількість зброї, виданої самим М. Каддафі ще у 80-ті під час лівійської інтервенції в Чад. Інші племена регіону, зокрема Авакір і Убейдат, також повстали проти режиму. Примітно, що до останнього племені належали перші лідери антикаддафійського повстання – голова Перехідної Національної Ради Мустафа Абдель Джаліль і генерал Абдель Фаттах Юніс, убитий у серпні 2011 року. Обидва лідери повстанців були вихідцями з номенклатури М. Каддафі, які згодом змінили погляди та стали непримиренними ворогами покійного диктатора.

Великим плем'ям Лівії є Місурата, яке проживає в районі однойменного стратегічно важливого міста. У зв'язку зі змовою 1993 р. М. Каддафі віддав наказ про арешт багатьох членів вказаного племені. Ця обставина, а також жорстоке придушення найманцями з інших африканських країн виступу в місті Місурата в лютому 2011 року зумовили перехід племені на бік опозиції [3]. Пізніше, в жовтні 2011 року, саме бойовики із загону «Тигрів Місурати» захопили і жорстоко розправилися з М. Каддафі.

Крім того, концентрація і розміщення племен по країні є неоднорідною, зокрема на сході вони розселені щільніше. І саме у цій частині Лівії зосереджені основні нафтові поля та відповідна інфраструктура. Головні нафтові родовища розташовані в Музуруці, Західному Сирті та в Кіренаїці. Чотири з п'яти нафтоперероблних підприємств країни знаходяться на сході, п'ять із шести терміналів для нафтоналивних танкерів – на сході. Практично вся берегова лінія на схід від Сирта, від аль-Сидри до Тобруку, протяжністю близько 800 км, являє собою зону, задіяну під видобуток, переробку та відправку нафти. Тут зосереджена нафтова могутність Лівії [4].

Найбагатшим на нафту регіоном є й найбільш представницьким у етнографічному відношенні. Тут живуть арабські та арабо-берберські племена: Мугарбах, Авакуір, Абіід, Дарзі, Арафа, Баразіт, Абайдат, Цувайях, Фаваxір, Майбрах, Авайлах, Мініфах, тоді як на заході,

західніше та південніше Тріполі, проживають представники лише трьох племен. У місцях розселення племені Туарегів на заході Лівії, а також на півдні та південному сході, де живе плем'я Тубу, нафтових полів немає.

Протягом перших тридцяти років свого правління М. Каддафі намагався підтримувати в Лівії міжплемінний баланс, враховуючи інтереси східних племен. Однак протягом останнього десятиріччя свого правління авторитарні риси його режиму наростали. Велика частина владних повноважень виявилася зосередженою в межах його сім'ї, яка й розподіляла нафтові доходи між регіонами країни в розмірі прямо пропорційному лояльності до «лева пустелі». Окрім несправедливого розподілу нафтових доходів, більшість племен негативно сприйняла бажання М. Каддафі зробити свого сина Сейф аль-Іслама спадкоємцем влади в країні. Найбільше невдоволення цим фактом висловлювали клани Кіренаїки, що втратили владу, яку мали за короля Ідріса.

Після загибелі М. Каддафі в країні відродилися давні міжплемінні конфлікти, які жорстоко придушувалися покійним диктатором. Фактично, його режим і був гарантом цілісності держави. Ще в 1970-ті лідер Джамахірії закріпив унітарний устрій Лівії та відтоді жорстко стримував відцентрові сили, пригнічуючи боротьбу численних племен і кланів. Його смерть відкрила скриньку Пандори і вже 7 грудня 2012 р. найбагатший на нафту регіон Лівії – Кіренаїка – оголосив про свою автономію під назвою Союзний федеративний район Барка. Регіоном керує Рада, що складається з лідерів племен, польових командирів і провідних політичних діячів.

Основним лейтмотивом виникнення автономії стало незадоволення системою розподілу нафтових прибутків, що склалася ще за часів М. Каддафі, коли левову частину нафтових надходжень отримував Тріполі та розподіляв їх далі. Зважаючи на той факт, що опорою М. Каддафі завжди були західні племена, а східні, де зосереджені елементи нафтового сектору, відлучені від влади, очевидним є те, що схід тривалий час зазнавав дискримінації. Тому не дивно, що вектор громадянської війни йшов зі сходу на захід, від знедолених племен до правлячих.

Цілком логічно, що в нових реаліях, після падіння режиму полковника, племінні лідери сходу вирішили відновити дію Конституції Лівії 1951 р., згідно з якою країна являла собою федерацію. Федеративний устрій, на їхню думку, має встановити чесний розподіл нафтових доходів. Підтвердженням серйозності намірів Кіренаїки стало формування наприкінці жовтня нинішнього року уряду регіону, який очолив Прем'єр-міністр Абдраба Аль-Барасі. До складу кабінету увійшли заступники прем'єра і ще 24 міністри, які представляють всі основні племена Кіренаїки. Серед них немає міністрів закордонних справ і оборони, що є свідченням делегування цих повноважень Тріполі. Щоб забезпечити чітку вертикаль влади, регіон також закріпив свій адміністративно-територіальний поділ на чотири провінції: Аджабія, Бенгазі, Тобрук і Джерел-Ахдар.

Хто саме обирав склад нового кабінету міністрів, не відомо. Однак, згідно із заявою Ради Кіренаїки, він був сформований «після активних консультацій» – із населенням усього регіону. Вважається, що за новостворений урядом стоїть Ібрахім Джадхран, який не приховує амбіцій стати на чолі всієї східної Лівії. Він раніше очолював Службу охорони нафтових споруд і блокував роботу нафтових терміналів, щоб домогтися автономії регіону, а потім очолив політичне бюро Ради Кіренаїки.

Щоб прискорити встановлення справедливості в розподілі «нафтодоларів», Уряд Кіренаїки в листопаді 2013 р. оголосив про створення регіональної нафтової компанії, яка займеться продажем вуглеводнів через захоплені ними порти. Компанія називатиметься Libya Oil and Gas Corp. Офіс фірми на початковому етапі буде розташовуватися в місті Тобрук, однак у майбутньому фірма переміститься в Бенгазі, регіональну столицю Кіренаїки. Проте, найцікавішим є той факт, що організація займеться реалізацією нафти й інших лівійських регіонів (Триполітанії і Феццана), зберігаючи їхню частку і не пускаючи гроші в обіг.

Заклики Прем'єр-міністра Лівії Алі Зейдана до правлячої верхівки Кіренаїки звільнити нафтові потужності поки що не мали ефекту. Нині уряд у Тріполі зіткнувся із серйозними бюджетними складнощами, пов'язаними з утратою контролю над експортом нафти та масовими страйками. Серпневі заворушення нафтовиків та озброєної охорони закрили більшість лівійських нафтових терміналів. Видобуток нафти на початку осені впав до 150 тисяч барелів на добу, що становить лише 10% звичайного обсягу. Експортується тільки половина видобутку – 80 тис. барелів. У результаті Лівія зазнала збитків у розмірі 130 млн. дол. на день. Це величезні втрати для країни, що торік посідала третє місце в списку постачальників нафти до Європи та є державою з найбільшими розвіданими запасами «чорного золота» в Африці.

Зокрема, протестуваль-

ники з племені Амазіг (представляють корінне доарабське населення країни) припинили експорт нафти з порту Мелліті, розташованого за 100 км на захід від Тріполі. Амазіг, або бербери, вимагають для себе політичних прав як окрема етногрупа. Регіоналізація продажу нафти в обхід центрального уряду в Тріполі та припинення її експорту через страйки та захоплення об'єктів нафтової інфраструктури ще більше підривають цілісність Лівії та посилюють сепаратизм.

Підтвердженням цьому є проголошення слідом за Кіренаїкою автономії Південно-Західним регіоном Лівії – Феццаном, де також створено власні збройні сили й обрано президента (Нурі Мохаммад аль-Кузі). Місцеві племена мають намір призначити регіонального воєначальника, який відповідатиме за захист кордонів провінції та її корисних копалин. Лідери місцевих племен стверджують, що створення автономії необхідне через відсутність уваги до регіону з боку Загального національного конгресу – тимчасового законодавчого органу Лівії. Нині влада у Феццані розподілилася між арабами, плем'ям Тубу і туарегами. В умовах слабкості федеральної влади кожна зі сторін намагається встановити свої порядки.

У Лівії з населенням менше семи мільйонів осіб фактично діють чотири Армії. Перша – це так званий Лівійський щит – плід невдалої спроби Національної перехідної ради зібрати розрізнені повстанські групи під єдиним прапором. Фактично цією структурою керують із третього за величиною міста країни – Місурати. Друга армія підпорядковується міністерству оборони, що контролюється з міста Зінтан. Третя – «Гвардія захисту нафтових об'єктів», яка діє сама по собі, а четверта – «Армія Барка», що підпорядковується Раді Кіренаїки, східного регіону Лівії з центром у Бенгазі [5]. Крім вищезгаданих чотирьох великих центрів сили, у країні діють сотні озброєних менших за розміром об'єднань. Розбіжності, що виникають між ними, часто вирішуються за допомогою зброї, оскільки ні поліція, ні суди в країні нормально не працюють. Така ситуація слугує запобіжником для відродження у країні авторитаризму, проте загрожує серйозними ускладненнями в майбутньому для її цілісності.

Прем'єр Алі Зейдан, як і його попередник, давно роззброїв би незаконні (у трактуванні уряду) збройні формування, що фактично захопили владу на місцях. Якби міг, звичайно. На жаль, сили центральної влади занадто слабкі, щоб впоратися із сепаратистами. Яскравим доказом безпорадності уряду служить історія з донькою колишнього глави лівійської розвідки Абдулли Сенуссі, який очікує суду. Ануд таємно приїхала до Лівії наприкінці минулого року за фальшивим паспортом, щоб побачитися з батьком. Її заарештували та кинули до в'язниці на десять місяців за незаконний в'їзд у країну.

Нещодавно дівчина вийшла на свободу, але, як тільки вона опинилася за

воротами в'язниці, її викрали люди в масках. Пізніше з'ясувалося, що вони були пов'язані з МВС Лівії. Сенуссі є членами впливового та численного племені Маргаха, що живе на півдні. Маргаха захопили трубопровід, що забезпечує питною водою всю західну частину Лівії, включно із двомільйонним Тріполі, і пригрозили перекрити водопостачання, якщо не звільнять Ануд Сенуссі. Після закінчення терміну триденного ультиматуму Маргаха виконали погрозу. Мешканці столиці, що залишилися без води, вийшли на вулиці вимагаючи відставки уряду. Прем'єр-міністру Алі Зейдану довелося підкоритися: Ануд Сенуссі відпустили, а Маргаха відкрили воду.

Центральна влада взагалі не контролює ситуацію, дійшло до того, що 10 жовтня 2013 р. невідомі люди просто викрали Прем'єр-міністра країни Алі Зейдана. Є припущення, що ця акція відбулася у відповідь на арешт американцями Аннаса аль-Лібі, що відбувся напередодні. Це людина, яку підозрювали в підготовці вибухів біля американських посольств у Кенії і Танзанії в 1998 році. Жертвами цих терактів стали понад 200 людей, близько 4000 тис. отримали поранення. Спецслужби США полювали на аль-Лібі 15 років, але донедавна безуспішно.

Наші співвітчизники теж сповна відчули особливості місцевого стилю вирішення справ, коли екіпаж українського судна «Фаїна» був захоплений і силоміць утримувався озброєними людьми.

У зв'язку з наявністю в Лівії декількох центрів сили зараз не можна говорити про те, що столиця контролює регіони. Швидше навпаки: всі основні регіони країни тримають у Тріполі свої військові гарнізони, що використовуються для лобіювання власних інтересів на національному рівні. Фактично Лівія нині являє собою конгломерат із декількох квазідержав, що пов'язані необхідністю видобувати та продавати нафту. Столиця поки ще служить джерелом нафтових грошей, проте з початком власного експорту нафти регіонами роль Тріполі послабиться, що може розірвати слабкі зв'язки, які формально утримують цілісність Лівії.

Варто зазначити, що кожен із регіонів має власну специфіку, рівень життя, безпеки, розвиток

інфраструктури. Найбільше вирізняється Місурата. Жителі цього міста фактично перейшли на повне самоврядування, перестави виконувати накази та розпорядження центрального уряду. Навколо міста з'явився кордон, оточений ланцюгом блокпостів, що пропускають усередину лише тих людей, за кого може поручитися мешканець Місурати. Політична структура міста стала схожою на Венеціанську республіку часів її розквіту: влада належить раді, до якої входять упливові бізнесмени, обрані городянами серед самих себе [5].

Місцева влада знайшла кошти та можливості, щоб вивести з міста всі збройні угруповання і навіть відрядити у Тріполі власну армію для лобіювання своїх інтересів. Завдяки цим заходам Місурата стала найбезпечнішим містом у Лівії, де вночі не стріляють.

Зруйновані під час війни будинки та об'єкти інфраструктури повністю відремонтовано, цілодобово працює найбільший у країні морський порт. Місцева рада практично повністю ліквідувала бюрократію, зробивши ведення бізнесу в місті максимально простим. У поєднанні з мінімальними податками це зумовило швидке економічне зростання, не пов'язане безпосередньо з нафтовими доходами. За деякими оцінками, тільки сфера послуг у Місураті зростає на 20% за рік, а місцевий порт уже вийшов на довоєнний рівень і приймає понад половину всіх вантажів, що надходять до Лівії. Національною ідеєю міста-держави стало збагачення його громадян.

При цьому варто відзначити й темний бік цього процвітання. Усі люди, запідозрені в симпатіях до М. Каддафі, або вбиті, або вигнані, або перебувають у в'язницях. Навколишні міста, де прихильники колишнього правителя становили більшість, стерті з лиця землі, їхнім жителям категорично заборонено туди повертатися. Крім того, людям із темним кольором шкіри в Місурату в'їзд фактично заборонений – там панує неформальний, але жорсткий расизм [5].

Незважаючи на вказані мінуси, Місурата – єдиний регіон Лівії, де налагоджено нормальне життя його мешканців. Приклад її успішного існування окремо від центрального уряду в Тріполі додає ще більше ваги прихильникам федералізації країни. І з початком у середині жовтня реєстрації кандидатів у депутати Конституційної асамблеї, яка займеться розробленням нової конституції Лівії, вони отримають шанс остаточно закріпити федералізацію держави.

Далі ситуація може розвиватися за двома сценаріями: оптимістичним і песимістичним. У разі оптимістичного сценарію – швидкого прийняття нової конституції Лівії, що закріплює вже реально існуючу федералізацію країни, компетенція центрального уряду буде обмежена виключно охороною кордонів і зовнішньою політикою, але формальна цілісність держави збережеться. Песимістичним сценарієм є затягування з прийняттям нової конституції з чітким розподілом повноважень між федеральним центром і регіонами, що загрожує Лівії початком процесу швидкого розпаду. Адже за будь-яких обставин багатий нафтою схід уже не захоче ділитися прибутками зі столицею та іншими регіонами й обере шлях самостійного існування без жодної прив'язки до Тріполі, у разі невизначеності та появи ускладнень із вибором форми адміністративно-територіального устрою держави.

Проте, незалежно від сценарію, за яким розвиватиметься Лівія, абсолютно зрозуміло, що без нормальної правоохоронної та судової системи буде вкрай складно впоратися з практикою захоплення заручників, збройного вирішення побутових конфліктів та іншими особливостями анархічного суспільства, що утвердилися в Лівії після повалення правління М. Каддафі.

Список використаних джерел

1. Vanderwalle Dirk. History of modern Libya. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 274 p.

2. STRATFOR. Special Report: Libya's Tribal Dynamics. N.Y., 2011. – 128 p.

3. Кузнецов Александр. Ливия год спустя: печальные итоги [Електронний ресурс] // Геополитика. – Режим доступу: http://www.geopolitica.ru/Articles/1455/

4. Берг И.С. Роль племен в ливийских событиях: мнения экспертов [Електронний ресурс] // Официальный сайт Института Ближнего Востока. – Режим доступу: http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/02-09-11.htm

5. Яковина Иван Гуляй-пустыня [Електронний ресурс] // Лента.ру. – Режим доступу: http://lenta.ru/articles/2013/10/07/liberty/

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию развертывания сепаратистских тенденций в Ливии после падения Муамара Каддафи. Автор анализирует причины сложившейся ситуации и приводит возможные сценарии развития событий.

Ключевые слова: Ливия, Триполитания, Киренаика, Феццан, федерализация, племена.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню розгортання сепаратистських тенденцій у Лівії після падіння Муамара Каддафі. Автор аналізує причини ситуації, що склалася, і наводить можливі сценарії розвитку подій.

Ключові слова: Лівія, Тріполітанія, Кіренаїка, Феццан, федералізація, племена.

Правові аспекти діяльності країни, що головує в ОБСЄ

УДК 327

Станіслав ЖЕЛІХОВСЬКИЙ,
слухач ІІ курсу
Дипломатичної академії
України при МЗС

Summary
The article deals with the legal institution of the state chairmanship in the OSCE and the crucial role of this institution in modern international relations. This subject is highly relevant for Ukraine, which chaired the Organization this year, and accumulated great experience for its foreign policy activities and can share it with countries that will chair the OSCE in future.
Keywords: **OSCE, chairmanship, security, Ukraine**

Організація з безпеки та співробітництва у Європі – це найбільша у світі регіональна організація, що займається питаннями безпеки, веде роботу із забезпечення миру, демократії та стабільності на території з населенням понад 1 млрд. осіб. На сьогодні ОБСЄ об'єднує 57 держав-учасниць із Північної Америки, Європи та Азії. Ці держави дуже різні не лише географічно, а й за своєю суттю.

ОБСЄ слугує форумом для політичного діалогу на високому рівні з широкого кола питань безпеки і платформою для практичного покращення життя людей та їх об'єднань. Будучи всеохоплюючим регіональним інструментом раннього попередження конфліктів, регулювання криз і постконфліктного відновлення, ОБСЄ сприяє подоланню розбіжностей між державами та формуванню довіри на основі співробітництва. Через свої спеціалізовані інститути, експертні підрозділи та мережу структур на місцях ОБСЄ займається низкою питань, що впливають на нашу спільну безпеку, включаючи контроль над озброєнням, боротьбу з тероризмом, торгівлею людьми, належне управління, енергобезпеку, демократизацію, свободу засобів масової інформації та права меншин [5].

Організація будує свою роботу на розумінні того, що лише виконання державами міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, правової держави та демократії гарантують безпеку на європейському континенті у довгостроковій перспективі.

На зустрічі на вищому рівні в Астані у 2010 р. глави держав та урядів укотре підтвердили свою прихильність ідеї «вільного, демократичного, спільного та неподільного євроатлантичного і євразійського співтовариства безпеки на просторі від Ванкувера до Владивостока, що ґрунтується на узгоджених принципах, колективних зобов'язаннях та спільних цілях» [2]. Навколо цієї ідеї формується вся діяльність Організації.

Колективну політичну відповідальність покладено на діючого голову ОБСЄ, міністра закордонних справ держави, що головує в Організації та міняється щороку. Йому допомагають попередній і наступний голови, разом вони складають Трійку ОБСЄ. Сьогодні до складу Трійки входять Ірландія (голова Організації у 2012 р.), Україна (голова Організації у 2013 р.) та Швейцарія (почне головувати в ОБСЄ у 2014 р.).

Інститут головування в ОБСЄ було створено на початку дев'яностих років минулого століття. Основні правові аспекти діяльності голови Організації закріплено у Паризькій хартії для нової Європи (1990 р.) та Гельсінському документі (1992 р.) [6].

У Паризькій хартії для нової Європи державами-членами ОБСЄ визнано потребу в розвиткові структур ОБСЄ для забезпечення нового якісного діалогу та співробітництва між державами, зокрема секретаріату, центру попередження конфліктів, бюро з вільних виборів.

У Додаткових документах стосовно реалізації окремих положень, що містяться в Паризькій хартії для нової Європи описано механізм роботи новоутворених органів та окреслено в загальних рисах мандат головуючого в Організації. Так, Рада міністрів визначена як центральний форум для проведення регулярних політичних консультацій у рамках процесу ОБСЄ та повинна проводити свої засідання не рідше одного разу на рік. Головувати протягом кожного засідання Ради повинен представник приймаючої країни. Порядок денний засідань Ради, включаючи пропозиції про місце проведення – на основі ротації – і часу проведення наступного засідання, готує Комітет старших посадових осіб. На кожному засіданні Комітету головує представник держави, міністр закордонних справ якої був головуючим на попередньому засіданні Ради. Засідання скликаються головуючим Комітету після консультації з державами-учасницями [3].

Гельсінська зустріч із 24 березня по 8 липня 1992 р. фактично поклала початок перетворенню Наради з безпеки та співробітництва у Європі з переважно політичного діалогу між державами-учасницями на повноцінну міжрегіональну організацію. У результаті НБСЄ отримала широкі повноваження і можливості вживати заходи практичного характеру для попередження локальних і регіональних конфліктів [1].

Гельсінськими рішеннями були також офіційно визначені функції Діючого головуючого, що сформувалися на базі Паризької хартії. Згідно із затвердженим мандатом на головуючого покладається відповідальність за координацію та консультацію з питань поточної діяльності Організації.

Держава, що головує в ОБСЄ, виконує досить важливу роль: вона пропонує порядок денний і очолює процес політичного діалогу між державами-учасницями, а також здійснює загальне політичне керівництво організацією. Протягом календарного року (якщо порівнювати, наприклад, із Радою Європи або Європей-

ським Союзом, де головування триває тільки шість місяців, а в НАТО та Організації Об'єднаних Націй такий інститут узагалі відсутній) пріоритети головування значною мірою стають пріоритетами всієї організації.

До обов'язків головуючого входить також підтримання контактів із Парламентською асамблеєю ОБСЄ.

Держава, що головує в Організації, призначається рішенням Ради міністрів. Функцію головуючого в Організації від імені держави виконує міністр закордонних справ.

На відміну від інших міжнародних організацій, у яких держави-учасниці голосують за алфавітом або в іншій визначеній послідовності, головування в ОБСЄ – справа виключно добровільна. Держава-учасниця повинна запропонувати свою кандидатуру та отримати згоду інших [2].

Ураховуючи політичну ситуацію в ряді держав ОБСЄ, пошук спільних позицій – це велике випробування і для організації, і для держави, яка її очолює. Недарма кожна держава, що головує, намагається у своїх пріоритетах врахувати та збалансувати інтереси всіх.

Головування держави – це шанс і можливість перевірити, наскільки вона виконує зобов'язання в рамках ОБСЄ. У широкому контексті це питання престижу і доказ свого лідерського потенціалу, адже головуючий окрім іншого повинен продемонструвати здатність генерувати нові ідеї та вміння знаходити широку підтримку для їх реалізації [4].

Головування в ОБСЄ – це також величезний досвід багатосторонньої дипломатії (прикладом є заява, у якій Україна, як головуюча в ОБСЄ держава, засудила дії Корейської Народно-Демократичної Республіки щодо ядерного випробування 12 лютого 2013 р.).

Згідно з Гельсінським Заключним актом 1975 р. до основних напрямів діяльності Організації відносяться питання, що стосуються безпеки в Європі; співробітництво в галузі економіки, науки, технологій і довкілля; співробітництво в гуманітарних та інших сферах (права людини, інформація, культура, освіта) тощо [7].

Відповідно до Декларації Гельсінського саміту 1992 р. «Виклик часу змін», ОБСЄ розробила ряд механізмів відрядження офіційних місій, подання доповідей, здійснення моніторингу та посередницьких функцій, згідно зі своїми повноваженнями щодо врегулювання кризових ситуацій і запобігання конфліктам.

«Позиційний документ щодо порядку денного голосування України в ОБСЄ у 2013 році» визначив основні пріоритети діяльності: урегулювання конфліктів, роззброєння, безпека кордонів, права меншин, свобода слова, вибори, екологічна безпека тощо [8].

* * *

Виходячи з вищевикладеного, контексту вказаних документів, загальних принципів верховенства міжнародного права, висновків міжнародної спільноти та експертів із головування інших держав в ОБСЄ (Казахстан, Ірландія, Литва та ін.), можна зробити висновок, що правами та обов'язками країни, яка головує в ОБСЄ є: ініціювання діалогів задля раннього попередження конфліктів; сприяння (через заяви, меморандуми, пропозиції, договори тощо) розв'язанню конфліктів і постконфліктній реабілітації, превентивна дипломатія; ініціювання контролю над збройними силами в Європі; організація боротьби з тероризмом, наркотичними засобами, торгівлею людьми та іншими видами трансконтинентальної злочинності; залучення (у різних демократичних формах) громадянського суспільства для досягнення цілей ОБСЄ; приділення уваги захистові прав і свобод, соціальним питанням тощо.

Під час головування в ОБСЄ, Україна проявила себе ще більше як велика європейська країна, яка здатна відігравати вагому регіональну та міжнародну роль.

Список використаних джерел:

1. Декларація Гельсінської зустрічі на найвищому рівні // Гельсінський документ 1992 року «Виклик часу перемін» – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_115

2. Павел Олександрив. На пороге председательствования в ОБСЕ – <http://gaz eta.zn.ua/POLITICS/na_poroge_predsedatelstvovaniya_v_obse.html

3. Паризька хартія для нової Європи – <http://www.mid.ru/bdomp/spm_md.nsf/ 0/4d911728995c417a44257ae200438364/$FILE/4045_ru.pdf

4. Председательство в ОБСЕ: на кону не только реноме Украины –<http://news.finance.ua/ru/~/2/0/all/2012/12/29/294003

5. Що таке ОБСЄ? – <http://www.osce.org/who

6. Organization for security and cooperation in Europe. Chairmanship –<http://www.osce.org/cio/45639

7. Гельсінський Заключний акт, 1975 р. –http://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true

8. Позиційний документ щодо порядку денного головування України в ОБСЄ у 2013 р. – http://od.niss.gov.ua/content/articles/files/paper-osce-%281%29-0471b.pdf

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена нормативно-правовому институту председательства государства в ОБСЕ и определяющей роли этого института в современных международных отношениях. Данная тематика весьма актуальна для Украины, которая в текущем году председательствовала в Организации, получив огромный опыт для своей внешнеполитической деятельности, которым может поделиться со странами, которые в дальнейшем будут председательствовать в ОБСЕ.

Ключевые слова: ОБСЕ, председательствование, безопасность, Украина

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена нормативно-правовому інституту головування держави в ОБСЄ та визначальній ролі цього інституту в сучасних міжнародних відносинах. Дана тематика досить актуальна для України, яка протягом поточного року головувала в Організації, отримавши величезний досвід для своєї зовнішньополітичної діяльності, яким може поділитися з країнами, які в подальшому головуватимуть в ОБСЄ.

Ключові слова: ОБСЄ, головування, безпека, Україна

Становлення політики Росії в Чорноморському регіоні

УДК 327 (73)+316.42: 94

Алла ЛИКОВА,
аспірант кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС

Summary
The article «Formation of Russia's policy in the Black Sea region» deals with of formation of Russia's policy in the Black Sea region ahead of the establishment of the Sevastopol base in the context of the historical meaning of the past for the formation of modern international relations. Particular attention is paid to joint actions of the Ukrainian and Russian peoples aimed at asserting their positions in Crimea.
Keywords: **Russia, Crimea, Ukraine, the Russian fleet, history, heritage, ships, Turkey, Zaporizhzhya Cossacks, the government of Catherine II.**

Історичний вимір політики Росії в Чорноморському регіоні завжди був і залишається актуальним не тільки для РФ, а й для України, країн Чорноморського та Середземноморського регіонів. Більш ніж двісті років учені та політики досліджують наявні факти та свідчення, сперечаючись щодо значення Чорноморського регіону для становлення зовнішньої політики Росії та її утвердження як держави.

Не можна не звернути увагу на існування двох тенденцій у сучасних підходах до цього питання. Перша базується на ігноруванні значення історичного минулого для формування сучасних міжнародних відносин у Чорноморському регіоні. Друга ґрунтується на глибокому вивченні та врахуванні історичного минулого цього регіону.

Майже 300-річна епоха турецького володарювання (з 1475 до 1774 р.) була найбільш спокійною, однак і найбільш застійною в історії Південно-Західного Криму. Османська імперія, розповсюдивши свою владу на все узбережжя Чорного і Азовського морів, звільнила територію від піратства, воєн і міжусобиць. Лише інколи в море виходили чайки запорізьких козаків, здійснюючи зухвалі набіги на приморські міста. Ніякого інтересу для внутрішньої турецької торгівлі Гераклейський півострів не становив. Османи вели її через Кафу, а кримські хани через тільки-но збудований порт Гезлєв (нині Євпаторія). Збережені турками фортеці Інкерман і Балаклава, перебудовані для застосування артилерії, були лише прикордонними форпостами, що охороняли узбережжя від вторгнення козаків і забезпечували покірність місцевого населення, яке, хоча й поступово приймало іслам, однак залишалось, в основному, грекомовним і християнським.

«Крим у той час не тільки був відірваним від російського народу, але і став основним гніздом турецько-татарських феодалів, звідки вони здійснювали напади на Україну, російські та молдавські землі. Вони руйнували та спустошували обширні райони. Під час таких походів вони захоплювали у полон десятки тисяч чоловіків, жінок і дітей. Полонених приганяли до Криму, де їх безжально експлуатували або продавали в різні країни Азії, Африки та Європи. Міста Криму Кафа (Феодосія) і Гезлев (Євпаторія) були найбільшими невільничими ринками світу. Основним споживачем невільників була Туреччина. Вони потрібні були їй у якості рабів для господарств крупних феодалів і численного галерного гребного флоту. Кількість полонених татарами у окремі роки становила 60-70 тис. осіб» [1].

«Михайло Литвин, посол Литви, у 1550 році писав із Криму, що коли рабів виводять на продаж, то ведуть їх на майдан, скувавши за шиї, гуртом по десять» [2].

Ситуація в акваторії Чорного моря стала поступово змінюватися з кінця XVII ст., коли міцніюча Росія перейшла у своїй південній політиці від глухої оборони до наступу: у 1696 р. в Азовському морі з'являються кораблі першого російського флоту. Петро I захоплює турецьку фортецю Азов і будує нову – Таганрог. Азово-Чорноморський басейн перестає бути внутрішнім морем Туреччини.

«Здивована Європа, – писав Маркс, – на початку царювання Івана, ледве помічаючи існування Московії, затиснутої між татарами та литовцями, була вражена раптовою появою на її східних кордонах величезної держави» [3].

У XVI ст. Московська держава розгорнула боротьбу проти татар за Північне Причорномор'я та Крим. У 1556 та 1559 рр. було здійснено походи проти Кримського ханства.

Війна з Лівонією не дала змоги Московській держа-

ві довести до кінця розпочату боротьбу за вихід до Чорного моря і Крим. Запорізька Січ росла, міцніла і перетворювалась на могутню опору Московської держави на півдні проти турків і татар у роки її боротьби з Лівонським орденом.

Перший потужний морський похід запоріжців відноситься до 1576 р., коли вони на своїх чайках пройшли з боями від Дніпра по всьому Чорному морю до Дунаю, Євпаторії, Феодосії, Синопу та Трапезунду. Під час походів у 1590, 1605 та 1607 рр. запорізькі козаки захопили Очаків і Перекоп. Найбільш видатним був похід козаків у 1612 р. під керівництвом гетьмана Сагайдачного, який стрімко пронісся по усьому Кримському узбережжю від Євпаторії до Феодосії. До нашого часу дійшла старовинна мініатюра, що відображає один з епізодів легендарного походу – розгром козацькими військами Кафи.

Французький посланник у Константинополі писав Людовіку XIII: «Поява у морі козацьких човнів наводила на Константинополь більший страх, чим чума у Мореї» [4].

Після об'єднання України з Росією знадобилася багатовікова боротьба російського та українського народів за північне узбережжя Чорного моря та Крим проти султанської Туреччини та її васалів – кримських ханів.

«В той же час майже вся морська торгівля знаходилась у руках Англії та Голландії. Англія прагнула захопити найважливіші стратегічні пункти Дарданелли і Босфор. У появі російського флоту на Чорному морі вони вбачали загрозу своїм інтересам на морських торговельних шляхах. Посол Туреччини доповідав Петру, що «торгівля англійська та голландська корабельна здавна велика та пребагата» і що «у тебе, государя, завелося морське будівництво і плавання під Азов і біля Архангельського міста, і тому вони заздрять, і тому ненавидять, очікуючи собі від того у морській своїй торгівлі великих перешкод» [5].

«Боротьба за південне узбережжя Чорного моря, Кубань та за Крим була справедливою, загальнонародною справою. У 1762 році з'явилася записка невідомого автора «О малой Татарии» [6], у якій ішлося про необхідність приєднання Криму. Ті ж думки висловлював А. А. Безбородько у трактаті під назвою «Картина или краткое известие о российских с татарами войнах и делах, начавшихся в половине десятого века и почти беспрерывно через восемьсот лет продолжавшихся» [7].

Однак, чверть століття потому армії Мініха і Лассі вторглися вже на територію Криму, спалили Бахчисарай, захопили інші міста. У результаті цієї війни Росія повертає собі Азов. Вже на початку XVIII ст. стає ясно, що молода, міцніюча Російська держава буде всіма силами вирішувати проблему виходу до морів: Балтійського та Чорного. Балтійську проблему вирішив Петро Великий у ході Північної війни 1700-1721 років. Чорноморську вирішували довго і тяжко. Миролюбна Єлизавета Петрівна намагалась не вступати у конфлікти з Туреччиною, тим більше, що Росія тоді глибоко загрузла у європейських інтригах, унаслідок чого була втягнута в Семирічну війну з Пруссією та вела активні бойові дії у європейському політичному театрі протягом 1757-1761 років.

До вирішення Чорноморської проблеми повернувся вже уряд Катерини II, який мав у своєму розпорядженні достатні людські, фінансові, політичні та військові можливості для початку великомасштабної війни. Надзавдання, яке ставив перед собою російський уряд, було доволі складним: витіснити Туреччину з Європи повністю, не тільки завоювавши землі Північного Причорномор'я, а й звільнивши від турецького ярма єдиновірних південних слов'ян і греків. Останньою та бажаною точкою цієї експансії повинно було стати встановлення Хреста над головним храмом православ'я – Софією Константинопольською. Природно, була й програма-мінімум: завоювати степи Північного Причорномор'я, де в ті часи кочували татари Нагайської орди, і встановити контроль над Кримським ханством. У результаті декількох війн і багаторічних дипломатичних зусиль програма-мінімум була виконана повністю, а програма-максимум – лише частково. Російсько-турецька війна 1769-1774 рр. велась і на суші, і на морі. Тоді вперше російська ескадра, вийшовши з Петербурга і обігнувши Євпаторію, вийшла в Середземне море, де під

командуванням О. Г. Орлова дала туркам бій у Чесменській протоці та повністю розгромила турецький флот. У ході кампанії 1771 р. російська армія під командуванням князя В. М. Долгорукого взяла штурмом фортеці Перекоп і Арбат і, ввійшовши у Крим, захопила міста Гезлєв, Ак-Мечеть, Керч, Балаклаву, фортецю Єнікалє. Результатом цієї війни стало підписання знаменитого Кючук-Кайнарджийського договору 1774 р., за яким до Росії відходили Азов, Керч, Єнікалє (під Керчю), Кінбурн. Російські торговельні кораблі одержали право займатися комерцією на Чорному морі та виходити в Середземне. Кримське ханство оголошувалося незалежним від Туреччини.

Жорстка боротьба Росії за утвердження своїх позицій у Криму була тривалою. У ній, окрім Росії та Туреччини, брали участь Франція та Англія. Французи не тільки заохочували турок до боротьби з Росією, а й самі засилали до Криму агентів. У травні 1775 р. в Криму діяли 4 французьких офіцери, переодягнених у турецький одяг. Вони вивчали укріплення на півострові, а один із них числився лікарем при кримському ханові» [8].

Мета програми-мінімум була майже досягнута (за винятком завоювання західного сектору Північного Причорномор'я). До складу імперії увійшли величезні та малонаселені території, які необхідно було освоювати. Ці нові землі одержали назву «Новоросія» Головним провідником російської політики у регіоні став фаворит Катерини II, один із видатних політичних і військових діячів Росії XVIII століття Г. О. Потьомкін. Його волею та енергією мобілізувалися величезні матеріальні та людські ресурси для будівництва флоту. На території Новоросії виникають міста Катеринослав (Дніпропетровськ), Херсон, Нікополь. На вільні землі спрямовуються потоки селян із центральних районів Росії та України. Емісари Катерини активно вербують у Європі колоністів для освоєння Новоросії.

На перший план виходить завдання ліквідації Кримського ханства. З цією метою було зроблено ряд різнопланових кроків: Росія активно бере участь у міжусобиці двох ханів – ставленика Туреччини Давлет-Гірея та проросійськи налаштованого Шагин-Гірея, який був обласканий у Петербурзі і мріяв провести у Криму реформи, подібні до Петровських. У 1776 р. турки висадили у Криму десант для підтримки Давлета, «з Константинополя до кримських берегів було направлено 8 військових кораблів» [9], але в листопаді того ж року росіяни зайняли Перекоп, а навесні 1777 р. – ввели війська у Крим.

Турки і Давлет-Гірей залишили Крим, а російська присутність стала постійною. Для того, щоб підірвати економічну основу ханства, у наступному 1778 р., під приводом захисту християн від мусульманських переслідувань виселяють у Приазов'я основне податкове населення Криму – понтійських греків. Цей процес торкнувся й Гераклейського півострова, оскільки в ті часи в Інкерманській і Балаклавській долинах мешкало чимало християн.

Першим завданням, яке Росія почала вирішувати, закріпившись у Криму, стало створення військових фортець. З цією метою, зокрема, вже у 1778 р. за указом О. В. Суворова російський гарнізон був розташований в Інкермані та Балаклаві, а по берегах Ахтіарської (Севастопольської) бухти було споруджено тимчасові укріплення та розташовано по три батальйони військ. Оскільки Росія намагалася закріпитися на берегах Чорного моря надовго, то російські військові начальники шукали місце, де міг би базуватися дуже потужний флот. Жоден із портів у Криму і Північному Причорномор'ї не підходив. Тому величезна та дуже зручна Севастопольська бухта відразу привернула увагу Суворова.

Щоправда, у Петербурзі не були до кінця впевнені, що Кримом вдасться оволодіти остаточно. Тому як головну базу флоту почали зводити Херсон у дельті

І.Шипілін. Вітер. В Севастополі на Приморському бульварі. Етюд, вересень, 2013

І.Шипілін. Балаклавські ворота. Етюд, 2013

Дніпра. До речі, вибір назв для тільки-но заснованих міст був не випадковим. У результаті виконання програми-максимум на берегах Чорного моря повинна була виникнути васальна Росії Константинопольська імперія. Для неї навіть імператора готували – улюбленого онука Катерини – Костянтина. Тому всі тільки-но засновані міста одержали грецькі назви, відомі за старовинними хроніками. Істинне розташування древніх міст не було відоме тодішній науці, і нові поселення називалися не дуже вдало. Херсон мав би знаходитися на місці Севастополя, а Севастополь – на території сучасного Сухумі. Вгадали тільки з перейменуванням Кафи у Феодосію.

Справи у Криму складалися на користь Росії: Кримське ханство, позбавлене підтримки Туреччини, яка зазнала глибокої політичної та економічної кризи, а також податків, що сплачували виселені християни, розшматоване внутрішніми протиріччями, окуповане російськими військами, стало нежиттєздатним. Розуміючи, що його трон тримається ні на чому, окрім російських штиків, Шагин-Гірей у 1783 р. відрікся від престолу і переїхав жити до Росії, а Катерина ІІ Маніфестом від 8(9) квітня 1783 р. включила Крим до складу Росії.

«Росія, – писав Фрідріх Енгельс Карлу Марксу 23 травня 1851 р., – дійсно відіграє прогресивну роль по відношенню до Сходу... Панування Росії відіграє цивілізуючу роль для Чорного та Каспійського морів і Центральної Азії, для башкирів і татар»[10].

XVIII ст. було століттям воєн, кровопролитних битв на суші та морі. У квітні 1783 р. хан Шагин-Гірей відмовився від Кримського престолу і Таврида маніфестом від 8 квітня (за старим стилем) увійшла до складу Росії. Ще наприкінці 1782 р. в Ахтіарській бухті залишилося на зимівлю два кораблі: «Храбрый» і «Осторожный», а відразу після підписання маніфесту Катериною до бухти заходить ескадра кораблів під командуванням віце-адмірала Ф. О. Клокачева. 2 травня 1783 р. офіцери Кримського корпусу, яким командував генерал-поручик Суворов з берега Ахтіарської бухти, названої на честь дівчини на ім'я Ак-Яр, на небосхилі побачили ескадру. «Ахтіяр – переосмислене народною етимологією татарське слово Ак-Яр (білий обрив). Так називалося невеличке селище в балці, що одержала найменування Сухарна. В указі Катерини ІІ князю Г. О. Потьомкіну повелівалося: «Збудувати фортецю велику Севастополь, де нині Ахтіяр» [11].

Отже, заснування міста Севастополь було історично підготовлено та обумовлено. Необхідність у новій фортеці мала безумовне обґрунтування.

Список використаних джерел:

1. Смирнов Д. Крымское ханство под верховенством Османской порты в XVIII в. – Одесса, 1889. – С. 228.

2. Мемуары, относящиеся к истории южной Руси, № 1-2. – Киев, 1890. – С. 118.

3. Маркс К. Секретная дипломатия XVIII в.

4. История русской армии и флота. Т. 1. – Москва: Типография русского товарищества,1911. – С. 19.

5. Соловьев С.М., История России с древнейших времен, кн. 3, т.14. – С. 1234.

6. Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии. № 53. – Симферополь, 1916. – С. 190-194.

7. Сборник Русского исторического общества. Т.1. СПб., 1885, ст. 185.

8. Дубровин М. Присоединение Крыма к России. Т.1. СПб., 1885. С. 185.

9. Петрушевский А. Генералиссимус князь Суворов. Т.1. СПб., 1884. С. 197.

10. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., Т. XXI. М., С. – 211.

11. Крестьянников В.В. Исторические улицы и памятники Севастополя: учебное пособие / В.В. Крестьянников. – Симферополь: Таврия, 1996. – (Севастополь: стр. истории). – С. 115

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается период становления политики России в Черноморском регионе накануне основания Севастополя в контексте значения исторического прошлого для формирования современных международных отношений. Особое внимание уделяется совместным действиям украинского и российского народов за утверждение своих позиций в Крыму.

Ключевые слова: Россия, Крым, Украина, российский флот, история, память, корабли, Турция, запорожские казаки, правительство Екатерины II.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається період становлення політики Росії у Чорноморському регіоні перед заснуванням Севастополя у контексті значення історичного минулого для формування сучасних міжнародних відносин. Особливу увагу приділено спільним діям українського і російського народів за утвердження своїх позицій у Криму.

Ключові слова: Росія, Крим, Україна, російський флот, історія, пам'ять, кораблі, Туреччина, запорізькі козаки, уряд Катерини II.

У пошуках гармонії життя

У стінах Дипломатичної академії України при МЗС 20 листопада відбулося засідання редакційної колегії 14-го наукового щорічника «Україна дипломатична». Відкрив зібрання ректор Дипломатичної академії України при МЗС, Надзвичайний і Повноважний Посол України Микола Кулініч.

Головний редактор Анатолій Денисенко нагадав присутнім основні віхи 14-річної історії «України дипломатичної», що побачила світ 14 років тому за підтримки Міністерства закордонних справ і завдяки зусиллям Дипломатичної академії України при МЗС, її ректорів Миколи Кулініча та Бориса Гуменюка, а також Генерального директора ГДІП Павла Кривоноса.

Анатолій Денисенко: Протягом цих років практично всі міністри виступили на наших сторінках. Наш колектив – команда дружна, команда однодумців, яка дбає і про теоретичний, і про практичний рівень, щоб це видання було справді посібником і для представників дипломатичного корпусу – нашого та зарубіжного, і для широкого загалу. З року в рік ми вдосконалюємось і кілька років тому отримали визнання, без сумніву, світової ваги – нас привітав Генеральний секретар ООН Кофі Анан. Увесь цей час нас підтримувала Національна академія наук України, особисто її Президент Борис Євгенович Патон і, світла йому пам'ять, віце-президент Академії, віце-прем'єр міністр держави Іван Федорович Курас.

Головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична» поінформував, що редакційна підготовка 14-го випуску добігла свого завершення. У процесі роботи постійно відбувалися узгодження як змістовного наповнення, так і авторських текстів, із якими ретельно ознайомлювалися члени редакційної колегії.

Анатолій Денисенко: Наше видання відкриває Міністр закордонних справ України Леонід Кожара своєю статтею «Українське головування в ОБСЄ – працюючи в інтересах усього регіону від Ванкувера до Владивостока». Наступний блок вміщує виступи надзвичайних і повноважних послів у зарубіжних країнах, а саме – в Азербайджанській Республіці, Республіці Білорусь, Республіці Болгарія, Республіці Ірак, Арабській Республіці Єгипет, Республіці Узбекистан.

Щорічник підготував інтерв'ю із зарубіжними дипломатами, які представляють в Україні Федеративну Республіку Бразилію, Індію, Італію, Республіку Македонія, Республіку Чехія, Державу Ізраїль та Ісламську Республіку Іран. Надзвичайно цікава нова рубрика, що з'явилася за ініціативою Генерального директора ГДІП Павла Кривоноса «Із життя дипломатів та їхніх родин». Тут будуть подані розповіді про керівників зарубіжних місій в Україні Киргизької Республіки, Палестини, Сирійської Арабської Республіки, Фінляндської Республіки, Республіки Польща. Таким чином, у 14-му випуску редакційний колектив представив читачеві рекордну кількість зарубіжних дипломатів – 20 осіб. Це потребувало значних зусиль і Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв, і нашого маленького колективу.

Сформовано доволі глибокий і різноманітний розділ «Сучасна українська дипломатія». У ньому виступають Микола Кулініч, ректор Дипломатичної академії, Борис Гуменюк, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Кіпр, Володимир Хандогій, Надзвичайний і Повноважний Посол України у Великій Британії. Серед авторів щорічника – професура та викладачі Дипломатичної академії – В'ячеслав Ціватий, Наталія Татаренко, Сергій Шергін, Людмила Чекаленко, співробітники МЗС України – Ігор Лоссовський, Ольга Будько та інші.

Розділ «Дипломатія із відстані століть» публікує матеріали знаних українських учених, дипломатів і політиків Володимира Головченка, Марини Безсонової, Віктора Матвієнка, Ірини Матяш, Івана Романюка, Ігоря Кушка, Богдана Сергійчука, Георгія Крючкова.

Завоювала авторитет серед нашої наукової громадськості традиційна рубрика «Світ і Україна». Цьогоріч у ньому виступають Дмитро Табачник зі статтею «Перспективи співпраці України і Європейського Союзу та країн східного партнерства у галузі наукових досліджень, розробок та інновацій», Віктор Андрущенко «Освітяни на шляху до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС», Микола Бойчук «Входження в європейський освітній та науковий простір, як один із етапів євроінтеграції України», Сергій Зубченко «Потенціал гуманітарних проектів для української дипломатії».

Відносно новий розділ нашого щорічника «Духовна дипломатія» представлений виступом Президента України Віктора Януковича з нагоди 1025-річчя хрещення Київської Русі та публікацією Сергія Здіорука «Релігійні чинники в інтеграції України до європейського співтовариства».

Цікавий за своїм наповненням розділ «Народна дипломатія», у якому подано статті відомого дипломата Галини Науменко «Посли миру» та Михайла Ільїна «Світ без кордонів», а також матеріали Міжнародної конференції «Українська національна ідея – учора, сьогодні, завтра», у якій взяв участь Президент Національної академії педагогічних наук Василь Кремень.

У центрі уваги «України дипломатичної» стала подія світового значення – 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка, яке відзначатимемо наступного року. Ми помістили есе класика української сучасної літератури Бориса Олійника «Вічна зоря», поезію Анатолія Толстоухова «Молитва», дослідження Леоніда Шкляра «Національні засади політичного світогляду Тараса Шевченка» та наукові розвідки інших поважних авторів.

Рубрика «Очима журналістів» представлена публікаціями головного редактора газети «Урядовий кур'єр» Сергія Браги, Голови Національної спілки журналістів України Олега Наливайка, Генерального директора агентства «Укрінформ» Олександра Децика.

Щорічник також містить розповіді про державних діячів Володимира Ялового та Дмитра Табачника з нагоди 60-річного та 50-річного їхніх ювілеїв, на знак подяки за значну підтримку та допомогу у становленні видання «Україна дипломатична».

В обговоренні запропонованого змісту взяли участь Микола Кулініч, ректор Дипломатичної академії України, Євген Перебийніс, директор Департаменту інформаційної політики МЗС України, Леонід Шкляр, доктор політичних наук, Ірина Матяш, доктор історичних наук та інші. Учасники засідання редакційної колегії «України дипломатичної» затвердили зміст чотирнадцятого випуску видання, висунули конструктивні пропозиції щодо його покращення та удосконалення інформаційного наповнення.

На засіданні були присутні й ветерани дипломатичної служби, надзвичайні і повноважні посли України Юрій Богаєвський та Ігор Турянський.

Ігор Турянський: Перед нами вже XIV випуск наукового щорічника «Україна дипломатична». Чотирнадцятий рік поспіль редакційна колегія дарує читачам унікальне спеціалізоване видання, подібного якому в Україні немає. У ньому вміщено низку цікавих матеріалів. З ґрунтовними статтями виступають акредитовані в Україні посли іноземних держав, керівники українських закордонних дипломатичних установ, відомі в нашій країні вчені та громадські діячі, які досліджують та аналізують питання історії, сучасного розвитку української дипломатії, її майбутнє, а також нинішнього стану та перспектив двосторонніх відносин нашої держави з тією чи іншою країною.

З інформативної точки зору це надзвичайно цікаве і вагоме видання, яке буде корисним для тих, хто цікавиться історією та сучасністю зовнішньополітичної діяльності України, її практичними кроками на міжнародній арені.

Підбиваючи підсумки, головний редактор «України дипломатичної»

Анатолій Денисенко подякував авторам щорічника за глибокі наукові статті, членам його редакційної колегії за плідну 14-річну безгонорарну роботу, спрямовану на створення позитивного іміджу України, від свого імені, а також від імені Дипломатичної академії України при МЗС і Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв.

На завершення свого виступу Анатолій Денисенко наголосив, що дипломатія – це гармонія життя, і закликав творити цю гармонію, працюючи над наповненням наступного ювілейного 15-го випуску щорічника «Україна дипломатична».

Інформація журналу «Зовнішні справи»

Є така країна – Домінікана

Якщо ви хоч раз побували в Домінікані, тоді обов'язково повернетеся туди знову. Не випадково одна з її назв – «Рай на землі». Поки в наших краях лютують зими, у цих блаженних широтах температура зазвичай утримується на рівні 28 градусів тепла. А влітку цілком прийнятні + 32 – усе одно нижче, аніж часом у Києві.

Природа тут надзвичайно різноманітна. Гордо здіймається вгору найвищий у країнах Карибського басейну пік Дуарте (3175 м). На 1600 км простяглися унікальні пляжі з білим кораловим піском, які по праву вважаються кращими у світі. Навкруги чимало річок, водоспадів, озер. Є і густі тропічні ліси, і засушливі зони. Абсолютно незбагнене розмаїття рослинного світу – одних лише орхідей понад 300 сортів! І всю цю красу держава прискіпливо охороняє – близько третини території займають заповідники та національні парки.

Виглядає цей рослинний світ надзвичайно дивовижно. Невипадково в Домінікані знімали такі відомі фільми, як «Пірати Карибського моря», «Хижак», «Парк Юрського Періоду», «Апокаліпсис сьогодні», «Рембо-2», «Хрещений батько-2», «Залишитися живим» та багато інших. І передачу «Останній герой» також створюють не на загадкових безлюдних островах, а саме тут. Тому впевнений, що візуально вам прекрасно знайомі ці місця завдяки телевізору або кіно.

Подібно казковим є і тваринний ареал Домінікани: від крихітних, надзвичайно красивих колібрі до величезних горбатих китів. До речі, у Домінікану повертаються не лише люди. Щороку в січні-березні до північних берегів країни припливають здалека від трьох до п'яти тисяч горбатих китів – саме це місце вони обрали для своїх шлюбних ігор та відтворення.

До речі, говорячи про морських мешканців цих місць, неможливо обійти увагою тутешню кухню. Лангусти, краби, восьминоги, риби – цими делікатесами можна насолоджуватися в прибережних ресторанчиках, яких тут дуже багато. А до лангуста, між іншим, надзвичайно гармонічно підійде тутешній легендарний напій мама-

хуана. Годі шукати його рецепт у мережі Інтернету. Навіть вікіпедія з цього приводу написала феєричну нісенітницю. Просто, коли потрапите до цієї країни, обов'язково спробуйте мамахуану.

І, звичайно, розповідаючи про Домінікану, неможливо оминути тему тютюнових плантацій. Адже саме тут знаходиться один із світових центрів виготовлення висококласних сигар. Історія цього місцевого промислу нараховує не одну сотню років. Ще у XVI ст. аборигени краю, індіанці племені таїна, вміли скручувати з листя тютюну деяку подобу сучасної сигари. З тих часів технологія їх виготовлення просунулася далеко вперед. Сигарний тютюновий лист є плодом багаторічної селекції, як і виноградна лоза, з якої виробляють

високоякісний коньяк. Подібно до коньяку, тютюновий лист перед тим, як стати сигарою, довгий час визріває. Саме в результаті такого процесу й народжується це диво.

За бажання, коли потрапите до Домінікани на фестиваль Procigar Festival, який проводиться у лютому, можете простежити весь шлях появи сигари від найпершої хвилини народження – тютюнової квітки; пройти через тютюнові плантації поблизу міста Сантьяго; продовжити цей шлях через цехи тютюнових фабрик, на яких сучасні Кармен без відриву від виробництва проводжають вас, випадкових гостей, своїми білозубими усмішками...

Володимир ХАРЧЕНКО,
художник.
Фото автора